

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

“การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการเรียนรู้และอนุรักษ์
ป่าต้นน้ำไฮโดรเจน ตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช”

โดย

มงคล ฤทธิมนตรี และคณะ

ภายใต้การสนับสนุนของ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

พฤษภาคม 2555

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

“การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการเรียนรู้และอนุรักษ์
ป่าต้นน้ำไฮโดรโปนิกส์ ตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช”

โดย

นายมงคล ฤทธิมนตรี

นายกฐิน อารีกิจ

นายบุญธรรม เมืองสีนุ่น

นายโชคดี เพ็งสง

นายมนู ชูแก้ว

นางสาวฉวีวรรณ ฤทธิมนตรี

นายศักดิ์ รักจันทร์

นายสนอง สายน้ำ

ภายใต้การสนับสนุนของ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

พฤษภาคม 2555

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	6
พื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย	7
บทที่ 2 วิธีดำเนินการวิจัย	12
กิจกรรมที่ 1 การจัดเวทีชุมชน	12
กิจกรรมที่ 2 การศึกษาดูงาน	13
กิจกรรมที่ 3 การสัมภาษณ์กลุ่มย่อย	16
กิจกรรมที่ 4 การสัมภาษณ์เดี่ยว	16
กิจกรรมที่ 5 การประชุมกลุ่มย่อย	17
กิจกรรมที่ 6 การเดินป่า	18
กิจกรรมที่ 7 การฟื้นฟูความเชื่อ	19
กิจกรรมที่ 8 การปลูกป่า	20
กิจกรรมที่ 9 การปลูกป่าหัวไร่ปลายนา	22
กิจกรรมที่ 10 การรณรงค์ผ่านโรงเรียน	22
กิจกรรมที่ 11 การประสานความร่วมมือกับเครือข่าย	23
บทที่ 3 ชุมชน พืช สัตว์ และป่า	25
ตอนที่ 1 การตั้งชุมชนกับทรัพยากร	25
ตอนที่ 2 ป่าในปัจจุบัน	42
ตอนที่ 3 ความเชื่อ พิธีกรรม และงานประเพณี	47
บทที่ 4 การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ	51
สร้างความตระหนักและความสำนึกให้แก่ชาวบ้าน	51
การสร้างเขตป่าชุมชน	55
สร้างการเคลื่อนไหวให้ชาวบ้านใช้พื้นที่ถือครองปลูกป่าเพิ่มเติม	61

สารบัญ(ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 การเคลื่อนไหวดูแลป่าต้นน้ำ	64
การดูแลป่าในรูปแบบอุทยานชุมชนบ้านไสโดน	64
การดูแลป่าโดยกลุ่มอาสาสมัครหมู่บ้าน	64
ความร่วมมือกับโรงเรียนจัดการเรียนรู้ในโรงเรียน	65
การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่า	71
บทที่ 6 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	74
สรุปผลการศึกษา	74
ปัญหาอุปสรรคในการวิจัย	76
ข้อเสนอแนะต่อการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น	77
ภาคผนวก	78
ภาพกิจกรรม	79

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

เขตเขาหลวงฝั่งตะวันออกช่วงร้อนพินุลย์มีป่าต้นน้ำอยู่ 6 ผืน ป่าต้นน้ำดังกล่าวเป็นต้นน้ำสำคัญของลำคลองและแม่น้ำหลายสายของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ในผืนป่าแต่ละป่าล้วนมีชุมชนตั้งอยู่และทำมาหากินในผืนป่าดังกล่าว และมีอิทธิพลของการพัฒนาสมัยใหม่และระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง ทำให้ป่าต้นน้ำต่างๆ ถูกทำลายตลอดมาและก่อให้เกิดวิกฤตในปัจจุบันหลายประการ ซึ่งพอสรุปพัฒนาการของเหตุการณ์ดังกล่าวได้เป็น 4 ช่วง

ช่วงที่ 1 ยุคก่อนสัมปทานเหมืองแร่ ก่อน พ.ศ.2433 วิถีชีวิตของคนร้อนพินุลย์ยังอยู่อย่างเรียบง่าย อบอุ่น มีความมั่นคง โดยมีความชัดเจนในการพึ่งพาหลักศีลธรรม และพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่มาของ อาหาร ยา ที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม บรรพบุรุษของคนร้อนพินุลย์เริ่มการเพาะปลูกแบบกลมกลืนกับป่าธรรมชาติที่ชาวบ้านเรียกว่า “สวนพ่อเฒ่า” หรือ การทำเกษตรแบบสวนสมรม หมายถึง การปลูกพืชที่กลมกลืนไปกับป่าธรรมชาติ เน้นพืชยืนต้น มักเป็นพืชที่เจ้าของสวนรู้ประวัติของพืชชนิดนั้นมาบ้าง เช่น ไม้มา แล่งปลูกเดิม รสชาติ การดูแลรักษา ส่วนใหญ่มักจะฝังเมล็ดพืชลงไปในส่วนใดส่วนหนึ่งของสวน และให้กระบวนการทางธรรมชาติฟุ้งฟักดูแลกันเอง เจ้าของสวนจะเข้าดูแลด้วยการถางวัชพืช ตัดแต่งกิ่งตามโอกาสและเก็บเกี่ยวผล สวนประเภทนี้จึงกลมกลืนไปกับป่าธรรมชาติ มีพืชพื้นบ้านหลากหลายชนิดให้ผลหมุนเวียนตลอดทั้งปี และไม่ต้องการดูแลแบบเข้มข้นอย่างสวนเชิงเดี่ยว

ช่วงที่ 2 ช่วงสัมปทานเหมืองแร่ นับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาบริเวณที่ราบเชิงเขาต่อเนื่องไปถึงพื้นที่ภูเขาในพื้นที่ของหลายอำเภอปัจจุบันของจังหวัดนครศรีธรรมราช รวมทั้งเขตอำเภอร้อนพินุลย์ด้วย ล้วนเป็นเขตที่รัฐให้สัมปทานเหมืองแร่โดยมีบริษัทของชาวอังกฤษเข้ามารับสัมปทาน ซึ่งสัมปทานดังกล่าวต่อเนื่องมานานับ 100 ปี

ในปี 2455 บ้านร้อนถูกยกฐานะเป็นอำเภอร้อนพินุลย์ ซึ่งเป็นที่แสดงให้เห็นถึงการเป็นเมืองที่เฟื่องฟูในด้านการขุดแร่ “ร้อน” หมายถึง ร้อนแร่ ในช่วงนั้นมีเอกชนเข้าสัมปทานขุดแร่โดยมีชาวบ้านเข้าไปเป็นแรงงานในเหมืองแร่และขุดหาสายแร่ด้วย การขายแรงงานในเหมืองแร่และการหาเศษแร่ตามสายพานท้ายสุดของกระบวนการผลิตได้สร้างรายได้ให้แก่ผู้คนชาวร้อนพินุลย์อย่างเป็นกอบเป็นกำ ง่ายและรวดเร็ว ทำให้คนท้องถิ่นเข้ามาเป็นผู้น้อยในระบบเศรษฐกิจเหมืองแร่เป็นส่วนใหญ่

อย่างไรก็ดีรายได้ที่ได้มานั้นไม่ได้สร้างความมั่นคงให้แก่คนในพื้นที่เพราะ 1) รายได้จากการหาแร่ส่วนใหญ่ตกไปอยู่ในมือเอกชนชาวต่างชาติที่เข้ามารับสัมปทาน 2) รายได้ส่วนที่ตกถึงมือคนในพื้นที่ส่วนใหญ่ละลายไปกับความบันเทิงที่มีให้เลือกหลากหลายประเภทในอำเภอร้อนพินุลย์ เช่น

ร้านอาหาร โรงมหรสพ โรงภาพยนตร์ การบริการทางเพศ โรงไฟและการพนัน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ เกษนาชุมชนบางท่านจึงเรียกยุคนี้อีกชื่อว่า “ยุคทาส” ซึ่งหมายถึงการที่คนในท้องถิ่นไม่ได้เป็นผู้ผลิตหลัก หากแต่อยู่ปลายสุดของสายพานหรือสายน้ำและเก็บหาได้เพียงเศษแร่ที่ไหลมาด้วยกระตะรอนหรือเสียงซึ่งเป็นเทคนิคการหาแร่แบบพื้นบ้าน ขณะที่แร่ก้อนใหญ่ถูกหีบฉวยไปแล้วตั้งแต่ต้นสายพาน ในปัจจุบันมีการสร้างรูปปั้นแม่น้ำงร้อนแร่ไว้ที่หน้าว่าการอำเภอร้อนพิบูลย์ ซึ่งชาวบ้านเล็งเห็นว่าเป็นสัญลักษณ์ของยุคทาสนั่นเอง

การเข้ามาสัมปทานเหมืองแร่ดังกล่าวนับว่าเป็นยุคแรกที่มีการทำลายป่าอย่างมโหฬารเนื่องในการขุดแร่ซึ่งเป็นกระบวนการพลิกหน้าดินกลับนั้นจะต้องรื้อเอาป่าออก ชาวบ้านที่เคยมีประสบการณ์ในเรื่องนี้เล่าให้ฟังว่าการขุดแร่นั้นเป็นการทำลายป่ามากกว่าการสัมปทานป่าไม้หลายเท่าเพราะว่าการสัมปทานไม้นั้นยังเหลือไม้เล็กไว้ แต่การทำเหมืองแร่ต้องรื้อป่าทั้งหมดออก นอกจากนี้การทำลายป่ายังเกิดจากการตัดฟันหลาขายเป็นเชื้อเพลิงให้แก่เรือขุดแร่ด้วย

ในตอนปลายของยุค เมื่อความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจจากเหมืองแร่เริ่มลดลงสภาพความเป็นอยู่และเศรษฐกิจของอำเภอร้อนพิบูลย์ก็ทรุดตัวลง สภาพทางกายภาพและสภาพทางการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปชนิดหน้ามือเป็นหลังมือ กล่าวคือหลังหมดสัมปทาน ป่าดิบเชิงเขากลายเป็นป่าไทรมน หน้าดินถูกแปรสภาพพลิก “ล่างขึ้นบน” ที่ราบเชิงเขาก็เปลี่ยนจากดินสมบูรณ์เป็นกรวดทราย มีการนำทรายจากหลุมแร่เก่าไปขายทำให้เกิดหลุมน้ำขนาดใหญ่ ผู้คนซึ่งได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำบ้างแล้ว เช่น โตน หัวเหมือง ห้วยไม้แก่น เริ่มสังเกตเห็นว่าในป่าพื้นที่ป่าต้นน้ำร้อยละ

ช่วงที่ 3 ยุคสัมปทานป่าและคนท้องถิ่น (ทุ่ง) หรือ “ชาวนอก” ย้ายขึ้นเขา ในปี 2505 เกิดมหาวาตภัยแลหมตะลุมพุก ไม้ในป่าต้นน้ำในเขตร้อนพิบูลย์ล้มเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้ทางราชการให้สัมปทานตัดไม้แก่นายทุน โดยเริ่มจากการสัมปทานไม้ที่ล้ม จากนั้นก็สัมปทานต่อเนื่องไปถึงไม้ยืนต้นธรรมดา การสัมปทานจากป่าต้นน้ำในเขตเขาหลวงเป็นไปอย่างกว้างขวาง เมื่อบริเวณใดทางสัมปทานได้ตัดไม้ใหญ่หมดแล้ว ก็จะย้ายที่ไปยังที่อื่นบริเวณนั้นชาวบ้านก็จะหักร้างถางพงต่อเนื่องเพื่อจับจองที่ดินเป็นที่ทำกิน เนื่องจากป่าบริเวณนั้นบุกเบิกได้ง่ายแล้ว ลักษณะเช่นนี้ปรากฏว่าไม่ใช่เพียงคนในพื้นที่เท่านั้นที่เข้าไปบุกเบิกป่า แต่คนจากพื้นที่ทำนาแถบอำเภอปากพนัง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร และอำเภอชะอวด ซึ่งคนร้อนพิบูลย์เรียกว่า “คนท้องถิ่น (ทุ่ง)” หรือ “ชาวนอก” ได้ทยอยอพยพขึ้นมาบุกเบิกป่าในลักษณะดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง

ยุคแห่งการบุกเบิกป่าลักษณะนี้ได้ส่งผลให้เกิดการบุกรุกป่าต่อมาอย่างต่อเนื่อง แม้ป่าที่ยังไม่เสื่อมโทรมชาวบ้านก็สามารถบุกเบิกได้ นอกจากนี้ยังพบว่าการบุกเบิกที่ดินยังได้รับการกระตุ้นจากนโยบายส่งเสริมการปลูกยางพาราของรัฐบาล โดยเฉพาะการจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางขึ้นมาดำเนินการเรื่องนี้โดยตรง ซึ่งส่งผลทำให้ชาวบ้านบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนยางแบบใหม่มากขึ้น และ

มีการรื้อสวนผลไม้แล้วนำไปทำสวนยางกันมากขึ้นด้วย แม้ในปัจจุบันความพยายามของคนบางกลุ่มที่พยายามบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนยางก็ยังคงมีอยู่

ช่วงที่ 4 ยุคเข้างู เดือนพฤศจิกายน 2531 มีฝนตกหนักติดต่อกันหลายวัน ชาวบ้านแถบไฮโดนได้ยินเสียงน้ำดังคล้ายเสียงน้ำเดือดจากหม้อใบใหญ่ ไม่กี่วันต่อมาเขาร่อนนาบริเวณหมู่ที่ 2 ตำบลร่อนพิบูลย์ก็พังครืนกลายเป็นพื้นที่ราบ แม้ระดับความรุนแรงจะไม่เท่าภูเขาถล่มที่พิปูนและสิริวง แต่หลังจากเหตุการณ์นี้เกิดขึ้น ชาวบ้านพบว่าความอุดมสมบูรณ์ที่เคยมีอยู่เริ่มหายไป น้ำในห้วยต่างๆ ที่เคยไหลตลอดปีบางเดือนกลับแห้งขอด บางหน้าแล้งสาหร่ายน้ำบางห้วยแห้งจนน้ำขาดจากกัน ในขณะที่การขยายตัวของการทำสวนยางและการปลูกพืชเชิงเดี่ยวยังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในเขตป่าและการปรับตัวหาที่ทำกินใหม่หลังเกิดภัยธรรมชาติดังกล่าว

ความร้ายแรงของภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายเขาและพื้นที่ภูเขาต่างๆ รัฐเชื่อว่ามีสาเหตุมาจากการทำลายป่า ทำให้เกิดการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติขึ้นหลายแห่งในเขตเทือกเขาหลวง สำหรับเขตเขาหลวงตะวันตกช่วงอำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ก็มีพื้นที่ส่วนหนึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยงที่จัดตั้งขึ้นเมื่อ วันที่ 4 พฤษภาคม 2532 การประกาศเขตอุทยานดังกล่าวส่วนหนึ่งประกาศทับพื้นที่ชาวบ้านที่ทำกินและตั้งชุมชนอยู่ก่อนแล้ว จึงมักนำมาสู่ความขัดแย้งกันระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่อุทยาน แต่ชาวบ้านก็ยังคงทำกินอยู่ในเขตอุทยาน ในขณะที่ทางราชการก็ไม่สามารถป้องกันการบุกรุกป่าในเขตอุทยานที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องได้

2. ป่าต้นน้ำและชุมชนในปัจจุบัน

สำหรับชาวร่อนพิบูลย์ป่าต้นน้ำ หมายถึง ป่าที่ทำหน้าที่ซับน้ำจากพื้นดินบริเวณเขาสูงก่อนรวมตัวเป็นสายน้ำเล็กๆ ไหลลงลำคลองใหญ่หลายสายก่อนที่จะไหลไปรวมกันเป็นลำน้ำขนาดใหญ่ในเทือกเขาหลวงฝั่งตะวันตก ช่วงอำเภอร่อนพิบูลย์มีป่าต้นน้ำทั้งหมด 6 ผืนได้แก่

1. ป่าต้นน้ำไฮโดน อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ 8 หมู่ที่ 10 บางส่วนอยู่ในเขตพื้นที่ของหมู่ที่ 7 บางส่วนอยู่ในเขตพื้นที่ของหมู่ที่ 2 ของตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์
2. ป่าต้นน้ำตกแม่เศรษฐีหรือต้นน้ำท่านบสาม อยู่ในเขตพื้นที่ของหมู่ที่ 7 ตำบลร่อนพิบูลย์
3. ป่าต้นน้ำห้วยเหมือง อยู่ในเขตพื้นที่ของหมู่ที่ 2 ตำบลร่อนพิบูลย์
4. ป่าต้นน้ำวังศิลารักษ์ (วังอ้ายควาย) ในเขตพื้นที่ของหมู่ที่ 3 ตำบลร่อนพิบูลย์
5. ป่าต้นน้ำห้วยไม้แก่น ในเขตพื้นที่ของหมู่ที่ 11 ตำบลร่อนพิบูลย์
6. ป่าต้นน้ำใสเงาะ ในเขตพื้นที่ของหมู่ที่ 8 ตำบลหินตก อำเภอร่อนพิบูลย์

สำหรับป่าต้นน้ำไฮโดนเป็นป่าต้นน้ำขนาดใหญ่มีพื้นที่ประมาณ 1,000 ไร่ กินพื้นที่ตั้งแต่ที่ราบเชิงเขาขึ้นไปจนถึงสันเขาของเทือกเขาหลวงที่ชาวบ้านเรียกว่า สันเย็น มีชาวบ้านตั้งชุมชนบุกเบิกป่าทำสวนมาแต่เดิม 7 แห่ง และที่แตกตัวออกไปตั้งขนาบทำสวนในเขตพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปอีก 3 แห่ง เมื่อทางราชการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยงเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำนี้ตกอยู่ในเขตอุทยานดังกล่าวประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ ยกเว้นในเขตพื้นที่ราบเชิงเขายังคงเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ โดยมีหมู่บ้านดั้งเดิม 3 แห่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติด้วย

ในความเป็นจริงไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ป่าสงวนหรือพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านล้วนตั้งถิ่นฐานหรือบุกเบิกเป็นที่ทำกินหมดแล้ว จะมีเหลืออยู่บ้างก็เฉพาะที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ แต่ว่าปัจจุบันก็ยังมีผู้พยายามบุกเบิกต่อ และบางส่วนก็พยายามบุกเบิกขึ้นบนเขตสันเขาด้วย ซึ่งถึงแม้ทางอุทยานแห่งชาติพยายามจะป้องกันการบุกรุกทำลายป่าที่เหลือ และเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติอยู่เนืองๆ แต่ว่าก็ยากจะป้องกันการบุกรุกทำลาย ซึ่งไม่เพียงพอเพราะมีกำลังไม่เพียงพอเท่านั้น แต่ว่าผู้บุกรุกมักมีอิทธิพลในพื้นที่ด้วย

ด้วยสาเหตุที่ป่าต้นน้ำไฮโดนถูกทำลายมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผลที่เกิดขึ้นตามมาอย่างชัดเจนคือ การขาดแคลนน้ำจืดที่เป็นต้นน้ำแม่น้ำปากพนัง ผลกระทบนี้มีมานานพอสมควรแล้ว การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริก็เกิดจากการที่มีน้ำจืดไหลลงไปตามแม่น้ำปากพนังน้อย เป็นเหตุให้น้ำเค็มบุกรุกเข้ามายังพื้นที่ชั้นใน ส่งผลกระทบต่อการทำนาอย่างร้ายแรง แต่ชาวบ้านที่อยู่บนพื้นที่ป่าต้นน้ำก็ยังไม่ได้ตระหนักถึงผลกระทบนี้ เพราะไม่ได้เกิดผลกระทบต่อตนโดยตรง นอกจากนี้ผลจากการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ไม่ว่าจะเป็นสวนผลไม้ หรือสวนยางพาราทำให้มีการใช้สารเคมีมาก และสารเคมีก็ไหลลงน้ำและไหลลงสู่พื้นล่างตามแม่น้ำปากพนัง ส่งผลต่อสุขภาพอนามัยของผู้ใช้น้ำอย่างมากด้วย แต่ปัญหานี้ก็ไม่เคยได้รับการแก้ไข

จนกระทั่งประมาณปี 2548 เป็นต้นมา ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าไฮโดนก็เห็นชัดมากขึ้นเรื่อยๆ โดยประการแรกน้ำในคลองสายเล็กสายใหญ่ก่อนที่จะไหลไปรวมกันเป็นต้นน้ำแม่น้ำปากพนังได้ลดลงมากจนไม่พอใช้ทั้งการอุปโภคและบริโภค โดยเฉพาะในหน้าแล้งการขาดแคลนน้ำจะรุนแรงมาก ประการที่สอง สวนผลไม้เริ่มเหี่ยวเฉาและไม่ยืนต้นตายมากขึ้น สาเหตุมาจากอากาศขาดความชื้นตามลักษณะภูมิอากาศเดิมของป่าต้นน้ำ ประการที่สาม ชาวบ้านเริ่มเห็นว่าหากป่ายังถูกทำลายต่อไปเช่นนี้ก็ยากที่จะหลบเลี่ยงภัยจากดินหรือโคลนถล่ม เมื่อฝนตกหนักอันเนื่องมาจากขาดรากไม้ยึดเกาะดิน

ด้วยสาเหตุนี้ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงเริ่มตระหนักถึงผลกระทบของการทำลายป่าและพยายามที่จะหาทางฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ โดยเริ่มจากกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ป่าไฮโดนที่เคลื่อนไหวเพื่อประโยชน์สาธารณะอยู่แล้ว ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของผู้นำที่เป็นทางการอันได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำตามธรรมชาติ เช่น พระสงฆ์ ผู้อาวุโส ปัญญาชน ชาวบ้าน แกน

นำดังกล่าวได้เคลื่อนไหวทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวมหลายลักษณะ เช่น การรวมกลุ่มทำกิจกรรมภายใต้เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน การเคลื่อนไหวดังกล่าวบางเรื่องจะเป็นไปในลักษณะที่แกนนำต่างๆ มีกลุ่มย่อยๆ ทำกิจกรรมของตนเองและในลักษณะที่มีการรวมตัวกันของหลายกลุ่ม แต่สำหรับความตระหนักร่วมกันของผู้นำชุมชนทุกฝ่าย และได้ร่วมตัวพูดถึงเรื่องนี้หลายครั้งแล้ว เพียงแต่ยังไม่ชัดเจนว่าจะมีวิธีการดำเนินการที่ชัดเจนและต่อเนื่องได้อย่างไร แกนนำดังกล่าวจึงประสงค์ที่จะใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสำหรับค้นหาความชัดเจน พร้อมทั้งสร้างการเรียนรู้และความตระหนักของชาวบ้านทั่วไปให้เข้ามามีส่วนร่วมและการเคลื่อนไหวเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำดังกล่าว

คำถามการวิจัย

จะสร้างความรู้เกี่ยวกับป่าต้นน้ำและความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับป่าต้นน้ำอย่างไรถึงจะนำไปสู่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำได้สำเร็จ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสร้างความรู้ของชาวบ้านเกี่ยวกับธรรมชาติของป่าต้นน้ำและความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับป่าต้นน้ำจากอดีตถึงปัจจุบัน ในประเด็นต่อไปนี้ โดยจะเป็นการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างอดีตกับปัจจุบัน

- 1.1 พรรณไม้ พันธุ์สัตว์ น้ำ และการเกิดน้ำ การพึ่งพาอาศัยกันของส่วนต่างๆ
- 1.2 การเข้าไปถือครองและการใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
- 1.3 ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดสิทธิและการใช้ประโยชน์ป่า
- 1.4 ความเสื่อมโทรมของป่าจากสาเหตุต่างๆ และผลกระทบต่อชาวบ้าน

2. เพื่อสร้างกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำดังต่อไปนี้

2.1 นำความรู้ที่ได้จากข้อที่ 1 มาสร้างความตระหนักรู้และความสำนึกให้แก่ชาวบ้านเพื่อนำไปสู่การเข้าร่วมกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ

2.2 สร้างเขตป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชนโดยชาวบ้าน โดยจะเริ่มต้นจากการใช้พื้นที่ค่ายลูกเสือเดิมที่ทางราชการมาสร้างไว้ในอดีตและได้ถูกปล่อยทิ้งร้างมานานจนหมดสภาพไปหมดแล้วพื้นที่ดังกล่าวมีประมาณ 80 ไร่ โดยในการจัดตั้งป่าชุมชนดังกล่าวจะมีทั้งการปลูกป่าเพิ่มเติม การวางกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่า เป็นต้น

2.3 สร้างการเคลื่อนไหวให้ชาวบ้านในการใช้พื้นที่ที่ตนถือครอง ส่วนหนึ่งปลูกป่าเพิ่มเติม เช่น เขตหัวไร่ปลายนา เขตที่ดินริมคลอง โดยป่าที่ปลูกในที่ดินถือครองของชาวบ้านยังคงเป็นป่าส่วน

บุคคลที่เจ้าของที่ดินสามารถใช้ประโยชน์โดยเฉพาะเป็นแหล่งอาหารของครัวเรือน โดยขบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำเพียงต้องการให้เกิดพื้นที่ป่าเพิ่มเติม

3. เพื่อสร้างขบวนการเคลื่อนไหวดูแลป่าต้นน้ำของชาวบ้าน โดยจะดำเนินการดังต่อไปนี้

3.1 จัดตั้งคณะกรรมการอุทยานชุมชน (ป่าชุมชน) ให้ทำหน้าที่บริหารจัดการการเคลื่อนไหวของชาวบ้านทั้งในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ การดูแลตรวจตราให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์ป่าตามกฎระเบียบกฎเกณฑ์ และการสนับสนุนให้คนอยู่กับป่าอย่างยั่งยืนในกรณีอื่นๆ เช่น การทำการเกษตรแบบไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

3.2 จัดตั้งอาสาสมัครหมู่บ้านเพื่อดูแลป่าต้นน้ำไสลโตน (อยู่ภายใต้การบริหารจัดการของคณะกรรมการอุทยานชุมชน) โดยร่วมกันตรวจตราดูแลไม่ให้มีการบุกรุกป่าเพิ่มเติม และคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่อุทยานที่อาจจะเกิดขึ้นได้

3.3 ร่วมมือกับโรงเรียนในการจัดทำหลักสูตรหรือวิชาสอนให้นักเรียนเข้ามาเรียนรู้เกี่ยวกับป่าต้นน้ำ เพื่อสร้างคนรุ่นใหม่ให้มีความรู้และเห็นความสำคัญของป่าต้นน้ำ และเพื่อให้เด็กนักเรียนเป็นสะพานเชื่อมไปสู่การเรียนรู้และการให้ความร่วมมือของผู้ใหญ่

3.4 สร้างเครือข่ายกับชุมชนในเขตป่าต้นน้ำอีก 5 แห่งในเขตเขาหลวงฝั่งตะวันออกช่วงอำเภอรัตนพิบูลย์ เพื่อร่วมกันเรียนรู้การดำเนินงานของชาวบ้านตามโครงการ อันจะช่วยชุมชนดังกล่าวไปเคลื่อนไหวการสร้างกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำในเขตพื้นที่ของตนบ้าง ซึ่งจะทำให้การรักษาต้นน้ำต่างๆ ได้ผลสมบูรณ์ ในขณะที่เดียวกันก็จะช่วยให้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในชุมชนในเขตป่าต้นน้ำไสลโตนมีความเข้มแข็ง เพราะมีกลุ่มชุมชนอื่นๆ เข้ามาเป็นเครือข่าย

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. คนในชุมชนได้รู้จักตนเอง รู้ความเป็นมาของชุมชน และการดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบันทั้งด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและด้านวัฒนธรรม จนเกิดความรู้สึกรักมาตุภูมิของตนเอง

2. ได้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของป่าต้นน้ำในแง่มุมต่างๆ ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ การเข้าถือครองและใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำของชาวบ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน ความเสื่อมโทรมของป่าต้นน้ำจากสาเหตุต่างๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชาวบ้านจากการที่ป่าเสื่อมโทรม โดยความรู้ที่ได้รับนี้มีความชัดเจนพอที่จะสร้างความตระหนักและความสำนึกที่จะให้ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า

3. เกิดขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่สามารถสร้างความหมายใหม่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันของคนและป่า และนำไปสู่การเคลื่อนไหวในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำที่เหมาะสมภายใต้บทบาทการเป็นผู้กระทำของชุมชนอย่างเต็มที่ และต่อเนื่องยั่งยืน

4. เกิดการจัดตั้งป่าชุมชนบนพื้นที่จำนวนหนึ่งในเขตป่าต้นน้ำ โดยมีการสร้างระบบการจัดการที่ชัดเจนในแง่ของการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ฟื้นฟู การดูแลรักษา ภายใต้ระบบความรู้ของชาวบ้าน

5. ได้พื้นที่ป่าเพิ่มเติมจากการปลูกของชาวบ้านในพื้นที่ถือครองของตนเอง
6. ได้ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำโดยส่วนรวม โดยมีการจัดตั้งกลุ่มและสร้างกิจกรรมที่มีความชัดเจน
7. ชุมชนได้ความร่วมมือจากข้าราชการผู้เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติและผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ ภายใต้งานยอมรับตัวตนและความรู้ของชาวบ้าน จนเกิดการปฏิบัติการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของการรักษาป่าต้นน้ำที่เข้มแข็ง

พื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย

พื้นที่เป้าหมาย

1) พื้นที่ศึกษาข้อมูล

พื้นที่วิจัยศึกษาข้อมูลเพื่อให้ได้คำตอบของคำถามการวิจัยข้อที่ 1 คือป่าต้นน้ำไฮโดรเจน ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยงและบางส่วนอยู่ในเขตป่าสงวนนอกอุทยานแต่เป็นป่าต้นน้ำผืนเดียวกัน ซึ่งพื้นที่รวมกันประมาณ 1,000 ไร่

2) พื้นที่เคลื่อนไหวปฏิบัติการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน

ก. การปลูกป่าและการใช้ป่าภายใต้กฎระเบียบของชุมชน

ทีมวิจัยจะใช้พื้นที่ที่ทางราชการเคยมาตั้งค่ายลูกเสือแต่ถูกทิ้งร้างมานานแล้ว พื้นที่ดังกล่าวมีทั้งหมดประมาณ 80 ไร่ ปัจจุบันเป็นพื้นที่ป่าอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ภายใต้งานดูแลของกรมป่าไม้ เขตพื้นที่ 5 จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งทางทีมงานวิจัยได้ประสานงานกับหน่วยงานดังกล่าวแล้วและได้รับอนุญาตให้ดำเนินการใช้ประโยชน์และดูแลป่าในพื้นที่ดังกล่าวแบบป่าชุมชนได้ โดยทางทีมงานวิจัยตั้งใจที่จะให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกป่าให้อุดมสมบูรณ์ขึ้น มีส่วนร่วมในการดูแลป่าในลักษณะที่ทุกฝ่ายเข้าไปใช้ป่าอย่างเหมาะสมภายใต้กฎระเบียบที่ออกร่วมกัน

ข. การปลูกป่าในพื้นที่ถือครองส่วนบุคคล

เนื่องจากมีชาวบ้านตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินอยู่ในเขตป่าต้นน้ำมาแต่เดิมแล้ว ทางทีมงานวิจัยตั้งใจที่จะเพิ่มพื้นที่ป่าโดยการรณรงค์ให้ชาวบ้านทุกชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำไฮโดรเจนซึ่งมีทั้งหมด 10 ชุมชน (อยู่เขตหมู่ที่ 8 หมู่ที่ 10 บางส่วนอยู่ในเขตหมู่ที่ 7 บางส่วนอยู่ในเขตหมู่ที่ 2 ของตำบลร่อนพิบูลย์) ปลูกป่าในพื้นที่ถือครองของตน เช่นพื้นที่หัวไร่ปลายนาที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไรอย่างจริงจัง เขตตลอดริมฝั่งคลอง หรืออาจปลูกแซมไปกับคันยาง

ค. พื้นที่ดูแลปกป้องป่าต้นน้ำ

ในการรณรงค์ให้ชาวบ้านช่วยกันดูแลการทำลายป่าต้นน้ำ และตั้งหน่วยอาสาสมัครขึ้นมาเพื่อดูแลป่าต้นน้ำดังกล่าว จะครอบคลุมถึงป่าต้นน้ำไฮโดรเจนทั้งหมด ซึ่งมีชุมชน 10 ชุมชน อยู่ในพื้นที่ดังกล่าว โดย 7 ชุมชนเป็นหมู่บ้านดั้งเดิม ได้แก่ บ้านควนสี่เมือง บ้านหนองบอน บ้านศาลาไฟไหม้

บ้านโคกยาง บ้านควนสี บ้านไสโน บ้านพรุเจ ที่เหลือเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กที่เพิ่งแตกตัวออกไปได้แก่ บ้านไสดา บ้านสันเย็น บ้านห้วยม้า

กลุ่มคนเป้าหมาย

1) กลุ่มแกนนำชาวบ้านทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วย สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลร่อนพิบูลย์ คณะทำงานวิสาหกิจอุทยานชุมชนไสโดน กลุ่มเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

2) ชาวบ้าน คือ ชาวบ้านในชุมชนทุกแห่งที่ตั้งถิ่นฐานหรือถิ่นกำเนิดอยู่ในเขตป่าต้นน้ำไสโดน (10 ชุมชน) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำไสโดนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในปัจจุบันมีครัวเรือนในทุกชุมชนรวมกันทั้งหมด 488 ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด 2,574 คน เป็นชาย 1,239 คน หญิง 1,335 คน โดยชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า

3) โรงเรียนในพื้นที่ เช่น โรงเรียนชุมชนวัดสุวรรณรังสี โรงเรียนบ้านเสาธง โรงเรียนร่อนพิบูลย์เกียรติวสุนทรวิวัฒน์

4) หน่วยงานข้าราชการและหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หัวหน้าและเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง ป่าไม้เขตจังหวัดนครศรีธรรมราช ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่สถานศึกษา นายอำเภอพระสงฆ์ โดยทีมวิจัย แกนนำชาวบ้าน และชาวบ้าน จะทำงานอย่างใกล้ชิดกับผู้เกี่ยวข้องเหล่านี้ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยดีและป้องกันปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้

ทุนเดิมของชุมชน

1. องค์กรเคลื่อนไหวของชาวบ้าน

ชาวร่อนพิบูลย์ในเขตเขาหลวงฝั่งตะวันออกช่วงอำเภอร่อนพิบูลย์ โดยเฉพาะในเขตชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตป่าต้นน้ำไสโดนได้มีแกนนำที่มีแนวความคิดด้านการพัฒนาที่ก้าวหน้าและผ่านประสบการณ์การทำงานมาแล้วในระดับหนึ่ง โดยพบว่า มีทั้งผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำกลุ่มที่ไม่เป็นทางการอีกหลายกลุ่ม ได้ทำกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ให้แก่ชุมชนหลายด้าน ทั้งด้านสวัสดิการออมทรัพย์ อาชีพ วัฒนธรรม ฯลฯ ปัจจุบันมีผู้นำชาวบ้านส่วนหนึ่ง และชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่ง ได้ตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการทำลายป่าต้นน้ำ จึงได้รวมตัวกันเพื่ออาสาทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ โดยดำเนินการเรื่องนี้ไปพร้อมๆ กับกิจกรรมอื่นๆ ที่ผ่านมาแล้ว ได้จัดตั้งกลุ่ม “วิสาหกิจอุทยานชุมชนไสโดน” เดือนกุมภาพันธ์ 2549 กลุ่มนี้มีความตั้งใจสูงในการปฏิบัติงานและจะเป็นกำลังหลักในการดำเนินโครงการวิจัยนี้

2. ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร

นอกจากกลุ่มคนที่มีประสบการณ์ในการทำงานระบบกลุ่มแล้ว ผู้คนในพื้นที่ยังมีทุนทางสังคม เรื่องความเชื่อและพิธีกรรมที่เคยเป็นกฎเกณฑ์ในการกำหนดสิทธิและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอยู่หลายอย่าง อาทิ

1) ความเชื่อเรื่อง “เทวดา” และ “ทวด” ซึ่งฝังลึกอยู่ในเขาแต่ละลูก ชาวบ้านเชื่อกันว่าเทวดาและทวดดังกล่าวเป็นผู้พิทักษ์ภูเขาคุ่มครองลูกหลานที่เข้าใช้ประโยชน์จากป่า โดยชาวบ้านถือว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพนับถือ ถ้านับตั้งแต่ช่องเขารอยต่อระหว่างอำเภอทุ่งสงกับอำเภอร่อนพิบูลย์ จนถึงสุดปลายทางทิศเหนือของเทือกเขาจะมีเทวดาและทวดที่ชาวบ้านยังคงนับถืออยู่ถึง 8 จุด เริ่มจากทวดไม้ดัดตรงช่องเขาระหว่างเขตอำเภอทุ่งสงกับอำเภอร่อนพิบูลย์ ทวดตาสีเมืองตรงบริเวณป่าไผ่โดน ทวดราม-ตาสีเมือง แม่เศรษฐกิจในตำนานเรื่องปาฏิหาริย์พระแม่เศรษฐกิจ ทวดราม (ปรากฏในนิมิตเป็นเสือ) เทวดาเขาหมาก เทวดาเขาแดง ทวดรามโรม (ปรากฏนิมิตเป็นลิง) ความเชื่อในเรื่องนี้ ก่อให้เกิดการประกอบพิธีกรรมและการไหว้บูชาของชาวบ้านแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องที่

ชาวบ้านเชื่อว่าความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้มีส่วนต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและช่วยคุ้มครองดูแลลูกหลานและชุมชนให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ ดังปรากฏเป็นตำนานเรื่องเล่าทั้งเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นในช่วงชีวิตของปู่ย่าตายายในอดีตและเหตุการณ์ที่คนยุคปัจจุบันประสบพบด้วยตัวเอง เช่น

- ทวดรามโรมได้เข้าฝันคนเฒ่าคนแก่ก่อนเขาร่อนนาพันในปี 2531 ว่าอาจะมีปัญหาเกิดขึ้นให้ลูกหลานระมัดระวังไม้ประมาท

- เทวดาเขาหมากเป็นเทพที่มีอุทยานภาพดูแลหินและสัตว์ต่างๆ บนภูเขา หากลูกหลานพฤติกรรมไม่ถูกต้องเหมาะสมจะปรากฏนิมิตเป็นรูปงูของหลา (งองาง) เพื่อดักเตือนและสั่งสอน โดยเฉพาะการล่าสัตว์บกสัตว์น้ำ การขึ้นไปหาของป่า รวมถึงการถ่ายหนักเบาที่ไม่ถูกที่ถูกทาง เล่ากัน ในชุมชนแถบนั้นว่าปีไหนที่ผู้ประกอบการระเบิดหินไม่ทำการบวงสรวงเช่นไหว้ ปีนั้นจะมีคนงานเสียชีวิต คนที่ขึ้นไปล่าสัตว์หลงป่าอยู่เสมอ และถ้าทำสิ่งที่ไม่ถูกต้องผู้ที่ทำจะประสบเช่นเดียวกัน อาทิ ประมาณต้นปี 2550 มีวัยรุ่นกลุ่มหนึ่งชวนกันไปหาปลาที่เขาหมาก ระหว่างนั้นพบงูตัวใหญ่จึงได้ชักชวนกันตีงู หลังจากกลับจากหาปลาแล้วปรากฏว่าหนึ่งในคณะเหล่านั้นถูกรถชนขาหัก จึงมีธรรมเนียมว่าหากจำเป็นต้องขึ้นเขาหมากจะต้องมีการกาดหรือบอกกล่าวขออนุญาตเทวดาเขาหมาก ความเชื่อนี้ทำให้เขาหมากยังคงมีสัตว์ป่าเหลืออยู่หลายชนิด เช่น ไก่ป่า หมูขอม หมูเล็ก หมูป่า ฯลฯ

- ทวดตาสีเมือง เป็นทวดที่คอยดูแลรักษาป่าแถบไผ่โดน มีตัวอย่างเหตุการณ์ที่แกนนำทีมวิจัยพบเห็นด้วยตัวเอง คือ ครั้งหนึ่งได้เข้าไปถางป่าเพื่อตัดเส้นทางขึ้นไปเพื่อสร้างอาคารที่ทำการของกลุ่มในการดูแลป่า แกนนำดังกล่าวได้พบงูตัวใหญ่ตัวเดียวก็หายไป จึงได้จุดธูปบอกกล่าวขออนุญาตถางป่า และนำข้าวห่อที่เตรียมไปตั้งเจ้าที่โดยเอ่ยชื่อทวดตาสีเมือง

ระยะเวลาดำเนินโครงการ

1 ปี

งบประมาณ 300,000 บาท

ผู้วิจัยและผู้รับผิดชอบโครงการ

1. ที่ปรึกษา

- 1) นายจรัส ฤทธิ์ทอง ผู้ประสานงานองค์กรชุมชน
- 2) หัวหน้าอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง
- 3) นายสุรศักดิ์ นาคทิพย์ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย (เกษตรไสใหญ่)
- 4) หัวหน้าสำนักงานเกษตรอำเภออ่อนพิบูลย์

2. คณะวิจัย

- 1) นายมงคล ฤทธิมนตรี อายุ 45 ปี หัวหน้าโครงการวิจัย
ที่อยู่ เลขที่ 713 หมู่ 12 ตำบลอ่อนพิบูลย์ อำเภออ่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช โทร 089-6450791
การศึกษา ปริญญาตรี รัฐประศาสนศาสตร์
บทบาทในชุมชน เครือข่ายวิสาหกิจวิสาหกิจชุมชน ตำบลอ่อนพิบูลย์
ที่ปรึกษาสภาองค์กรชุมชน ตำบลอ่อนพิบูลย์
- 2) นายกลิ่น อารีกิจ อายุ 52 ปี
ที่อยู่ เลขที่ 45 หมู่ 10 ตำบลอ่อนพิบูลย์ อำเภออ่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช โทร 086-2688087
การศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น
บทบาทในชุมชน คณะทำงานวิสาหกิจอุทยานชุมชนไสลโตน
- 3) นายบุญธรรม เมืองสินุ่น อายุ 54 ปี
ที่อยู่ เลขที่ 537/3 หมู่ 7 ตำบลอ่อนพิบูลย์ อำเภออ่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช โทร 087-8880261
การศึกษา ประถมศึกษาปีที่ 4
บทบาทในชุมชน ผู้ประสานงานเครือข่ายวิสาหกิจวิสาหกิจชุมชน ตำบลอ่อนพิบูลย์
นักจัดรายการวิทยุประชาคมวิถีไทย(ช่องเขา)

4) นายโชคดี เฟื่องสง
ที่อยู่	อายุ 33 ปี
เลขที่ 382 หมู่ 3 ตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช
การศึกษา
บทบาทในชุมชน	กำลังศึกษาปริญญาตรี (ปี 2 รัฐประศาสนศาสตร์)
สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลร่อนพิบูลย์หมู่ 3
ผู้ประสานงานกลุ่มอนุรักษ์เถลิง หมู่ 3 ตำบลร่อนพิบูลย์
5) นายมนู ชูแก้ว
ที่อยู่	อายุ 61 ปี เจริญญิกโครงการ
เลขที่ 31 หมู่ 10 ตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช
การศึกษา
บทบาทในชุมชน	ประถมศึกษาปีที่ 4
ประธานกลุ่มแม่บ้านเทพประสิทธิ์
คณะกรรมการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
6) น.ส.ฉวีวรรณ ฤทธิมนตรี
ที่อยู่	อายุ 41 ปี
เลขที่ 712 หมู่ 12 ตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช
การศึกษา
บทบาทในชุมชน	ปวท.
คณะทำงานกลุ่มแม่บ้านเทพประสิทธิ์
คณะกรรมการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
7) นายศักดิ์ รักจันทร์
ที่อยู่	อายุ 45 ปี
เลขที่ 37/1 หมู่ 10 ตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช
การศึกษา
บทบาทในชุมชน	มัธยมศึกษาตอนต้น
ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 10
8) นายสนอง สายน้ำ
ที่อยู่	อายุ 52 ปี
เลขที่ 61 หมู่ 8 ตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์
จังหวัดนครศรีธรรมราช
การศึกษา	มัธยมศึกษาตอนต้น

บทที่ 2 วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินโครงการวิจัยมีการจัดกิจกรรมตามรายละเอียดดังนี้

กิจกรรมที่ 1 การจัดเวทีชุมชน

การจัดเวทีชุมชนจัดขึ้นในวันที่ 19 ตุลาคม 2550 มีวัตถุประสงค์เพื่อชี้แจงกับคนในชุมชนถึงรายละเอียดการดำเนินโครงการทั้งหมด รวมทั้งขอให้ชาวบ้านช่วยกันให้ข้อมูลอย่างเต็มที่และสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ที่ทีมวิจัยต้องขอความร่วมมือต่อไปเป็นระยะๆ

กิจกรรมจัดขึ้นที่ศาลาวัดมีผู้เข้าร่วม 3 ฝ่ายคือ

- 1) ทีมวิจัยและที่ปรึกษา พี่เลี้ยงจากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดนครราชสีมา
- 2) หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง
- 3) ชาวบ้านในพื้นที่

ตัวแทนนักวิจัยได้อธิบายถึงการทำงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนซึ่งหากในความหมายของชาวปักษ์ใต้ “คน” คือสัญลักษณ์ของความวุ่นวายเพราะหมายถึงอากัปกริยาของการกวนลึงของมากกว่า 2 สิ่งให้ทะเลาะเล้าปนเปื้อนผสมกันจนแยกไม่ออกว่าสิ่งไหนเป็นสิ่งที่ไหน ยิ่งของหลายอย่างปนกันแล้ว “คน” ยากยิ่งจะแยกออกเป็นชนิดๆ ในเวลาอันสั้น เช่นเดียวกันความแตกต่างของคนต่างชาติ ต่างกำเนิด ต่างนิสัย ต่างพื้นฐาน ต่างคนต่างคิด ที่เรียกว่าต่างใจยากนักที่จะหลอมรวมและเข้าใจตรงกันในเป้าหมายหนึ่งๆ ได้เพราะโดยธรรมชาติของคนคือความเห็นแก่ตัว

หลังจากนั้นทีมวิจัยได้บอกกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีการดำเนินการวิจัย และตั้งคำถามต่อที่ประชุมให้แสดงความคิดเห็นที่มีต่อโครงการ โดยครั้งนี้เน้นเป็นการพูดบนเวทีเป็นครั้งแรกของคณะวิจัยทำให้นักวิจัยมีอาการประหม่าและพูดตะกุกตะกักพักใหญ่แต่ไม่นานก็เป็นปกติ สำหรับหน่วยงานที่เข้าร่วมได้ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลเป็นอย่างดี

การประเมินผลการจัดกิจกรรมครั้งนี้พบว่ามีชาวบ้านในพื้นที่เข้าร่วมไม่ถึงร้อยละ 20 ของเป้าหมาย เมื่อทีมวิจัยได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุโดยสังเกตจากการให้ความร่วมมือในครั้งที่ผ่านมาจากกิจกรรมอื่นๆ ซึ่งจัดมาแล้วหลายครั้งทำให้ได้ทราบว่าคนที่ชาวบ้านในพื้นที่ไม่เข้าร่วมประชุมมีสาเหตุจาก 3 ประการดังนี้

- 1) พฤติกรรมของชาวบ้านที่เบียดหนายการประชุม คือ เมื่อเป็นลักษณะของการประชุมที่ต้องนั่งฟังและตนเองก็ไม่ได้ประโยชน์อะไรจากโครงการ บางส่วนรู้สึกละเลยไม่ค่อยมีความสำคัญจึงไม่ให้ความร่วมมือ
- 2) ชาวบ้านส่วนใหญ่เกิดความคลางแคลงใจต่อโครงการวิจัยเพราะกลัวว่าตนเองจะเสียประโยชน์จากการใช้พื้นที่ดินน้ำ

3) การวิจัยเป็นเรื่องใหม่ ชาวบ้านไม่คุ้นเคยกับงานวิจัยจึงไม่เห็นความสำคัญว่าการวิจัยเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันของตน

จากบทเรียนดังกล่าวทีมวิจัยจึงหาข้อสรุปเพื่อเป็นแนวทางต่อการดำเนินงานวิจัยต่อไป ในเบื้องต้นทีมวิจัยเห็นว่าต้องแก้ไขที่ลักษณะของการประชุมคือ ไม่ให้ผู้นำพูดคนเดียวและรับข้อมูลด้านเดียวจากรัฐจะทำให้ขาดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ทั้งยังต้องปรับปรุงบรรยากาศให้น่าสนใจไม่น่าเบื่อ สุดท้ายคือต้องให้ชาวบ้านที่ไม่เห็นว่าจะได้ประโยชน์อะไรนั้นปรับเปลี่ยนความคิด ซึ่งอุปสรรคเหล่านี้เป็นการบ้านที่ทีมวิจัยต้องช่วยกันหาแนวทางแก้ไขและพยายามให้มากกว่าเดิมเพื่อจุดมุ่งหมายสำคัญของงานวิจัยที่เป็นผลดีแก่ชุมชนในอนาคต

กิจกรรมที่ 2 การศึกษาดูงาน

การศึกษาดูงานจากแผนการขับเคลื่อนการวิจัย ทีมกำหนดให้การดูงานกลุ่มต้นแบบเพื่อเป็นกรณีศึกษาเป็นแนวทางในการเคลื่อนงานโครงการวิจัย การเคลื่อนไหวจัดการป่าต้นน้ำของชาวบ้านในชุมชนนั้นมีอยู่บ้างแล้ว แต่ทีมงานวิจัยต้องการไปเรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาอันเป็นที่มาของการเคลื่อนไหวอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ แนวทางการเคลื่อนไหว ปัญหาที่เป็นอุปสรรคการเคลื่อนไหว ทั้งนี้เพื่อให้ทีมงานวิจัยได้เห็นทั้งข้อเท็จจริงและได้มุมมองต่างๆ มาขบคิดต่องานของตนเอง และเกิดกำลังใจที่จะทำงานของตนเองให้ได้ผลอย่างเต็มที่

เบื้องต้นทีมวิจัยได้นำเสนอเป้าหมายกลุ่มที่จะไปดูงานซึ่งมีกลุ่มน่าสนใจ 2 กลุ่มด้วยกันคือ กลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำวังหอน อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช และกลุ่มอนุรักษ์ตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง ซึ่งทั้ง 2 กลุ่มนั้นมีความน่าสนใจใกล้เคียงกัน แต่เมื่อใช้เกณฑ์จากเป้าหมายการศึกษาที่กำหนดไว้ทำให้ตัดสินใจได้ว่ากลุ่มตะโหนดมีความน่าสนใจมากกว่าเพราะการรวมตัวกันของชุมชน การกำหนดแผนงานโดยชุมชนจากปัญหา การต่อสู้ของชุมชน ตลอดจนถึงการจัดการสามารถทำได้อย่างเป็นระบบจึงเป็นกลุ่มที่เหมาะสมแก่การศึกษาดูงานเป็นอย่างมาก

โดยทีมวิจัยได้ไปศึกษางานอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนในอำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง 1 ครั้ง ก่อนการศึกษาดูงานครั้งนี้ได้มีการหารือร่วมกันระหว่างทีมวิจัยกับชาวบ้านในพื้นที่วิจัยว่าการศึกษาดูงานครั้งนี้ต้องการศึกษา 6 ประการคือ 1) ศึกษาการรวมตัวของคนในชุมชนมีเป้าหมายเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ 2) ศึกษาแนวคิดของแกนนำชุมชน 3) ศึกษาแผนงานขับเคลื่อนของกิจกรรม 4) ศึกษาการบริหารจัดการองค์กร 5) ศึกษาการเคลื่อนไหวและต่อสู้ 6) ศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการทำงาน เนื่องจากปัญหาการจัดการป่าโดยชุมชนเป็นเรื่องที่ดำเนินการยากเพราะมีความขัดแย้งของคนหลายฝ่าย

มีผู้ร่วมศึกษางานทั้งสิ้น 8 คน ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากแกนนำและทีมงานกลุ่มอนุรักษ์ และแกนนำสถานีวิจัยตะโหนดมีการบรรยายสรุปภาพรวมเรื่องราวการก่อตั้งกลุ่ม การต่อสู้ การดำเนิน

กิจกรรมแต่ละกิจกรรม ระหว่างนั้นทีมวิจัยได้ซักถามเพิ่มเติม และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับกลุ่มอนุรักษ์และแกนนำสถานาวัดตะโหมด ซึ่งสิ่งที่ได้นั้นสามารถสรุปประเด็นตามเป้าหมายการศึกษาที่วางไว้ 6 ประการดังนี้

1) ศึกษาเรื่องการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ที่มาของการรวมตัวมาจากวิกฤตปัญหาทางเศรษฐกิจคือ ปัญหาเรื่องราคารายพาราและคุณภาพยาง ตลอดจนการเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง ล้วนเป็นปัญหาที่แกนนำต้องนำปัญหาดังกล่าวพูดคุยกัน โดยใช้ลานวัดเป็นที่นัดหมายจนกลายเป็นสถานาวัด เริ่มแรกมีแกนนำเพียงไม่กี่คนมานั่งพูดคุยกัน ต่อมาเมื่อผู้เข้าร่วมเพิ่มมากขึ้นเพราะเรื่องราวในวงหารือไม่จำกัดเพียงเรื่องใดเรื่องหนึ่งแต่เป็นการเปิดกว้างสำหรับทุกปัญหาของชุมชน ใครมีปัญหาที่เข้ามาร่วมวงพูดคุยจนกลายเป็นวัฒนธรรมของสถานาวัดตะโหมด

จากปัญหาต่างๆ มีการรวบรวมและวางแผนแก้ปัญหากลายเป็นแผนงานของชุมชน ซึ่งแผนงานที่ทีมวิจัยให้ความสนใจมากเป็นพิเศษคือแผนการดูแลและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ความน่าสนใจในการดำเนินงานคือการร่วมคิดร่วมทำ ร่วมกำหนดแผนงาน และร่วมกันแก้ปัญหาในทุกเรื่องที่เป็นปัญหาของชุมชน

2) ศึกษาเรื่องแนวคิดของแกนนำชุมชน

การรวมตัวของกลุ่มคนที่มาจากการมีปัญหาาร่วมกันทำให้เกิดการรวมกลุ่มได้ง่ายขึ้น และความตั้งใจจริงของแกนนำได้นำมาสู่การร่วมกันคิดอย่างเป็นระบบเพื่อหาทางแก้ปัญหาาร่วมกัน คุณลักษณะของแกนนำของตะโหมดนั้นมีความเป็นนักคิดเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ประกอบกับการคิดอย่างมีระบบภาษาของชาวบ้านเรียกว่าคิดอย่างตัดเฟื่อง ทีมวิจัยได้สรุปคุณลักษณะการทำงานของแกนนำชุมชนได้ว่าการคิดอย่างเป็นระบบ มีการกำหนดแผนงานจากปัญหา เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเจ้าของปัญหามีส่วนร่วมในการนำเสนอปัญหาและวิธีแก้ปัญหา มีการวางแผนการทำงานที่คำนึงถึงทุกคนคิดว่าทุกคนคือพี่น้องร่วมชะตากรรม มีการกำหนดกิจกรรมภายใต้ทิศทางที่ชัดเจน และแก้ปัญหาด้วยความอดทนมุ่งมั่นอย่างต่อเนื่อง

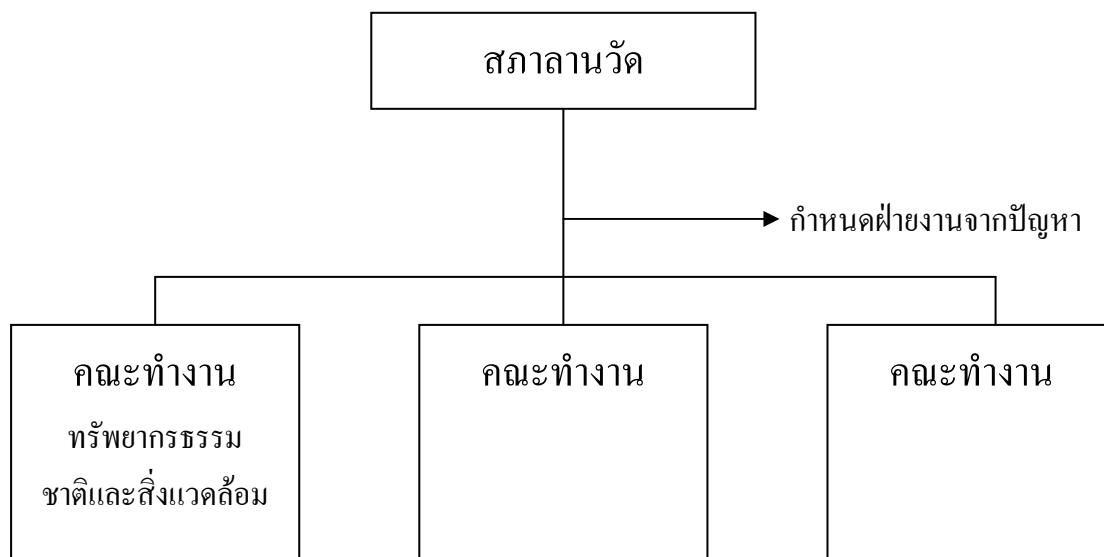
3) ศึกษาแผนงานขับเคลื่อนกิจกรรม

ถ้ามองย้อนกลับไปที่เป้าหมายที่หนึ่งและเป้าหมายที่สองความเป็นสถานาวัด ความเป็นแผนงานที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติจากการร่วมกันคิดของทีมงานทุกขั้นตอนย่อมกล่าวได้ว่าแผนงานของตะโหมดเกิดจากสภาพปัญหาจริงจนมาถึงแผนปฏิบัติงานที่เป็นรูปธรรมชัดเจน ทีมวิจัยได้สรุปความรู้เรื่องนี้ว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับการทำแผนชีวิตชุมชน

4) ศึกษาการบริหารจัดการองค์กร

จากการสรุปจากคำบรรยายของแกนนำสถานาวัดตะโหมด ลักษณะของการบริหารจัดการองค์กรมีจุดเริ่มต้นคือนำปัญหามาพูดคุยจนเห็นสาเหตุและค้นหาความสามารถของสมาชิกแต่ละคน

จากนั้นจึงแบ่งหน้าที่ให้แต่ละคนเป็นผู้รับผิดชอบหรือเป็นแกนนำขับเคลื่อนแต่ละงานตามความถนัด จนกระทั่งกลายเป็นระบบผังแผนภาพด้านล่าง

การจัดการเป็นไปในรูปแบบของการสร้างองค์ความรู้โดยเรียนรู้จากปัญหาของชุมชนนำมาวิเคราะห์โดยสภานาวัดออกมาเป็นหมวดหมู่ของปัญหาแล้วนำมากำหนดเป็นกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา

5) ศึกษาการเคลื่อนไหวและต่อสู้

ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติของสภานาวัดตะโหนดเกิดจากโครงการของภาครัฐโดยนายทุนและเจ้าหน้าที่บางส่วน รวมทั้งชาวบ้านที่หวังผลประโยชน์จากกลุ่มคนภายนอก การเคลื่อนไหวต่อสู้เป็นลักษณะการสร้างความรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย มีทั้งวิธีการใช้ที่ประชุมของสภานาวัดและหารือเฉพาะกลุ่มย่อยแล้วแต่วิกฤตปัญหา

วิธีการดังกล่าวที่มิวิจัยสามารถนำไปประยุกต์ให้เกิดความเหมาะสมในการใช้เคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ป่าต้นน้ำสโตนได้เป็นอย่างดี

6) ศึกษาปัญหาอุปสรรคในการทำงาน

จากคำบอกเล่าการทำงานและการต่อสู้ของชาวตะโหนดมีปัญหาและอุปสรรคมากมาย จุดเด่นและการแก้ปัญหาลุล่วงไปของแต่ละปัญหายอยู่ที่ความอดทนและความมุ่งมั่นของแกนนำรวมทั้งการให้เกียรติและรับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่าย เป็นทางออกที่ดีสำหรับการมองปัญหา และทางแก้ปัญหาจากหลายแนวคิดหลายแนวทาง

สรุปความรู้จากการศึกษางานของสถานวัดตะโหมด ทีมวิจัยได้วางแผนงานการเคลื่อนไหวนำเพื่ออนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำโดนโดยใช้รูปแบบเดียวกันคือ ใช้บ้านโคกยางเป็นจุดศูนย์กลางในการดำเนินงานและประสานงานไปยังจุดเครือข่ายต่างๆ ที่ประกอบด้วย บ้านศาลาไฟไหม้ บ้านหนองบอน บ้านหาดทราย บ้านควนสี บ้านในตาก บ้านต้นกอ บ้านควนสีเมือง บ้านควนแดง บ้านทางรถจีบ โดยจุดต่างๆ เหล่านี้จะมีคนในทีมวิจัยเป็นผู้ดำเนินการประสานการทำงานอย่างเป็นระบบ

กิจกรรมที่ 3 การสัมภาษณ์กลุ่มย่อย

จากการสัมภาษณ์กลุ่มย่อยนี้ทีมวิจัยใช้สำหรับการศึกษาข้อมูลเชิงลึกโดยการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนเป็นกลุ่มตามกลุ่มบ้าน ทั้งนี้เพราะการสัมภาษณ์พูดคุยเรื่องราวในอดีตนั้นต้องอาศัยคนหลายคนช่วยกันตอบเรื่องจึงประติดประต่อกันได้ โดยกลุ่มลักษณะดังกล่าวนี้เป็นกลุ่มที่ไม่ใหญ่มาก ผู้ให้ข้อมูลหลักมีประมาณ 5-6 คน เพื่อให้แต่ละคนได้บอกเล่าเรื่องที่ตนรู้อย่างเต็มที่ แต่ทั้งนี้ได้เปิดโอกาสให้คนกลุ่มอื่นในชุมชนที่สนใจและอยากรู้เข้าร่วมรับฟังด้วย ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการหนึ่งที่ช่วยถ่ายทอดเรื่องราวหรือความรู้จากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นหลังไปในตัวด้วย ทีมผู้วิจัยได้ตั้งทีมพูดคุยในลักษณะนี้หลายวงและทั่วถึง 10 กลุ่มบ้าน โดยใช้ลักษณะของการมีส่วนร่วมมากที่สุด ทำให้ได้ข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ การถือครองและใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดสิทธิและการใช้ประโยชน์ป่า และความเสื่อมโทรมของป่าและผลกระทบต่อชาวบ้าน

กิจกรรมที่ 4 การสัมภาษณ์เดี่ยว

จากการตกลงกันของคณะวิจัย และวัตถุประสงค์เบื้องต้นของโครงการวิจัยมีเนื้อหาที่ต้องการได้รับการสัมภาษณ์ครั้งนี้ คือ

- 1) ประวัติโดยภาพรวมเท่าที่ผู้ให้ข้อมูลจะให้ได้
- 2) ความเชื่อ และพิธีกรรมที่เป็นของชุมชนในอดีตและปัจจุบัน
- 3) ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีผลพวงจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยกำหนดบุคคลเป้าหมายไว้ 4 คน แบ่งเป็นด้านประวัติศาสตร์ 1 คน ด้านความเชื่อและพิธีกรรม 1 คน ด้านภูมิปัญญา 2 คน

เบื้องต้นกำหนดว่าสัมภาษณ์โดยการเดินทางไปสัมภาษณ์ถึงบ้านของบุคคลเป้าหมาย เพื่อให้ความสะดวกและเป็นการให้เกิดประโยชน์สำหรับผู้ให้ข้อมูล แต่เหตุการณ์ต้องเปลี่ยนแปลงไปทำให้คณะวิจัยต้องเปลี่ยนวิธีการสัมภาษณ์ เพราะการกำหนดวันสัมภาษณ์ไปตรงกับวันธรรมสวนะ(วันพระ) ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ไปทำบุญที่วัดสุวรรณรังสีซึ่งเป็นวัดเดียวสำหรับการทำบุญของคนกลุ่มบ้านในละแวกนี้ของหมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 8 ตำบลร่อนพิบูลย์ จึงต้องเปลี่ยนแปลงสถานที่สัมภาษณ์เป็นการรวมกันหลังเที่ยง ช่วงเช้าจึงเป็นการเคลื่อนย้ายสัมภาษณ์และรับส่งทั้งผู้สัมภาษณ์และผู้ให้ข้อมูล โดยผู้

ร่วมซักถามที่กำหนดไว้คือ นักเรียนโรงเรียนวัดสุวรรณรังสี 10 คน รวมทั้งอาจารย์พี่เลี้ยง 2 คน เริ่มการสัมภาษณ์แบบคุชรวมและซักถามเวลา 13.00 น. บุคคลเป้าหมายคนแรกคือ คุณตาจวน ประสงค์สุข ให้ข้อมูลในด้านประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และพิธีกรรม คนที่สองคือคุณตาหุมด ชูแก้ว ให้ข้อมูลเรื่องภูมิปัญญาการตีเหล็ก คนที่สามสัมภาษณ์ลุงมนูญ อ่อนจันทร์ เรื่องการใช้ยาสมุนไพร คนที่สี่สัมภาษณ์ลุงจรัส ฤทธิ์ทอง เรื่องภูมิปัญญาการสานพัดใบกระพ้อ

ก่อนเลิกประชุมกลุ่มแม่บ้านได้แสดงการเดินระบำออกกำลังกาย เรียกว่า ระบำรำพืด เป็นการแสดงเพื่อถ่ายทอดแก่คนรุ่นหลังและต้อนรับผู้มาเยือน

กิจกรรมที่ 5 การประชุมกลุ่มย่อย

ทีมวิจัยจัดการประชุมกลุ่มย่อย 5 ครั้ง ใช้วิธีประชุม 2 กลุ่มบ้านต่อ 1 ครั้ง นำข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์แต่ละกลุ่มบ้านมานำเสนอให้ที่ประชุมรับฟังเกี่ยวกับ ปัญหาของการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติที่เกิด ความเปลี่ยนแปลงของป่าต้นน้ำ ภูมิปัญญาและความเชื่อดั้งเดิม ในที่ประชุมได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ยังขาดหรือที่ยังมีความเข้าใจต่างออกไป การประชุมกลุ่มย่อยดังกล่าวได้จัดขึ้น 5 ครั้ง แบ่งได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 บ้านโคกยางและควนสี

กลุ่มที่ 2 ประชุมกลุ่มศาลาไฟไหม้และควนสีเมือง

กลุ่มที่ 3 บ้านหนองบอนและบ้านหาดทราย

กลุ่มที่ 4 กลุ่มบ้านในตากและบ้านต้นกอ

กลุ่มที่ 5 กลุ่มบ้านควนแดงและบ้านปากทางรถจีบ

หลังจากได้ข้อมูลจากการประชุมกลุ่มย่อยแล้วทีมวิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดไปสรุปร่วมกันอีกครั้งได้เป็นแผนงานการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ป่าต้นน้ำดังนี้

1) เชื่อมโยงกลุ่มอนุรักษ์ย่อย

- กลุ่มในตาก

- ไสโตน

- ควนแดง

2) ผลักดันการท่องเที่ยวเป็นเงื่อนไขการอนุรักษ์ตามศักยภาพชุมชนโดยเป็นไปตามธรรมชาติ

3) เชื่อมโยงกิจกรรมชุมชน ประเพณี วัฒนธรรม สร้างความตระหนักร่วมกันในศักยภาพและคุณค่าที่เห็นเพื่อแก้ปัญหา

4) กำหนดกิจกรรม ความเชื่อ พิธีกรรม โดยกำหนดหาหรือกลุ่มย่อยอีกครั้งเพื่อทำกิจกรรมประเพณีไสโตน

กิจกรรมที่ 6 การเดินป่า

กิจกรรมเดินป่าจัดขึ้นเพื่อสำรวจสภาพป่าต้นน้ำและทำแผนที่แบบชาวบ้าน โดยผู้ร่วมเดินป่าเป็นทีมวิจัยและชาวบ้านที่สนใจจำนวนหนึ่ง การเดินป่าครั้งนี้ได้บันทึกข้อมูลไว้ 3 ประการคือ

1. เส้นทางน้ำเก่าใหม่
2. ความสมบูรณ์หรือเสื่อมโทรมของป่าต้นน้ำ
3. ทราบพันธุ์ไม้และสัตว์ป่าที่ยังคงมีอยู่

การเดินทางครั้งนี้มีคุณปรก เป็นผู้นำทาง ซึ่งคุณปรกเคยเป็นพรานที่เปลี่ยนตัวเองมาเป็นนักอนุรักษ์อาศัยอยู่ที่บ้านในดง การเดินทางในวันที่ 1 เริ่มจากการไปดูความสมบูรณ์ของการปลูกพืชผสมผสานพร้อมทั้งไปดูถ้ำอุโมงค์รถไฟที่ชาวร่อนพิบูลย์เรียกว่า ช่องเขา ซึ่งเป็นที่ตั้งของศาลเทวดาไม้ดักที่เป็นตำนานเล่าสืบต่อกันมาของหมู่ที่ 8 และ 10 แล้วกลับมาเริ่มต้นที่บริเวณต้นน้ำในดงโดยใช้สายน้ำจากดินเขาคลองกลับเป็นจุดเริ่มต้นของการสำรวจ

จากจุดเริ่มต้นที่คลองพลับถึงจุดนัดหมายคือต้นน้ำใช้เวลาเดินครึ่งวัน เป็นระยะทางครึ่งหนึ่งของเป้าหมายการเดินทางครั้งนี้ บนต้นน้ำมีน้ำตกเล็กๆ สวยงามหลายน้ำตก เช่น น้ำตกสายฝน(ขณะเดินทางตั้งชื่อกันเองโดยคุณปรก) เพราะมีลักษณะคล้ายฝอยของหยาดฝนน้ำตกที่มีความสูง 501 เมตร เป็นน้ำ 2 แพรก ขณะเลยตั้งชื่อว่า น้ำตกสองแพรก

ขณะเดินทางพักรับประทานอาหารเที่ยงที่น้ำตกเล็กๆ แห่งนี้ พักผ่อน สำนวณธรรมชาติบริเวณนี้กันเล็กน้อย แล้วเดินทางต่อจนถึงจุดที่เรียกว่า สันปัน อยู่ที่ความสูง 508 เมตร ระยะทางจากตรงนี้ต้องไต่ขึ้นเขา มีพรรณไม้หลากหลายแต่ไม่แปลกตา เช่น ต้นทุเรียนใหญ่เป็นไม้ตระกูลขนาดใหญ่ นอกจากพบเห็นพรรณไม้แล้วยังเห็นวิธีทำลายป่าที่น่าใจหาย คือ การโค่นและพลอ(ปอกเนื้อเยื่อส่วนคนไค้น) ไม้ขนาดใหญ่จนกลายเป็นบริเวณกว้าง พบเห็นชาวบ้านหมู่ที่ 8 พยายามต่อท่อพีวีซีมารับน้ำจากต้นน้ำถึงบริเวณสันเขาที่ลาดเอียงไปทางตะวันตกไปสู่อีกฝั่ง บทสรุปในการเดินทางหนึ่งวัน คือ การสังเกตอย่างหยาบเพื่อให้รู้พิถีพิถันๆ เพื่อกำหนดการสำรวจรายละเอียดในโอกาสต่อไป ทุกคนนอนพักที่ขนาของชาวสวนที่บ้านพรุเจ

การเดินทางในวันที่ 2 ต้นเช้าขณะเดินทางต่อไปยังที่หมายคือทำนบ 3 ซึ่งเป็นต้นน้ำอีกสายหนึ่งของหมู่ที่ 7 และหมู่ที่ 10 ตลอดการเดินทางสองฝั่งเป็นสวนยาง และสวนผลไม้สลับกับป่าเล็กน้อย แต่ถ้าสังเกตจากสภาพอากาศยังชุ่มชื้น พืชผลสมบูรณ์ทุกสวนโดยไม่ต้องใส่ปุ๋ย ทำนบ 3 เป็นเขื่อนเก็บน้ำขนาดกลางสำหรับรับน้ำจากสันเขารายรอบแล้วปล่อยลงใช้ประโยชน์ในพื้นที่ราบ ในอดีตเป็นน้ำที่กักเก็บเพื่อประโยชน์ในการทำเหมืองแร่ปัจจุบันใช้สำหรับการเกษตร แม้ปริมาณน้ำจะลดลงมากแต่ก็ยังเป็นสายน้ำสำคัญของคนพื้นที่ราบและพืชสวนบนไหล่เขาบริเวณนี้ นอกจากทำนบ 3 ยังมีลำธารใหญ่น้อยที่ไหลลงสู่ทำนบ 3 และไหลลงจากทำนบ 3 ลงพื้นล่าง มีน้ำตกสวยๆ หลายที่เหมาะสำหรับการมาพักผ่อนเพราะการเดินทางจากพื้นที่ราบมาถึงที่นี่ใช้เวลาแค่ชั่วโมงเดียวเท่านั้น การเดินทางวันที่ 2 นี้

สิ้นสุดลงที่บริเวณท่านบ 3 คณะเดินทางใช้จุดนี้เป็นที่พักแรมโดยที่บริเวณนี้เป็นหุบเขาที่คนหมู่ 2 หมู่ 7 และหมู่ที่ 10 ใช้ทำสวน

การเดินทางในวันที่ 3 ตอนเช้าตรู่ออกเดินทางลงมายังบ้านป่าสงวนหมู่ที่ 7 ที่นี่คือจุดที่ทุกคนแยกย้ายกันกลับบ้าน

ผลสรุปจากการเดินป่าของทีมวิจัยเป็นดังนี้

1) ต้องมีการสำรวจพื้นที่โดยใช้เส้นทางอื่นๆ เพิ่มเติม
2) เห็นความเสื่อมโทรมในหลายพื้นที่ที่ต้องประสานกับผู้ใช้ประโยชน์ถึงการวางแผนการใช้ประโยชน์อย่างอนุรักษ์

3) สามารถกำหนดจุดใหญ่ของต้นน้ำที่เป็นสายน้ำสำคัญของพื้นที่ด้านล่าง

4) มีพรรณไม้จำนวนหนึ่งที่ต้องกลับมาศึกษารายละเอียดต่อไป

5) ผู้ร่วมเดินทางทุกคนเห็นความสวยงามของป่าต้นน้ำและมีความห่วงแหนต่อผืนป่านี้

ทีมวิจัยได้วางแผนถึงภารกิจต่อจากนี้คือ ต้องกำหนดการเดินทางสำรวจรายละเอียดครั้งต่อไป ให้บรรลุวัตถุประสงค์ และเห็นภาพได้ชัดเจนพอที่จะทำแผนที่ฉบับชาวบ้านได้ นั่นคือต้องการรายละเอียดของบริเวณป่าสมบูรณ์ บริเวณใช้ประโยชน์ บริเวณต้นน้ำ ระบุปริมาณและจำนวนป่าไม้ สัตว์ป่า และจำนวนลำธารให้น้อย

กิจกรรมที่ 7 การฟื้นฟูความเชื่อ

การฟื้นฟูความเชื่อจัดขึ้น 2 ครั้งดังนี้

ครั้งแรกจัดขึ้นเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2551 เป็นกิจกรรมที่สื่อถึงความเชื่อของผู้คนในอดีตที่มีต่อการดูแลรักษาป่า ผู้เข้าร่วมงานครั้งนี้ประกอบด้วย ชาวบ้าน ทีมวิจัย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ พระสงฆ์ และตัวแทนจากหน่วยงานได้แก่ รองนายกอบต.ร่อนพิบูลย์ ตัวแทนจากอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง มีการละเล่นพื้นบ้านที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน จำนวน 6 ชุดคือ 1) การแสดงระบำรำฟัด แสดงโดยกลุ่มแม่บ้าน 2) เพลงบอก มีเนื้อหาบอกถึงต้นไม้ ต้นน้ำ สัตว์ป่า และภูมิปัญญาคนเฒ่าคนแก่ 3) ละครลิเก แสดงเรื่องราวคุณค่าวัฒนธรรมและสำนึกถึงการใช้อย่างเหมาะสมทรัพยากรธรรมชาติอย่างอนุรักษ์ 4) เพลงเพื่อชีวิตจากเยาวชนบ้านศาลาไฟไหม้ เป็นบทเพลงเกี่ยวกับการดำรงชีวิตในอดีต และเพลงที่ปลุกสำนึกการห่วงแหนแผ่นดิน เช่น เพลงเดือนเพ็ญ เพลงคำลง เพลงคนสร้างชาติ 5) การแสดงกลองยาวของชาวบ้านหมู่ที่ 8 และหมู่ที่ 10 ผู้แสดงมีทั้งผู้ชายและผู้หญิงจากกลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มอาชีพต่างๆ 6) การแสดงรำวงย้อนยุค ทุกคนที่เข้าร่วมกิจกรรมร่วมกันรำวงย้อนยุคกระชับความสัมพันธ์

ครั้งที่สอง จัดขึ้นเมื่อ 18 พฤษภาคม 2552 การฟื้นฟูความเชื่อครั้งนี้มีรูปแบบที่ต่างไปจากครั้งแรกคือ ต้องการขยายผลไปยังพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อการรับรู้ การจัดงานครั้งนี้จึงเป็นเวทีหารือร่วมกันระหว่างแกนนำกลุ่มเป้าหมายและคณะวิจัย หน่วยงานที่เข้าร่วมหารือกับทีมวิจัยในวันนี้ได้แก่

1. นายสุรเชษฐ์ จุลภักดิ์ ตัวแทนจากสภาวัฒนธรรม และเป็นกรรมการในสภาองค์กรชุมชน ตำบลร่อนพิบูลย์

2. อาจารย์บุญฤทธิ์ สุทธิรักษ์

3. นายสำราญ อินทศิริ ผู้อำนวยการโรงเรียนเนกขัมมาราม

เนื้อหาในการแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับเรื่องอุปสรรคในการดำเนินงานกิจกรรมโครงการวิจัย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเชิงกระบวนการ การร่วมมือฟื้นฟูการปลูกป่า โดยนักวิจัยคือนายบุญธรรม เมืองสินุ่น ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินรายการและตั้งโจทย์ตั้งประเด็นให้ได้แลกเปลี่ยนกัน

กิจกรรมที่ 8 การปลูกป่า

เป็นกิจกรรมต่อเนื่องจากการฟื้นฟูความเชื่อ กิจกรรมปลูกป่าครั้งแรกจัดขึ้นเช้าของวันที่ 15 พฤษภาคม 2551 ผู้เข้าร่วมกิจกรรมวันนี้คือผู้ที่ร่วมงานในวันที่ 14 และพระสงฆ์จากวัดสุวรรณรังสี บ้านโคกยาง พระอาจารย์สุวรรณ คเวสโก วัดป่ายาง อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช ผู้เข้าร่วมงานแต่ละคนนำปิ่นโตกันมา ตอนเริ่มงานมีขบวนแห่ไปที่ต้นน้ำอุทยานชุมชนไสโดน เป็นระยะทางประมาณ 1.5 กิโลเมตร มีคณะกลองยาวนำหน้าขบวน ก่อนการปลูกป่ามีพิธีการขอขมาและบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางถึงความตั้งใจของชาวบ้านที่จะร่วมกันดูแลพื้นที่ต้นน้ำ ค่อยด้วยพิธีกรรมทางศาสนา การเทศนาโดยพระอาจารย์สุวรรณ คเวสโก เรื่องบุญคุณของป่าและน้ำ การดูแลอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ มีการถวายเพลพระสงฆ์และผู้เข้าร่วมงานรับประทานอาหารร่วมกัน จากนั้นมีวงเสวนาถึงแนวทางการดูแลและพัฒนาต้นน้ำ ผู้ร่วมวงเสวนาคือ หัวหน้าหน่วยพิทักษ์เขารามโรม หน่วยย่อยของอุทยานน้ำตกโยง หัวหน้ารักษาดินน้ำปากพองบ้านไสเจะ ปลัดอาวุโสจากอำเภอร่อนพิบูลย์ นักวิจัยและแกนนำขับเคลื่อนการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำไสโดน และเจ้าหน้าที่จากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดนครศรีธรรมราช จากนั้นทุกคนร่วมกันปลูกป่าโดยใช้กล้าไม้ที่เตรียมมาโดยหน่วยงานรักษาดินน้ำปากพอง เมื่อปลูกป่าเรียบร้อยแล้วมีการให้คำมั่นร่วมกันว่าจะรักษาและดูแลป่าผืนนี้ให้สมบูรณ์

กิจกรรมปลูกป่าครั้งที่สอง จัดขึ้นเช้าวันที่ 19 พฤษภาคม 2552 ทุกคนมารวมกันที่จุดประสานงานชั่วคราวบ้านนายมนู ชูแก้ว(นักวิจัย) อีกครั้งเพื่อเคลื่อนขบวนไปยังต้นน้ำไสโดนซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและปลูกป่า ก่อนการเคลื่อนขบวนนายบุญธรรม เมืองสินุ่น ได้ชี้แจงเป้าหมาย วัตถุประสงค์ของกิจกรรมและของโครงการอีกครั้งเช่นเดียวกับครั้งที่ 1 โดยอาศัยความเป็นธรรมชาติแบบเดิมคนฟังฟังไปด้วยรับประทานอาหารเข้าก่อนเดินทางไปด้วย ครั้งนี้มีผู้สื่อข่าวของทหารค่ายกระปางทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราชคือ จสอ.นิรันดร์ บุญเกิด มาร่วมด้วย เมื่อถึงเวลาเคลื่อนขบวนโดยรถยนต์สมาชิกร่วมเดินทางขนสภาระะเสบียง ดินไม้ที่เตรียมไปปลูกขึ้นรถ โดยจัดไว้ 2 แบบ คนนั่งรถของสมาชิกที่เป็นรถกระบะธรรมดา สำหรับสิ่งของได้รับความอนุเคราะห์ให้ใช้รถขับเคลื่อนสี่ล้อของอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง การเคลื่อนขบวนครั้งนี้ต่างออกไปจากครั้งแรกที่ผู้คน

เดินเท้าแห่ขบวนกลองยาวไปบทรเย็นครั้งนั้นเกิดปัญหาเสียงรบกวนคนในพื้นที่และสัตว์เลี้ยงต้นตอใจ ครั้งนี้จึงปรับขบวนให้เคลื่อนไปอย่างสงบ

เมื่อถึงที่หมายคือบริเวณหน้าศาลารวมใจ เป็นศาลาที่ยังไม่มีชื่อเรียกแต่ชาวบ้านเรียกแบบนี้มา เพราะเกิดจากการร่วมแรงร่วมใจกันก่อสร้างขึ้นชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมในปีนี้อันตรายแล้วครึกครื้นขึ้นกว่า ปีที่แล้วทุกคนภูมิใจในน้ำพักน้ำแรงที่ร่วมกันทำ

กิจกรรมแรกคือ กลองยาวรัวประโคมกึกก้องภูเขา คล้ายเป็นการประกาศให้เจ้าที่เจ้าทางรู้ว่า ลูกหลานตระหนักในคุณค่าและพร้อมแล้วที่จะดูแลต้นน้ำแห่งนี้เอียงเจ้าของร่วมกัน เสียงกลองยาวดังหนักแน่นและหยุดลงพร้อมกัน ป่าทั้งป่าเงียบสนิท ครู่หนึ่งก่อนมีเสียงพูดคุยเพื่อเตรียมตัวในพิธีกรรมต่อไป

กิจกรรมต่อจากนั้นคือ การบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางโดย นายกลืน อารีกิจ เริ่มต้นโดยการไหว้พระ ด้วยบทนะโม 3 จบ คาถาชุมนุมเทวดา

“สัคเค กาเม จะ รูเป คิริติชระตะภู จันตะลิกเข วิมาน

ขอเชิญเหล่าเทพเจ้าซึ่งสถิตย์อยู่ในสวรรค์ชั้นกามภพก็ดี รูปภพก็ดี

และภุมมเทวดา ซึ่งสถิตย์อยู่ในวิมานหรือยอดเขาและหุบผา ในอากาศก็ดี

ทิเป รัฏฐะ จะ กาเม ตะรุณะคะหะเน เลหะวัตถุมหิ เขตเต

ในเกาะก็ดี ในแคว้นก็ดี ในบ้านก็ดี ในต้นพฤกษาและป่าช้ญก็ดี ในเรือนก็ดี ในที่ไร่นาก็ดี

ภุมมา จายันตุ เทวา ชะละละละวิสะเม ยักกะคันธัพพะนาคา

เทพดาทั้งหลาย ซึ่งสถิตย์ตามภาคพื้นดิน รวมทั้งยักษ์ คนธรรพ์และพยานาค

ซึ่งสถิตย์อยู่ในน้ำ บนบก และที่อันไม่ราบเรียบ ก็ดี

ติฏฐันตา สันติเก ยัง มุนิระระวะจะนัง สาธะโว เม สุณันตุ

ซึ่งอยู่ในที่ไกลเคียง จงมาประชุมพร้อมกันในที่นี้

คำใดเป็นของพระมุนิผู้ประเสริฐ ท่านสาธุชนทั้งหลาย จงสดับคำข้าพเจ้านั้น”

เสร็จสิ้นการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางทุกคนพักผ่อนพูดคุยกันตามอัธยาศัยเพื่อรอพิธีทางศาสนา เพราะพระที่นิมนต์ไ้ยังเดินทางมาไม่ถึง

พระมาถึงบริเวณพิธีกรรมเวลา 10.30 น. ให้ท่านพักหาหย่อนใจอยู่ครู่หนึ่งจึงประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เสร็จแล้วพระให้พรแล้วฉันเพลต่อจากนั้นทุกคนรับประทานอาหารร่วมกัน จากนั้นเป็นวงเสวนามีคุณนิรันดร์ เป็นผู้ดำเนินรายการได้สัมภาษณ์แกนนำและร่วมเวทีพูดคุย เสียงสะท้อนจากเวทีวันนี้คือ ความเปลี่ยนแปลงที่น่าภาคภูมิใจทั้งสภาพป่าบริเวณนี้และคนที่เข้าร่วมกิจกรรมทุกคนร่วมกิจกรรมด้วยใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส เต็มใจไม่หวาดระแวงเช่นครั้งที่ 1 แต่ที่น่าภูมิใจกว่านั้นคือมีผู้กล่าวขึ้นมาว่าปีที่แล้วน้ำในคลองโสโดนโดยเฉพาะต้นน้ำเกือบแห้งขอด แต่ปีนี้มน้ำใช้ให้เด็กได้ลงเล่นน้ำหันไปดูภาพที่ทุกคนยิ้มแย้มอย่างภาคภูมิใจที่เห็นเด็กๆ ที่ตามผู้ใหญ่มานอนแช่อยู่ในน้ำหลายคน คุณนิ

รันทร กล่าวว่ำนี่แหละภาพที่ประทับใจในวันนี้ เพราะกลุ่มที่ก่อการดีในวันนี้ก็ทำเพื่อคนเหล่านี้ และในวันข้างหน้าลูกหลานพวกเขาก็คงได้แช่น้ำในน้ำสายนี้แบบนี้เช่นกัน เสร็จสิ้นจากวงเสวนาทุกคนก็ร่วมกันปลูกป่าอย่างแข็งขัน

กิจกรรมที่ 9 การปลูกป่าหัวไร่ปลายนา

การปลูกพืชในที่หัวไร่ปลายนาเป็นกิจกรรมที่รณรงค์ให้ชาวบ้านปลูกป่าเพิ่มเติมในพื้นที่ถือครองโดยเฉพาะพื้นที่ริมฝั่งคลอง ทีมวิจัยทำงานร่วมกับสภาองค์กรชุมชนตำบลร้อนพิบูลย์ ในการรณรงค์เรื่องนี้โดยใช้โครงการ ธนาคารต้นไม้ ในการรณรงค์โดยไม่มีการบังคับทั้งนี้ขึ้นกับความสมัครใจของชาวบ้านในการสมัครเข้าร่วมโครงการ ทีมวิจัยร่วมกับสภาองค์กรชุมชนตำบลร้อนพิบูลย์ ประสานกับหน่วยต้นน้ำปากพองเพื่อจัดหากล้าไม้ให้สมาชิกธนาคารต้นไม้นำไปปลูก มีชาวบ้านจากหมู่ที่ 8 และหมู่ที่ 10 มารับต้นไม้ไปปลูกคนละ 20 ต้น นอกจากนี้ทีมวิจัยยังได้ประสานให้มีการปลูกต้นไม้ตามโครงการธนาคารต้นไม้ในพื้นที่ของวัดสุวรรณรังสี โดยมีทหารจากค่ายศรีนครินทร์ 42 จำนวน 30 นาย ร่วมกับชาวบ้านประมาณ 100 คน ร่วมกันปลูกต้นไม้ในที่ดินของวัด

กิจกรรมที่ 10 การรณรงค์ผ่านโรงเรียน

มีการหารือกับผู้บริหารโรงเรียน เพื่อนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาเรื่องป่าต้นน้ำ ความเชื่อ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ป่าให้เด็กรุ่นหลังได้เรียนรู้เพื่อเกิดสำนึกต่อการดูแลรักษาป่าต้นน้ำให้สมบูรณ์สืบไป แผนการรณรงค์ผ่านโรงเรียนคือบรรจุเรื่องราวดังกล่าวเป็นหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียน แต่มีอุปสรรคพอสมควรเพราะครูให้เหตุผลว่าต้องหมดเวลาไปกับการทำแผนการเรียนการสอนที่เป็นผลงานของโรงเรียน และผลงานของครู ไม่มีเวลาทำเรื่องอื่น อย่างไรก็ตามได้มีความพยายามของทีมวิจัยในการประสานกับครูของโรงเรียนในพื้นที่วิจัย 2 โรงเรียน คือโรงเรียนสุวรรณรังสี และโรงเรียนวัดเนกขัมมาราม

การประสานผ่านโรงเรียนสุวรรณรังสีได้ทราบว่าโรงเรียนมีหลักสูตรท้องถิ่นอยู่แล้วคือ วิชาพัฒนากระบพ้อ สอนการประดิษฐ์พัฒนากระบพ้อ คณะวิจัยพยายามอธิบายถึงเรื่องของการอนุรักษ์และภูมิปัญญา ที่มาของกิจกรรม ภูมิประเทศ ภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น ความเชื่อ ความรักหวงแหนถิ่นกำเนิด สำนึกถึงความเป็นเจ้าของก่อนที่จะมีกิจกรรมหรือหลักสูตรท้องถิ่น โรงเรียนจึงให้ฝ่ายวิชาการมาประสานกับทีมวิจัยโดยเข้าร่วมกิจกรรมกับทีมวิจัยหลายครั้งจนกระทั่ง นายภูธร อารีกิจ ได้มีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกับโรงเรียนและนักเรียน โรงเรียนวัดสุวรรณรังสีโดยใช้กิจกรรมเพิ่มสัมพันธไมตรีกลุ่มย่อยด้วยกัน 5 ฐานกิจกรรมเกี่ยวกับการศึกษาพื้นที่ป่าต้นน้ำไสโดน

ฐานที่ 1 คือ การอนุรักษ์ การตั้งชื่อต้นไม้ ตั้งชื่อสัตว์ จำนวนนักเรียน 20 คน รับผิดชอบดูแลโดย นายภูธร อารีกิจ

ฐานที่ 2 ภูมิปัญญาระหว่างคนกับป่า สอนการทำน้ำยาอเนกประสงค์ จำนวนนักเรียนประมาณ 20 คน รับผิดชอบโดยนางสาวกร ชูแก้ว

ฐานที่ 3 พิธีกรรม ความเชื่อระหว่างคนกับป่าไสโตน

นอกจากกลุ่มคนที่มีประสบการณ์ในการทำงานระบบกลุ่มแล้ว ผู้คนในพื้นที่ยังมีทุนทางสังคม เรื่องความเชื่อและพิธีกรรมที่เคยเป็นกฎเกณฑ์ในการกำหนดคติและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอยู่หลายอย่าง อาทิความเชื่อเรื่อง “เทวดา” และ “ทวด” ซึ่งฝังลึกอยู่ในภูเขาดังกล่าว ชาวบ้านเชื่อว่าเทวดาและทวดดังกล่าวเป็นผู้พิทักษ์ภูเขาดังกล่าวและคุ้มครองลูกหลานที่เข้าใช้ประโยชน์จากป่าโดยชาวบ้านถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพนับถือ

ฐานที่ 4 ปัญหาและอุปสรรคในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำ

บอกเล่าถึงปัญหาในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำที่ผ่านมา หลายปัญหาเกิดจากการขาดความร่วมมือที่จะช่วยผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ การกำหนดแนวทางในการแก้ไขป่าต้นน้ำยังไม่ชัดเจนและมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น งบประมาณ บุคลากร ซึ่งยังไม่เพียงพอ ชุมชนยังขาดบุคลากรที่จะช่วยกันฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ซึ่งในด้านบุคลากรนับเป็นปัญหาสำคัญเพราะหากขาดบุคลากรที่มีจิตใจเพื่อส่วนรวมและร่วมกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ชุมชนก็ขาดแรงขับเคลื่อนที่จะเป็นกำลังสำคัญ เนื่องจากคนกลุ่มเล็กๆ ที่ร่วมแรงร่วมใจกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเพียงกลุ่มเดียวไม่เพียงพอที่จะดูแลป่าชุมชนได้อย่างทั่วถึง

ฐานที่ 5 ศิษยาภิบาลและวิถีการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า

อธิบายความหมายของป่าต้นน้ำเป็นป่าที่ทำหน้าที่ซับน้ำจากพื้นดินบริเวณเขาสูงก่อนรวมตัวเป็นสายน้ำเล็กๆ ไหลลงลำคลองใหญ่หลายสายก่อนจะไปรวมกันเป็นลำน้ำขนาดใหญ่ในเขตเทือกเขาหลวงฝั่งตะวันออกช่วงเขาอำเภอรัตนบุรีมีป่าต้นน้ำทั้งหมด 6 ฝืน

โรงเรียนในพื้นที่อีกหนึ่งโรงเรียนที่มีการประสานเรื่องหลักสูตรท้องถิ่นคือโรงเรียนวัดเนกขัมมาราม คณะวิจัยได้เข้าพบผู้อำนวยการโรงเรียน ตัวแทนนักวิจัย นายบุญธรรม เมืองสีนุ่น บอกเจตนาของโครงการวิจัยในครั้งนี้ให้ทราบ ผู้อำนวยการก็ตกลงในการให้นักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนเนื่องจากผู้อำนวยการโรงเรียนเป็นคนท้องถิ่นและมีวิสัยทัศน์เกี่ยวกับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ในการเรียนการสอนอยู่แล้ว โดยกำหนดเป็นหลักสูตรเฉพาะเพื่อกิจกรรมครั้งนี้ขึ้นมา รวมทั้งแต่งตั้งคณะทำงานที่ประกอบด้วย ครูภูมิปัญญา ครูโรงเรียน ร่วมกันสอนในหลักสูตรท้องถิ่น

กิจกรรมที่ 11 การประสานความร่วมมือกับเครือข่าย

ตลอดช่วงเวลาคำเนินงานวิจัยทีมวิจัยได้ประสานความร่วมมือกับเครือข่าย 2 วิธีการคือหนึ่งด้วยการสร้างการรับรู้ ได้แก่ การเชิญเข้าร่วมกิจกรรมของทีมวิจัยตลอดช่วงเวลาคำเนินโครงการ หน่วยงานลักษณะดังกล่าวคือ

- 1) กลุ่มอนุรักษ์คลองพลับ

- 2) กลุ่มสายใจธรรมชาติ
 - 3) อุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง
 - 4) สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 5 (นครศรีธรรมราช) กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช
กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 5) ค่ายศรีนครินทร์ 42
 - 6) ค่ายกะปาง อ.ทุ่งสง
 - 7) วัดสุวรรณรังสี บ้านโคกยาง อ.ร่อนพิบูลย์ จ.นครศรีธรรมราช
 - 8) วัดเนกขัมมาราม อ.ร่อนพิบูลย์ จ.นครศรีธรรมราช
 - 9) ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติ วัดป่ายาง ต.ท่าจีว อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช
- สองการสัมพันธ์โดยตรง ได้แก่ การร่วมจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนชุมชนวัดสุวรรณ
รังสี และโรงเรียนวัดเนกขัมมาราม

บทที่ 3

ชุมชน พืช สัตว์ และป่า

ตอนที่ 1 การตั้งชุมชนกับทรัพยากร

ความรู้ที่จะนำเสนอในบทนี้ได้แก่ความรู้เกี่ยวกับการตั้งชุมชนต่างๆ ความเกี่ยวข้องระหว่าง การตั้งชุมชนกับป่า พืชและสัตว์น้ำสัตว์ที่ชาวบ้านรู้จักและใช้ประโยชน์ โดยความรู้ทั้งหมดสรุปมาจากการ สัมภาษณ์กลุ่มชาวบ้านใน 10 กลุ่มบ้านที่อาศัยในป่าต้นน้ำใสโดน โดยการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมีผู้ให้ ข้อมูลหลักที่เป็นคนสูงอายุ 5-6 คน และมีผู้ร่วมรับฟังอีกจำนวนหนึ่งเป็นวัยเด็กถึงวัยกลางคน กลุ่มหลัง นี้มักไม่ได้ให้ข้อมูลแต่คอยรับฟังเรื่องราวก่อนที่ตนจะเกิด เห็นได้ชัดว่าคนกลุ่มหลังนี้เกิดการเรียนรู้ เรื่องที่ตนไม่เคยรู้หรือรู้มาบ้างแต่ไม่ชัดเจน และเปิดโอกาสให้คนจากกลุ่มบ้านอื่นร่วมรับฟังอีกด้วย วง พุดคุยนี้ผู้สูงอายุแต่ละคนเล่าเรื่องราวที่ตนรู้ บ้างก็รู้ทั้งหมด บ้างก็รู้เพียงบางส่วน บ้างก็รู้ไม่ตรงกัน ใน ส่วนนี้จึงเกิดการถกเถียงเพื่อเรียบเรียงเหตุและผลจนกระทั่งได้เป็นข้อมูลชุดเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อให้ข้อมูล เป็นประโยชน์ต่อประชาชนที่เกี่ยวข้องมากที่สุดทีมวิจัยจึงเสนอเสนอข้อมูลเป็นรายหมู่บ้าน จากนั้นจึงจะ สรุปให้เห็นเป็นความรู้รวม

บ้านโคกยาง

1. การตั้งถิ่นฐาน

บ้านโคกยางเป็นชุมชนแรกที่เข้ามาตั้งรากฐานอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำใสโดน โดยเกิดขึ้นหลังปี 2505 ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงหลังเกิดมหาพายุที่แหลมตะลุมพุก ซึ่งส่งผลให้พื้นที่สวนเสียหาย จำนวนมาก พื้นที่นาจำนวนไม่น้อยไม่สามารถรื้อฟื้นทำนาได้อีก เนื่องจากน้ำทะเลเข้ามาท่วมขัง ทำให้ ดินเค็ม ผู้คนจำนวนหนึ่งจาก อ.ปากพนัง อ.หัวไทร อ. เชียรใหญ่ อพยพหาที่ทำกินใหม่ โดยอพยพจาก ชุมชนทำนาขึ้นมาหาถิ่นทำกินในเขตทำสวน และชาวนาดังกล่าวจำนวนหนึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ณ บริเวณที่เรียกว่าบ้านโคกยางในปัจจุบัน โดยในครั้งแรกมีผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน 6 ครัวเรือน จากนั้นก็มี ครัวเรือนเกิดขึ้นใหม่ตลอดเวลา ทั้งการแตกตัวออกมาของลูกหลานในครอบครัวเดิม และการเข้ามาตั้ง ถิ่นฐานของคนกลุ่มใหม่ ในปัจจุบันมีคนในหมู่บ้านอยู่ 7 ตระกูล เรียงตามลำดับตระกูลเดิมไปถึงตระกูล ที่เข้ามาในตอนหลังๆ ได้ดังนี้ ตระกูลมณีโชติ ตระกูลยอดระบำ ตระกูลขวัญชัยรัตน์ ตระกูลชูพรหม ตระกูลสายน้ำ ตระกูลสืบสาย และตระกูลรอดสวัสดิ์ ต่อมาคนจากบ้านโคกยางได้ขยับขยายไปบุกเบิกที่ ทำกินในเขตป่าที่อยู่ห่างออกไป และตั้งชุมชนแห่งใหม่ขึ้นมา เช่น บ้านศาลาไฟไหม้ บ้านควนแดง บ้าน สวนเลา บ้านคันก้อ

สำหรับประวัติของชื่อ “โคกยาง” จากการเล่าของคุณลุงไพจิตร ศรีทองมาก และลุงเพ็ญเดช แก้ว บอกเล่าว่า ที่นี่เป็นโลกสูงมีต้นยางใหญ่ขนาดสองคนโอบอยู่หลายต้น เมื่อผู้คนเข้ามาถึงจึงเรียกว่า “บ้านโคกยาง”

การเดินทางในอดีตจะใช้ทางเท้าและทางน้ำเป็นสำคัญ ทางน้ำที่ใช้ในการสัญจรได้แก่คลองประตูลี้ คลองหน้าวัดสุวรรณรังสี และคลองจันทร์หาย สำหรับทางเท้าในอดีตจะใช้ติดต่อกับอำเภอทุ่งสงเพื่อการซื้อขายสินค้า อำเภอจุฬาภรณ์ ติดต่อกับฉะเชิงเทรา และเดินทางไปจังหวัดนครศรีธรรมราชเพื่อการซื้อขายสินค้า นอกจากนี้ก็เป็นการเดินทางสัญจรระหว่างที่อยู่อาศัยกับตลาดใหม่ทางสายร่อนพิบูลย์ คือตลาดเขาน้อยซึ่งเป็นชุมทางรถไฟเดิมชื่อสถานีร่อนพิบูลย์

ในอดีตผู้คนให้ความสำคัญกับบุคคลที่เป็นผู้นำทั้งผู้นำทางการและผู้นำตามธรรมชาติ ผู้นำทางการคือ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านของบ้านโคกยางเรียงตามลำดับจากคนแรกคือ ผู้ใหญ่นำ ผู้ใหญ่ช่วง ผู้ใหญ่วิ และผู้ใหญ่ท่า ทั้งหมดนับเป็นบุคคลสำคัญที่เป็นผู้นำทางการที่มีการปกครองดูแลลูกบ้าน ผู้ใหญ่บ้านรุ่นเก่านั้นว่าต่างจากปัจจุบัน โดยสิ้นเชิง กล่าวคือชาวบ้านจะให้ความสำคัญหรือเลือกผู้ใหญ่บ้านที่เมื่อชาวบ้านมีความเดือดร้อนจะต้องนึกถึง หมายถึงสามารถให้คำปรึกษาได้ ช่วยแก้ปัญหาได้ มีความสามารถโดดเด่นเป็นพิเศษกว่าคนอื่นด้วยการยอมรับกันทั่วไป ในยุคหลังๆ เนื่องจากมีคนมากขึ้น คนเก่งคนดีมีหลากหลาย วิธีเลือกผู้ใหญ่บ้านเปลี่ยนไปเล็กน้อย

วิธีการปกครองลูกบ้านในยุคอื่นๆ ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้มีความเสียสละอย่างจริงจัง โดยการยึดพื้นที่ตนเองเป็นหลัก เดินพบปะถามสุขทุกข์ กินน้ำ กินหมาก พบปะลูกบ้านทุกเรือนชาน

ผู้นำตามธรรมชาติในอดีตล้วนเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความไว้วางใจ ยอมรับจากความเชี่ยวชาญในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยผู้นำตามธรรมชาติทุกคนล้วนเป็นที่ปรึกษาคนบ้านโคกยาง ผู้นำตามธรรมชาติในอดีตได้แก่ 1) ลุงเสือ จันทฤทธิ์ เป็นที่ปรึกษาของคนในหมู่บ้าน และต่อมาอีกหลายคน เช่น ลุงหมาย ขอดระบำ ลุงเขียน อ่อนจันทร์ ลุงเริ่ม วรรณวิจิตร 2) ป้าทองทรัพย์ เป็นหมอแผนโบราณ ทายาทปัจจุบันคือ คุณกจัน อารีกิจ 3) แม่เต๋านาค แม่เต๋าเพ็ง ชูศรี เป็นหมอดำเยา ภูมิปัญญาชาวบ้าน ทายาทที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันคือ ป้ากลับ ซึ่งปัจจุบันอาศัยอยู่ที่บ้านควนลี ป้าพัด ไทรเกิด ทั้งสองคนปัจจุบันได้ผ่านการอบรมเรื่องแพทย์แผนไทยด้วย

2. พรรณไม้ พันธุ์สัตว์ น้ำ และการพึ่งพาระหว่างกัน

ในอดีตทรัพยากรป่าไม้ของบ้านโคกยางนอกจากต้นยางใหญ่แล้ว รอบๆบริเวณบ้านโคกยางเป็นป่าประเภทพุ่มเตี้ย ชาวบ้านเรียกว่า “ป่าไผ่ไม้” ซึ่งเรียกติดปากชาวบ้านมาจนถึงปัจจุบัน ทรัพยากรธรรมชาติของบ้านโคกยางมีความสัมพันธ์อยู่กับสายน้ำซึ่งมีอยู่ทั้งสิ้น 3 สาย

บ้านโคกยางมีลำคลองที่ไหลมาจากต้นน้ำด้านทิศเหนือซึ่งเป็นธารน้ำ ลำคลองสายสำคัญมี 3 สายดังนี้

ด้านทิศใต้	คือ	คลองหน้าวัดสุวรรณรังสีปัจจุบัน
ด้านทิศตะวันออก	คือ	คลองประดูชัย
ด้านทิศตะวันตก	คือ	คลองหน้าสุญ หรือคลองหน้าสูง หรือคลองน้ำสูง

คลองประดูชัยมีเรื่องเล่าสืบมาว่า คลองประดูชัย คือ คลองซึ่งเป็นทางออกของเมืองเก่าที่มีตำนานเชื่อมโยงกับตำนานพระแม่ศรีษะ เมื่อ 700-800 ปีมาแล้ว เป็นอุดมการณ์เผยแพร่พระพุทธศาสนา และยุคมหาสงครามของประเทศเพื่อนบ้าน มีการรบผลักดันแพ้ผลักดันชนะ ผลคือผู้เพริ่งพร้าต้องหนีสงครามและหาที่ซ่อนสุมแหล่งใหม่ ในจำนวนนี้มีคหบดี ชื่อ ศรีษะ ฤๅษมาศ (พ่อของพระแม่ศรีษะ) มาตั้งรกรากอยู่บริเวณเนินเขาด้านตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านโคกยาง และอาศัยคลองประดูชัยเป็นทางออกซึ่งเป็นเสมือนทางออกของเมือง

ส่วนคลองหน้าสูง หรือคลองหน้าสุญ หรือคลองน้ำสูง เป็นสายน้ำสำคัญสายหนึ่งของชาวโคกยาง เดิมเป็นสะพานและทำน้ำสำหรับชาวบ้านใช้อาบและตักน้ำมาใช้ในครัวเรือน มีเรื่องเล่า(แข่งมุขปาถะ) เกี่ยวกับที่มาของชื่อ 3 เรื่อง เรื่องแรก บอกว่า คลองนี้มีตลิ่งสูงและน้ำลึกมากเป็นที่มาหนึ่งของชื่อ “คลองน้ำสูง” เรื่องที่สอง เล่าว่าจริงๆ แล้วชื่อ “คลองหน้าสูง” เพราะบริเวณนี้เป็นเส้นทางเก่าของชาวบ้านที่เดินทางระหว่างอำเภอจุฬาภรณ์-ร้อนพิบูลย์ ซึ่งแต่เดิมเป็นอำเภอใกล้เคียงกัน บริเวณนี้จึงเป็นจุดที่เป็นสะพานข้ามคลองและมีเนินสูงเหมาะสำหรับพักแรม หลบสัตว์ร้าย ชาวบ้านที่เดินทางจึงปลูกสร้างขนาบไว้เพื่อพักแรมระหว่างการเดินทาง ซึ่งบริเวณขนาบสูงนอกจากปลูกอยู่บนเนินสูงแล้วยังยกพื้นเสาสูงอีกด้วย เรื่องเล่าที่สาม บอกว่า บริเวณใกล้ๆ กับขนาบไม้ใหญ่ มีเถาวัลย์ขนาดใหญ่สามารถอาศัยขึ้นลงขนาบได้ จากเรื่องเล่าดังกล่าวคนที่มาพักขนาบนี้อาจหายสาบสูญทุกครั้งในช่วงหลังสันนิษฐานว่า เพราะมีต้นไม้ใหญ่และเถาวัลย์ซึ่งเป็นทางขึ้นลงของสัตว์ร้ายอาจขึ้นไปทำร้ายผู้คนที่มาพัก ต่อมามีคนนึกสงสัยจึงตัดเถาวัลย์ทิ้งตั้งแต่นั้นคนก็ไม่หายอีกจนเป็นที่มาของชื่อ “หน้าสุญ”

สัตว์น้ำจากคลองสามสายที่กล่าวถึงว่าเป็นเส้นเลือดของคนโคกยางเนื่องจากความสมบูรณ์ของต้นน้ำและแหล่งน้ำทำให้พันธุ์ปลาในยุคก่อนมีหลายชนิดได้แก่ ปลาช่อนชัย ปลาหูด ปลาทิง ซึ่งเมื่อประมาณ 15 ปีที่ผ่านมายังคงมีอยู่มากแต่ปัจจุบันไม่พบเห็นอีกเลย ส่วนปลาที่มีมาแต่เดิมจนถึงปัจจุบันคือ ปลาโสด ปลาแก้มขี้ ปลาหลด แต่มีจำนวนน้อยลงมาก

สัตว์ป่าในบริเวณสองฝั่งคลองทั้ง 3 สายที่กล่าวถึงในอดีตเป็นป่าสมบูรณ์มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่จากต้นน้ำถึงบ้านโคกยาง ได้แก่ หมี เสือ ค่างดำ สมเสร็จ หมูเหิน เลียงผา ซึ่งในปัจจุบันไม่พบเห็นตามริมสองฝั่งคลองทั้ง 3 สายอีกเลย สำหรับสัตว์ปีกในอดีตมีนกเงือก นกเง้ง แต่ปัจจุบันไม่พบเห็นอีกเลยเช่นเดียวกัน

พืชที่สัมพันธ์อยู่กับคลองและเป็นตัวชี้วัดความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและป่าคือพืชตระกูลเฟิร์นชนิดที่มีมากที่สุดคือต้นสามร้อยยอดซึ่งงอกอยู่ในป่าขึ้นตลอดริมฝั่งคลองทั้ง 3 สายดังกล่าว ในอดีตมีจำนวนมากถึงขั้นเกิดเป็นอาชีพการเก็บหาต้นสามร้อยยอด ชาวบ้านจะนำมาประกอบเป็นช่อดอกแต่ง

สำหรับนำไปไหว้พระหรือประดับแจกัน ในระยะหลังถึงปัจจุบันเหลือน้อยมากเห็นปรากฏอยู่บ้างในบริเวณริมสวนยางที่เจ้าของสวนได้สงวนไว้ใช้ประโยชน์เอง ชาวบ้านใช้ต้นสามร้อยยอดอธิบายเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและป่าโดยในอดีตมีสามร้อยยอดจำนวนมากเพราะว่าป่ามีความชื้นแต่ในระยะหลังถึงปัจจุบันสามร้อยยอดลดปริมาณลงอย่างเห็นได้ชัดถึงขั้นไม่สามารถเก็บหาเป็นอาชีพได้อีก กระทั่งเรียกได้ว่าอยู่ในภาวะเกือบสูญพันธุ์เพราะสภาพป่าตลอดริมคลองเกิดภาวะแห้งแล้งกว่าในอดีต

พืชอีกชนิดหนึ่งที่มีมากของบ้านโคกยางคือ ใบกระพ้อ เป็นพืชที่พบมากในบ้านโคกยางมาแต่อดีต งอกอยู่ตามพื้นที่โล่งหรือป่าไผ่ที่อยู่ริมน้ำ ลักษณะการงอกเป็นกลุ่มๆ ชาวบ้านเรียกว่า กอ ชาวบ้านใช้ประโยชน์ส่วนที่เป็นยอดที่ยังไม่บานนำมาประดิษฐ์เป็น พัดใบกระพ้อ สืบทอดกันมารุ่นสู่รุ่นถึงปัจจุบัน พืชอีกชนิดหนึ่งที่ขาดไม่ได้ในการทำพัดใบกระพ้อคือ “ไม้ไผ่คลาน” ซึ่งมีมากบริเวณป่าดิบและริมคลองบ้านโคกยางและบ้านโนนตากแต่ปัจจุบันมีเหลือให้เห็นน้อยลง ไม้ไผ่คลาน เป็นภาษาพื้นบ้าน เป็นไม้ตระกูลเดียวกับไผ่แต่มีความพิเศษกว่าคือมีกิ่งเหมือนไม้เลื้อย ชาวบ้านจึงเรียกว่า ไผ่คลาน ยอดสามารถนำมาจมน้ำพริกได้ นอกจากนี้ยังมีที่มาของชื่อไผ่คลานที่เล่าแบบติดตลกในหมู่คณะวิจัยว่า ยอดอยู่กับดินและซ่อนใต้คงหญ้าข้าง ดงหนามบ้างต้องคลานเข้าไปตัดมา จึงเรียกว่าไผ่คลาน และบางคนก็บอกว่าเพราะเลื้อยกับดินชาวบ้านเรียกว่ามันคลานเพราะไม้ไผ่อื่นๆ ยืนต้น การทำพัดใบกระพ้อของบ้านโคกยางปัจจุบันได้รวมกลุ่มเป็น “ศูนย์ธุรกิจชุมชนพัดใบกระพ้อบ้านโคกยาง” และกลายเป็นสินค้า OTOP ของตำบลร่อนพิบูลย์

นอกจากนี้บ้านโคกยางมีจุดเด่นเรื่องพืชสมุนไพร โดยคนโคกยางเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมที่มาอาศัยอยู่จนถึงขั้นปลูกคลี่ในป่า และสืบทอดภูมิปัญญาต่อกันมาจนถึงปัจจุบันที่ใช้รักษาโรคจากคนรุ่นเก่า และบางอย่างยังสืบทอดถึงคนปัจจุบัน เช่น ใบยี่หระ(สาบเสือ) เสือหมอน ซึ่งเป็นยาสมุนไพร ชุมเห็ดใหญ่ ทั้ง 5 เป็นยาระบาย ยาแก้ไอ ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างพืชสมุนไพรที่คนโคกยางใช้ในการรักษาโรคมาตั้งแต่อดีตเป็นวิถีที่คนพึ่งพาป่า โดยปัจจุบันก็มีเพียงคนรุ่นก่อนเท่านั้นที่ยังรักษาโรคด้วยสมุนไพรดังกล่าว

3. การถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ชาวบ้านเริ่มเข้ามาจับจองที่ดินที่บ้านโคกยางในป่าที่ชาวบ้านเรียกว่า “ป่าไผ่” คือป่าที่มีต้นไม้ขนาดเล็กๆ เป็นดง ตามคำบอกกล่าวของลุงไพจิตร บอกว่าส่วนใหญ่เป็นป่าโท่ คือต้นไม้ขนาดเล็กสูงไม่เกิน 2.50 เมตร - 3 เมตร

การจับจองที่ดินทำกินในยุคบุกเบิกนั้นชาวบ้านเริ่มจากการหาพื้นที่ราบสร้างบ้านเรือนแล้วจึงจับจองที่ดินทำกิน โดยให้สิทธิผู้ที่เข้ามาจับจองก่อนถือว่าเป็นที่ดินของผู้นั้น ซึ่งผู้ที่อพยพเข้ามาก่อนจะเลือกจับจองพื้นที่ที่มีความเหมาะสมก่อน ชาวบ้านที่เข้ามากลุ่มแรกๆ เริ่มจากการบุกเบิกป่าบริเวณรอบๆ ส่วนที่เป็นชุมชน การบุกเบิกที่ดินขยายไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นชุมชน

การบุกเบิกป่าในยุคแรกนั้นเพื่อทำนา ทำไร่ และสวนผลไม้เป็นหลัก อาศัยน้ำฝนและน้ำจากคลองทั้ง 3 สายดังกล่าวข้างต้นและมีปริมาณเพียงพอตลอดทั้งปี

ในภายหลังเริ่มมีอาชีพเกี่ยวเนื่องกับการใช้ประโยชน์ป่าคือการรับซื้อสินค้าเกษตรจากชุมชนใกล้เคียงเนื่องจากอาศัยความเป็นศูนย์รวมและเส้นทางคมนาคมสะดวก สินค้าที่รับซื้อได้แก่ หนากแห้ง มะพร้าวแห้ง โดยนำมาขายและตากอีกครั้งก่อนการขนส่งไปขายต่อที่ตลาดรับซื้อรายใหญ่ในอำเภอเมืองจังหวัดนครศรีธรรมราช ด้วยเงื่อนไขความเป็นศูนย์กลางการคมนาคมของชุมชนป่าต้นน้ำนี้เองทำให้บ้านโคกยางจึงมีอาชีพค้าขายของใช้จำเป็นในครัวเรือนให้กับชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ ในป่าต้นน้ำไสโตนอีกด้วย

บ้านศาลาไฟไหม้

1.การตั้งถิ่นฐาน

บ้านศาลาไฟไหม้เป็นบ้านที่ติดต่อกับบ้านโคกยางซึ่งเป็นกลุ่มต้นตระกูลหรือกลุ่มเดิมที่มาตั้งรกรากและขยายตัวด้วยการเพิ่มขึ้นของประชากร จึงขยายพื้นที่ที่ตั้งครัวเรือนและพื้นที่ทำมาหากินเป็นบ้านศาลาไฟไหม้ ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบเชิงเขา

ที่มาของชื่อ “บ้านศาลาไฟไหม้” ไม่ชัดเจนนัก จากเรื่องเล่าของยายทองทรัพย์ และเล่าต่อๆ กันมาว่ามีสองเกลอ คือ ตาขุนคลัง กับลุงจี่คลัง ช่วยกันสร้างศาลาไว้เพื่อเป็นที่พักเพราะการเดินทางระหว่างกลุ่มบ้านในอดีตอาศัยเดินทางด้วยเท้าจึงเหน็ดเหนื่อยต้องหยุดพักหลายครั้งจึงต้องทำที่พักไว้เมื่อหายเหนื่อยค่อยเดินทางต่อไป ในปัจจุบันศาลาไฟไหม้เป็นที่พักของคนทำสวนที่เป็นชุมชนศาลาไฟไหม้ และชุมชนกลุ่มบ้านที่ทำอาชีพเกษตร

ตระกูลแรกๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบ้านศาลาไฟไหม้ มี 6 ตระกูล คือ ตระกูลยอดกระบี่ ตระกูลเทพคง ตระกูลเชยบัวแก้ว ตระกูลบุญเอียด ตระกูลประสงค์สุข ตระกูลคัมไพรี ผู้ที่มีอายุมากที่สุดในแต่ละตระกูลที่ยังคงมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันคือ ยายผ่อง ยอดกระบี่ ตาชม เทพคง ตาเรือง เชยบัวแก้ว ตาเจริญ บุญเอียด ยายตัว ประสงค์สุข และลุงปาน คัมไพรี

ในอดีตการเดินทางของคนศาลาไฟไหม้ อาศัยเส้นทางการเดินเท้าเป็นส่วนใหญ่เนื่องมาจากการขนส่งของสัมภาระ ผลผลิตทางการเกษตร ข้าว พืชผล ผัก มาจากบ้านโคกยางซึ่งเป็นชุมชนค้าขาย โดยอาศัยการแบกหาม หาม ทุน(ตั้งบนศีรษะ)ออกมา บางครั้งต้องเดินทางออกไปตลาดจ่าย (ซื้อขาย)ที่อำเภอร่อนพิบูลย์ การเดินทางไปตลาดต้องไปตอนเช้ามีชาวบ้านใช้ได้เป็นแสงสว่างนำทาง (ได้ ทำขึ้นโดยคนในชุมชนใช้น้ำมันยางผสมกับเศษใบไม้แห้ง)

2. พรรณไม้และพันธุ์สัตว์

ในอดีตพื้นที่บ้านศาลาไฟไหม้มีพืชสมุนไพรเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านมักจะนำมาเป็นอาหาร เช่น มัน สาครู หัวกลอย หน่อปุดนา กาหลาป่า บัวบก เตาร้าง ส้มตำ ผักไห้ ผักเหมะ ลูกจิ้ง และมีการนำพืชสมุนไพรใกล้ตัวที่อยู่บริเวณบ้านมาเป็นยาสมุนไพรบำรุงร่างกายให้ห่างไกลโรคภัยไข้เจ็บ ในกลุ่มบ้านนี้มีหมอชาสมุนไพรที่ยังคงมีชีวิตอยู่คือ ลุงมณูญ อ่อนจันทร์ สืบทอดความรู้เรื่องยาสมุนไพรมาจากรบรรพบุรุษและเป็นหมอชาสมุนไพรที่เป็นที่รู้จักในหมู่ที่ 8 และหมู่ที่ 10 มีสูตรการปรุงยาสมุนไพรสำหรับใช้ดูแลสุขภาพให้แข็งแรงและสำหรับรักษาโรคภัยหลายอย่าง

นอกจากพืชอาหารดังที่กล่าวมาในป่าผืนนี้ยังมีผลไม้ป่า คือ กำไล ลำเฒ่า ส้มหลอด แต่ปัจจุบันมีให้เห็นน้อยมาก ส่วนต้นไม้ประเภทไม้ใหญ่ในอดีตมีไม้สำคัญคือ ไม้คอแหลม ไม้ขยี้แดง ไม้ขยี้ดำ ไม้ยู่ ไม้มะค่า ไม้หลาเตา ไม้ดาเสื่อ แต่ในภายหลังถูกตัดเพื่อขายเป็นจำนวนมากทำให้หลายชนิดสูญพันธุ์ไปจากที่นี่แล้ว

ส่วนสัตว์ป่านั้นส่วนใหญ่เป็นสัตว์ปีกซึ่งพบเห็นในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ นกเงือก นกกัก นกหิน นกหัว แต่ปัจจุบันไม่พบเห็นอีกเลย

3. การถือครองและใช้ประโยชน์ที่ดินตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ในยุคเริ่มตั้งถิ่นฐานชาวบ้านประกอบอาชีพทำนาโดยอาศัยน้ำจากลำห้วยโดยกันเป็นทำนบใช้น้ำทำนา ทำไร่ ทำข้าวไร่ อาศัยความสมบูรณ์ของดินเดิมและฤดูกาลที่แน่นอน มีการใช้เครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรอย่างง่าย ได้แก่ พร้า จอบ ขวาน

อาชีพอย่างหนึ่งที่มีในอดีตแต่ไม่มีการสืบทอดมาถึงปัจจุบันอีกแล้วคือ วิธีทำหัวไร่เพื่อเป็นการผลิตอาหารสำหรับครอบครัวโดยมีวิธีการและอุปกรณ์ที่ใช้ได้แก่

- ไม้สักคู่ หมายถึง ไม้กลบขนาดเล็กลงกว่าข้อมือยาวประมาณ 2 เมตร 2 : 5 เมตรใช้แทงลงในดิน หรือเรียกว่า สัก หนึ่งคนสักต่อ 1 คู่ ถือมือทั้งซ้ายและขวาสักสลับมือกันเพื่อให้เกิดรูเป็นแถวไปข้างหน้า

- กระบอมน้ำกระบอกลำไยไผ่ขนาดคงมือยาว 50 เซนติเมตร เป็นกระบอกลบบรรจุเมล็ดข้าว เมล็ดพันธุ์สำหรับปลูก คนปลูกหรือคนนำจะเดินตามสักแล้วปลูกตามหลักเป็นแถวด้วยวิธีการนำหรือปลูก

- เทเมล็ดออกจากกระบอกลำไยประมาณใส่หลุมที่คนสัก สักไว้แล้วมัดด้วยก้นของกระบอมน้ำ คนสักจะสักไว้มาก จึงใช้คนนำหลายคนต่อคนสัก 1 คน หรือประมาณ 2-3 ต่อคนสัก 1 คน

- เมล็ดพันธุ์ในกระบอกลำไย ได้แก่ ข้าวพันธุ์สำหรับปลูก นอกจากมีเมล็ดข้าว แตงกวา เมล็ดพริกขี้หนู ข้าวฟ่าง อายุของเมล็ดพันธุ์แต่ละชนิดไม่เท่ากัน และอาจขึ้นไม่พร้อมกันปลูกทีเดียวได้

หลายชนิด ให้ผลผลิตและผลประโยชน์สมบูรณ์ทุกชนิดได้ทั้งข้าว ผัก เครื่องปรุง โดยไม่ต้องใส่ปุ๋ย ซึ่งต่างกับการปลูกพืชในปัจจุบันที่ปลูกพืชอย่างเดียวใส่ปุ๋ยแล้วยังเจริญเติบโตได้ไม่เต็มที่

ในภายหลังมาจนถึงปัจจุบันมีอาชีพสวนยางตามมากลายเป็นพืชเศรษฐกิจของชาวสาละวินใหม่ พื้นที่ทำนาและทำข้าวไร่จึงได้ถูกเปลี่ยนเป็นทำสวนยางไปหมด ในที่สุดปัจจุบันอาชีพทำนา ทำข้าวไร่ได้หายไปจากบ้านสาละวินใหม่แล้ว ทางด้านเครื่องมือเครื่องมือสำหรับทำการเกษตรก็ได้พัฒนาเพิ่มจากเดิม มีเครื่องตัดหญ้าในสวน มีเลื่อยไฟฟ้ารับจ้างตัดป่าไม้ โดยไม้ที่นิยม คือ ไม้คอแหลม ไม้ซวยแดง ไม้ซวยดำ ไม้ยุง ไม้มะค่า ไม้หลาเตา ไม้ตาเสือ ซึ่งปัจจุบันหลายชนิดได้สูญพันธุ์ไปแล้ว

บ้านหนองบอน

1. การตั้งถิ่นฐาน

บริเวณนี้เคยเป็นป่าพรุสลักกับแหล่งน้ำซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หนอง” ในหนองขนาดใหญ่มีบองอกเต็มหนองบริเวณกว่าหลายไร่ ผู้ที่เข้ามาในเวลานั้นจึงเรียกว่า “บ้านหนองบอน” เวลาผ่านไปมีโคลนเลนตะกอนที่ชะล้างมาจากภูเขาจนระดับดินสูงขึ้นกลายเป็นที่ราบจากการแปรสภาพโดยธรรมชาติ ถึงปัจจุบันเป็นที่ราบชาวบ้านใช้สร้างบ้านเรือนเพื่ออาศัยและสามารถทำสวนได้ แต่ยังคงเรียกบ้านหนองบอนเช่นเดิม

ตระกูลดั้งเดิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคแรกคือ ตระกูลสิทธิเดช ต้นตระกูลคือ นางเจียด สุทธิเดช ตระกูลเชยบัวแก้ว ต้นตระกูลคือ ทวดสุต เชยบัวแก้ว ตระกูลสายน้ำ ต้นตระกูลคือ ทวดสุข สายน้ำ และตระกูลชัยสุวรรณ

2. พรรณไม้ พรรณสัตว์ น้ำ และการพึ่งพาห้วงกัน

บ้านหนองบอนเป็นพื้นที่รับน้ำจากห้วยดินเทา ในอดีตมีหนองย่อยๆ ถึง 5 แห่ง คือ หนองกก หนองเป็ด หนองบอน หนองกก หนองเป็ด ทั้งหมดเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำที่สำคัญมีปลาชุกชุม มีพืชน้ำอุดมสมบูรณ์

หนองกก เป็นหนองน้ำที่เป็นแหล่งอาศัยของปลาตุกรัมในอดีตแต่ในปัจจุบันน้ำในหนองได้แห้งไปหมดแล้วพร้อมกับการสูญพันธุ์ของปลาตุกรัมด้วยเช่นกัน

ส่วนหนองอื่นๆ ดังข้างต้น สภาพในอดีตเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาที่ชุกชุม ปลาที่พบเห็นปริมาณมากคือ ปลาแะ และปลามัด แต่ในปัจจุบันทั้งสองชนิดลดจำนวนลงอย่างมากเพราะวิธีหาปลาไม่คำนึงถึงขนาด และไม่เว้นการหาปลาในฤดูกาลวางไข่ นอกจากหนองดังกล่าวเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำแล้วหนองต่างๆ นี้ยังมีพืชน้ำอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งเก็บหาพืชอาหารของชาวบ้าน เช่น ผักกูด บอน ปัจจุบันยังคงมีสภาพเป็นหนองเช่นเดิมแต่ความอุดมสมบูรณ์ของปลาและพืชน้ำลดลงอย่างมาก

ทรัพยากรป่าไม้มีอยู่ทางด้านทิศเหนือซึ่งเป็นบริเวณต้นน้ำมีไม้หลากหลายชนิด เช่น ไม้หลุมพอง ไม้ซางแดง ปัจจุบันยังคงมีให้เห็นอยู่บ้าง สำหรับสัตว์ป่าในอดีตมีจำนวนมากและหลากหลายชนิด ได้แก่ เสือ หมี เม่น แต่ปัจจุบันสัตว์ดังกล่าวไม่มีให้พบเห็นอีกเลย สัตว์ที่ยังคงพบเห็นได้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันคือ มุคสัง(ชะมด) หมูเถื่อน ลิง และกระเจง แต่กระเจงเป็นสัตว์ที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วและอาจจะสูญพันธุ์ได้ในไม่ช้าเนื่องจากผู้คนล่าไปขายเป็นสัตว์ที่มีราคาแพง ในขณะที่สัตว์ปีกในอดีตพบเห็น นกเงือก นกเง้ง แต่ปัจจุบันไม่พบเห็นอีกแล้ว

นอกจากป่าไม้และสัตว์ป่าแล้วในบ้านหนองบอนยังเป็นแหล่งพืชสมุนไพรอีกด้วย ในอดีตมีสมุนไพรที่โดดเด่นคือ กระตูดไก่ ไหลเผือก ราชครู ผนแสนห้า ปัจจุบันสมุนไพรดังกล่าวมีให้พบเห็นอยู่บ้าง นอกจากนี้ก็มีภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรสำหรับรักษาโรคมาแต่อดีตและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ผู้ที่สืบทอดภูมิปัญญาการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในปัจจุบันคือ ตานุ่น มีภูมิปัญญาเรื่องรักษาพิษงูด้วยสมุนไพร ชาวบ้านเรียกว่า หมอู ตาเอียด มีภูมิปัญญาเรื่องยาสมุนไพรตำรักษาโรคต่างๆ ยาย นาด และยายแจ่ม มีภูมิปัญญาเรื่องหมอดำแข หมอทำคลอด ด้วยวิธีโบราณ ใช้ยาสมุนไพรในการทำคลอดและการดูแลรักษาภายหลังคลอด

3. การถือครองและใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ตระกูลดั้งเดิมที่เข้ามาอาศัยตั้งรกรากเป็นคนแรกๆ จัปจองที่ดินทำไร่ ทำนา ซึ่งสภาพพื้นที่ของพื้นที่นี้ไม่สม่ำเสมอเป็นที่ต่างระดับกันจึงมีการเลือกพื้นที่สำหรับการใช้ประโยชน์แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ บางส่วนเป็นที่ลุ่มก็ใช้ทำนา บางส่วนเป็นที่ดอนก็ใช้ทำไร่

การทำไร่ในอดีต เริ่มจากการหักร้างถางป่าปลูกพืชหลายชนิดในหลุมเดียวกัน ใช้วิธีการแทงสัก โดยใช้ไม้ปลายแหลมแทงลงในดิน เรียกว่า สัก แล้วหยอดเมล็ดพันธุ์ซึ่งผสมเป็นหลายอย่าง เช่น ข้าวเจ้า ข้าวฟ่าง ดีปลี(พริก) แตงกวา ลงในหลุมเดียวกัน เพราะอายุการงอกแต่ละชนิดตลอดถึงระยะเวลาในการเจริญเติบโต ระยะเวลาการให้ผลผลิตไม่เท่ากัน แต่ทุกชนิดได้ผลดีเหมือนกันโดยไม่มีการใส่ปุ๋ย เนื่องจากความสมบูรณ์ของจุลินทรีย์ในดิน อีกทั้งตลอดระยะเวลาการเจริญเติบโตของพืชไม่มีโรค ไม่มีแมลงมารบกวน ในการเก็บเกี่ยวข้าวนั้นใช้ “กะ” เก็บทีละรวงรวบให้ได้ 1 กำ แล้วมัดเรียกว่า “มัดเลียงข้าว” เป็นอันเสร็จขั้นตอนในการเก็บข้าว ทั้งการปลูกและการเก็บเกี่ยวต่างใช้วิธีร่วมแรงลงแรงทั้งสิ้น เพราะใช้แรงงานในครัวเรือนเพียงอย่างเดียวไม่ทัน ต้องผลัดกันช่วยแต่ละแปลงตามเวลาข้าวสุกก่อนหลัง โดยนัดแนะกันเพราะมีไม่มากหลังคาเรือน ในการทำไร่สมัยนั้นต้องใช้แรงงานทั้งครัวเรือนดังนั้นลูกหลานต่างคลุกคลีอยู่กับผู้ใหญ่เป็นเงื่อนไขให้เด็กได้เรียนรู้เรื่องอาชีพตนเองไปกับกิจกรรมที่ติดตามพ่อแม่

การทำนาเลือกพื้นที่ลุ่มโดยใช้น้ำจากห้วยดินเทาซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของหมู่บ้าน ชาวบ้านสร้างตอมบักน้ำกักน้ำ มีการกักน้ำจากห้วยดินเทาปีละครั้ง แต่ปัจจุบันปริมาณน้ำที่ไหลจากห้วยดินเทาลดลงอย่างมากจนไม่สามารถกักน้ำขึ้นมาได้ ปัจจุบันจึงไม่มีการทำนาในพื้นที่นี้อีกแล้ว

บ้านหาดทราย

1. การตั้งถิ่นฐาน

บ้านหาดทรายเป็นที่ดอนซึ่งเป็นพื้นที่ชาวบ้านมาตั้งรกรากภายหลังการเลิกทำเหมืองแร่ของสัมปทานเหมืองหนองเป็ดจึงมีสภาพเป็นดอนทราย เรียกว่า บ้านหาดทราย เนื่องจากบริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นทรายหยาบไม่สามารถเพาะปลูกได้ ในสมัยนั้นจึงมีชาวบ้านเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพียงไม่กี่หลังคาเรือน และได้ไปบุกเบิกถางป่าที่บ้านไสในเพื่อเพาะปลูก

ในปัจจุบันบริเวณพื้นที่เพาะปลูกนี้ยังคงมีปัญหาเรื่องแนวเขตการทำกินซึ่งยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ชัดเจน รวมทั้งยังมีปัญหาเรื่องของการกำหนดกติกาการอยู่ร่วมกันของคนกับป่าระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้แก่ ผู้มีผลกระทบในพื้นที่ หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง และกลุ่มองค์กรอนุรักษ์ในพื้นที่ ซึ่งหลายคนต้องการให้มีข้อยุติอย่างเป็นทางการภายใต้เงื่อนไข “ความเป็นเจ้าของร่วมกัน” โดยมีหลักการร่วมกันเบื้องต้นว่าต้องมีกติกาเป็นตัวกำหนดที่ยอมรับได้ของทุกฝ่าย ไม่ใช้มาตรการทางกฎหมาย

บ้านควนสี

1. การตั้งถิ่นฐาน

บ้านควนสี หรือเดิมเรียกว่า ควนแรดสี มีความเป็นมาจากรื่องเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่บอกว่า เดิมบริเวณนี้มีแรดจำนวนมากมากินหญ้าบริเวณทุ่งกว้างแล้วลงเล่นโคลนในปลัก ผู้คนเรียกบริเวณนั้นว่า หนองปลักแรด ถัดมาในบริเวณใกล้เคียงแรดดังกล่าวจะขึ้นจากปลักมาสีตัวกับเนินดิน บริเวณที่แรดขึ้นมาสีตัวนี้ ชาวบ้านเรียกว่า บ้านควนสี ซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน

ตระกูลแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบ้านควนสีคือ ตระกูลเปี้ยสุด และตระกูลโกไสพัฒน์ ผู้อาวุโสที่ยังคงมีชีวิตอยู่ของตระกูลเปี้ยสุดคือ ขายหนู ส่วนผู้อาวุโสที่ยังคงมีชีวิตอยู่ของตระกูลโกไสพัฒน์ คือ ลุงรับ ป้าเจียด และลุงนวม ผู้คนในอดีตให้ความเคารพนับถือญาติและระบบอาวุโส หากมีกรณีพิพาทเกิดขึ้นจะอาศัยผู้อาวุโสช่วยว่ากล่าวตัดสินไม่เคยต้องมีการลงโทษทางกฎหมาย หากไม่ถึงกับร้ายแรงกฎหมายนับเป็นเรื่องไกลตัวมากสำหรับคนในชุมชน

การคมนาคมในอดีตชาวบ้านเดินเท้าตามเส้นทางช้างลากไม้ และใช้เส้นทางนี้เป็นเส้นทางหลักของหมู่บ้าน ถนนสายนี้เชื่อมต่อระหว่างตัวกลุ่มบ้านควนสีกับถนนใหญ่ที่บ้านโคกยาง ในภายหลังเมื่อ พ.ศ.2537 เทศบาลตำบลร่อนพิบูลย์ได้ปรับปรุงมาเป็นถนนคอนกรีตใช้สัญจรจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งเป็นเส้นทางในการลำเลียงขนถ่ายพืชผลทางการเกษตรมาตลาดโคกยาง

2. การประกอบอาชีพ

ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานชาวบ้านประกอบอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่โดยใช้น้ำจากคลองโคกยาง และคลองวัดใหม่(วัดสุวรรณรังสี)ใช้วิธีทำฝายกั้นน้ำเข้านา พันธุ์ข้าวที่ปลูกได้แก่ ข้าวหอพรรณว

ข้าวช่อพริก การทำนาในสมัยนี้ใช้แรงงานคนและใช้เครื่องมือการเกษตรอย่างง่ายคือ ขวาน เลื่อย พร้า จอบ ในระยะหลังประมาณปีพ.ศ.2535-2536 น้ำในคลองลดลงอย่างมากจนไม่สามารถกักน้ำเข้านาได้จึงเลิกทำนาแล้วหันมาทำสวนสมรม พรรณพืชที่ปลูกได้แก่ หนาม ยาง เาะ มังคุด

บ้านในตาก

1. การตั้งถิ่นฐาน

จากเรื่องเล่าของผู้เล่าคือ ตาพร้อย หลานย่าดี ซึ่งย่าดี คือ ต้นตำนาน หรือบรรพบุรุษของคนในตาก ตาพร้อยเล่าว่า ย่าดีเป็นคนมีศีลธรรมถือศีลแปดเป็นนิจ บริเวณนี้มีภูของหลา (งูจงอาง) ขนาดใหญ่เท่าต้นหมากออกมาปรากฏตัวให้เห็นอยู่บ่อยครั้ง ทุกครั้งที่ภูมาจะอยู่กับย่าดีซึ่งย่าดีจะปูเสื่อให้นอนตากแดด หากภูมาแล้วไม่เจอย่าดีก็จะนอนตากแดดให้เห็นอยู่เป็นประจำจนกลายเป็นชื่อเรียกหมู่บ้านว่า บ้านในตาก หรือบ้านบริเวณตาก

2. พรรณไม้ พรรณสัตว์ น้ำและการเกิดน้ำ และการพึ่งพาระหว่างกัน

บ้านในตากมีสายน้ำหลักที่ไหลผ่านคือ คลองในตาก มีต้นกำเนิดมาจากน้ำตกปลิว ตำบลถ้ำใหญ่ อำเภอกงสูง จังหวัดนครศรีธรรมราช การไหลของสายน้ำเริ่มจากน้ำตกปลิวผ่านมายังคลองพลับ คลองไม้แดง แล้วไหลมารวมกันที่คลองในตากไหลไปบรรจบคลองไสโดนที่สะพานสูง(สะพานรถไฟ) ป่าและน้ำของบ้านในตากในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์มากนับย้อนไปเมื่อประมาณ 50 ปีก่อนมีเรื่องเล่าสืบทอดถึงการเรียกชื่อคนแล้วต่อท้ายด้วยลักษณะของพรรณไม้หรือลักษณะของสัตว์เพื่อเป็นฉายาประจำฉายานามสกุลของคนนั้น เช่น เพิ่ม-หมักลอง(หมักสูง) สอง-หมักจิก เสือ-ช้างกลุ่ม ชู-ช้างแท่ง แดง-พลัดใบ(ใบพลู) บางคนยังคงมีชีวิตอยู่ ฉายาเหล่านั้นแสดงถึงความสมบูรณ์ของป่าของบ้านในตากเมื่อ 50 ปีที่ผ่านมา นอกจากพรรณไม้และสัตว์ป่าแล้วในตากยังมีน้ำตกสวยงามอยู่แต่ยังไม่มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการ จนถึงปัจจุบันสภาพน้ำและป่ายังคงความอุดมสมบูรณ์โดยผืนป่าต้นน้ำในตากมีอยู่เกือบ 5,000 ไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีแนวคิดที่จะสร้างกิจกรรมดูแลรักษาผืนป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์ต่อไป

พรรณไม้ของบ้านในตากที่มีมาแต่เดิมและยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน เช่น ไม้ทรายดำ ชวชแดง ไม้ยุง ไม้หลาเตา(เดือนหิน) ไม้จำปา เนื่องจากบริเวณนี้ยังมีความสมบูรณ์ของป่ายังไม่มีผู้คนบุกรุกเข้ามาใช้ประโยชน์มากนัก พรรณไม้จึงยังคงค้างเหลืออยู่มากกว่าบริเวณอื่นของต้นน้ำแถบนี้

สัตว์ป่าของป่าบริเวณนี้ย้อนไปเมื่อประมาณ 50 – 60 ปีก่อนมีสัตว์ป่าหลายชนิดเป็นจำนวนมาก เมื่อตกป่าผู้คนจะรีบออกมาจากบริเวณนี้เพราะมีสัตว์ป่าโดยเฉพาะเสือ และช้าง ออกมาหากินเป็นจำนวนมากแต่ปัจจุบันเสือและช้างไม่มีให้เห็นอีกแล้ว สัตว์ที่พอจะพบเห็นอยู่บ้างในแถบป่าต้นน้ำคือ ลิง และหมู

3. การถือครองที่ดินและใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ชาวบ้านรุ่นแรกเข้ามาจับจองที่ดินเพื่อทำนาโดยอาศัยน้ำจากคลองในตาก ซึ่งการทำนาของคนในตากใช้วิธีกันเป็นฝายเล็กๆ หรือทำนบกั้นน้ำจากคลองตากแล้วทำคูส่งน้ำเข้านาโดยใช้วัว ควายเป็นแรงงานไถนาและเป็นแรงงานในงานอื่นๆ ด้วย แต่ได้เลิกทำนาเมื่อประมาณพ.ศ.2528 เนื่องจากปริมาณน้ำมีน้อยลงจนไม่สามารถสูบน้ำเข้านาได้ อาชีพที่ตามมาภายหลังคือสวนผลไม้ และระยะหลังกลายมาเป็นยางพาราผสมบ้างโดยยังคงอาศัยน้ำจากคลองในตากเช่นเดิม

ในอดีตมีการนำทรัพยากรจากป่ามาใช้ประโยชน์ในครัวเรือนทั่วไป โดยเฉพาะไม้ไผ่ และหวาย นำมาจกสานเป็นเครื่องมือและเครื่องใช้ เช่น ทำไม้กวาดจากดอกหญ้าผูกด้ามด้วยหวาย ทำแข่งด้วยไม้ไผ่ ทำครกสีมือ สานไม้ไผ่เป็นกระเป๋าสาด(เสื้อ)คลุม จนกระทั่งการทำเครื่องจักสานกลายเป็นอาชีพเสริมหนึ่งของคนบ้านในตาก ปัจจุบันมีผู้ที่ยังคงทำแข่งและไม้กวาดดอกหญ้าใช้ในครัวเรือนและขายในตลาดใกล้เคียง ได้แก่ นางจิต คำศรี นางกุ่ม ช่วยอักษร และนางจิรากร คงเงิน เครื่องจักสานที่เลิกทำไปแล้วคือ สาดคลุม เพราะคลุมหายากและอีกประการหนึ่งเนื่องจากการนำเสื่อประเภทที่สานด้วยพลาสติกมาทดแทนเสื่อจากภูมิปัญญาดั้งเดิม

ผลิตภัณฑ์ที่มาจากต้นมะพร้าวและหมากก็นับเป็นเครื่องใช้อีกอย่างหนึ่งในอดีตที่พบเห็นได้ในทุกครัวเรือน ได้แก่ “ตอกหมาก” ทำมาจากกาบหมากเป็นอุปกรณ์ตักน้ำจากคลองแล้วบรรจุใส่กระบอกไม้ไผ่ขนาดใหญ่จนน้ำกลับเข้าไปใช้ในครัวเรือน “ทรง” เป็นภาชนะใส่ของที่เก็บหาได้จากป่าทำด้วยกาบหมากไม่มีหูจับ ของป่าที่ใส่ในทรงส่วนมากเป็นผัก ฟิน ปลา หอย “กระสวย” ใช้ตักน้ำดื่มภายในบ้าน ทำด้วยกะลามะพร้าวต่อด้ามจับด้วยไม้ไผ่ หวายหรือไม้เนื้อเหนียวแข็ง

การให้แสงสว่างภายในบ้านเรือนก็พึ่งพาทรัพยากรจากป่า ในอดีตนั้นชาวบ้านทำเหล็กไฟดีหรือเหล็กไฟตบ(ไม้ขีด)ใช้ขุยมะพร้าว(ปุ๋ยเตาร้าง)มาทำเชื้อเพลิง วิธีการจุดต้องใช้การเสียดสีให้เกิดประกายไฟ ทุกบ้านมี “ถังบอกได้” เป็นอุปกรณ์ให้แสงสว่างยามค่ำคืน ส่วนบนทำกับไม้ไผ่บรรจุวัสดุเชื้อเพลิงตัดเป็นง่ามเสียบไว้กับฟากไม้ไผ่แล้วคาบผูกด้วยหวาย บ้านเรือนในอดีตสร้างให้มีใต้ถุนสูงมีฟากไม้ไผ่สำหรับเสียบได้ดังกล่าว เมื่อตกกลางคืนใต้ถุนบ้านของทุกบ้านจะจุดไฟด้วยไฟไต้ตลอดคืนเพื่อใช้ควนไฟไต้ยุ้ง รัน

บ้านต้นกอ

1. การตั้งถิ่นฐาน

ประวัติกลุ่มบ้านต้นกอในอดีตมีต้นกออยู่ขนาดใหญ่ประมาณ 3 คนโอบ ชาวบ้านเรียกว่า กอหมู โดยรอบบ้านต้นกอเป็นเนินสูงแต่เดิมมีกลุ่มบ้านหลายกลุ่ม เช่น บ้านไม้แดง บ้านต้นป่าน บ้านพร้าว บ้านต้นเลี้ยว บ้านทุ่งห้วยหลุด บ้านทางรถจีบ ตระกูลดั้งเดิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านต้นกอคือ ตา

จำ พรหมเอียด ข่ายแคล้ว ศรีศิลป์ ย่ายก อินทร์เรือง ข่ายพุ่ม ขุนทอง ตาแมง แดงเกิด นายนกเถิก
อ่อนจันทร์

2. การถือครองที่ดินและใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

อาชีพดั้งเดิมในสมัยบุกเบิกชาวบ้านเข้ามาจับจองที่ดินทำนาข้าว ทำไร่ข้าว สมัยนั้นสีข้าวด้วยสี
มือหรือครกหมุน เรียกภาษาพื้นบ้านว่า “ซ้อมข้าว” ครกลูกเดียวซ้อมได้ถึง 3 คน โดยให้จังหวะกันทำให้
เหลกเร็ว มีการช่วยกันซ้อมข้าวในงานบวช งานแต่งงาน ก่อนวันงาน 3 - 4 วันจะมีเพื่อนบ้านมาช่วยกัน
ซ้อมข้าวเตรียมไว้ก่อน

ในระยะหลังเลิกทำนา ทำไร่เปลี่ยนพื้นที่มาปลูกไม้ผลเพื่อบริโภคในครัวเรือน พืชที่ปลูกได้แก่
มะพร้าว หนาม ขนุน และหลังจากนั้นเริ่มเปลี่ยนมาปลูกยางพาราระยะแรกปลูกเพียงไม่กี่ครัวเรือน
เพราะระยะนั้นการปลูกยางพาราเป็นเรื่องต้องห้ามจากภาครัฐต้องลักลอบปลูก จนต่อมา มีการขอ
อนุญาตและซื้อขายโดยใช้รูปอง

การใช้ประโยชน์ป่าในอดีตเป็นการใช้เพียงเพื่อความจำเป็นใช้เครื่องมือตัดไม้ได้ง่ายได้แก่
พริ้ว จอบ ขวาน การตัดต้นไม้ใหญ่จะตัดเพื่อการสร้างบ้านเท่านั้น ต้นไม้ใหญ่หนึ่งต้นต้องใช้เวลาดัด
หลายวันเช่น ต้นไม้ขนาด 3 คนโอบต้องใช้เวลาดัดประมาณ 3 วัน เมื่อนำไม้มาสร้างบ้านต้องใช้
เครื่องมือหลายชนิดในการตกแต่งไม้ให้เหมาะกับการสร้างบ้าน ได้แก่

- ไอ(ไอบ้อง) ลักษณะคล้ายสิ่ว
- ขวานโคน ภาษาพื้นบ้านเรียกว่า ขวานไคไล
- ขวานเขี้ยว ภาษาพื้นบ้านเรียกว่า ขวานเฉียงเตา(ขวานตก)
- ขวานกากเฉพาะ ภาษาพื้นบ้านเรียกว่า ขวานปลี
- ขวานมือเดียว ลักษณะคล้ายสิ่วแต่มีขนาดใหญ่กว่า ใช้กับงานละเอียดใช้มือเจาะเนื้อ
ไม้เพื่อตกแต่ง
- เลื่อยโก้งโก้ง เป็นเลื่อยสำหรับคนเดียวใช้เลื่อยผ่าไม้ขนาดใหญ่
- เลื่อยเคื่อย เป็นเลื่อยสำหรับ 2 คนใช้ตกแต่งเหลี่ยม

การสร้างบ้านในยุคก่อนไม่ใช้ตะปูในการยึดไม้ การยึดไม้ใช้วิธีการเจาะสลักไม้ คนรุ่นเก่ายังคง
พูดติดปากว่า “เสาเจาะ นอตอก”

บ้านควนตีเมือง

1. การตั้งถิ่นฐาน

ประวัติของชื่อ ควนตีเมือง มาจากต้นตระกูลที่เข้ามาบุกเบิกตั้งถิ่นฐานเป็นคนแรกคือ ตาสี
เมือง เล่ากันว่าตาสีเมืองสร้างหน้า(ขนา)และทำไร่อยู่บนเขาซึ่งไกลจากบ้านออกไป ตาสีเมืองออกจาก
บ้านทุกวันเพื่อขึ้นไปทำไร่ ระยะหลังออกจากบ้านนานขึ้นเป็น 2-3 วันจึงจะกลับมาสักครั้ง และเพิ่มขึ้น

เรื่อยๆ ตาสีเมืองมีลูก 1 คน วันหนึ่งตาสีเมืองออกจากบ้านแล้วลูกขอตามไปด้วยแต่ตาสีเมืองไม่ยอมให้ไป ลูกสงสัยในพฤติกรรมของพ่อจึงแอบติดตามไปที่หลังและได้แอบดูอยู่พบว่าตาสีเมืองมีเลียบขาวรูปร่างคล้ายเสือ

ชาวบ้านยุคแรกเลือกที่ตั้งถิ่นฐานที่เป็นที่ราบใกล้แหล่งน้ำเพื่อความสะดวกในการใช้น้ำอุปโภคบริโภคและประกอบอาชีพ

ตระกูลแรกๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบ้านควนสีเมืองได้แก่

- ตาเกิด ชูศรี
- ตาคล้าย ชูศรี
- ตาสีห์ ชูศรี
- ตาเขียน ชูศรี
- นางแป้น มณีโชติ
- นายเอียด มณีโชติ
- นางสาวพัชร ไทรเกิด
- นางทองทรัพย์ อารีกิจ
- ตาเข้ม อารีกิจ
- ตาหุ้ม ประไพรี
- ตาเรือง เขยบัวแก้ว
- ตาแสง สิริตัน

การปกครองในอดีตมีการคัดเลือกผู้นำที่เป็นคนดีมีผู้คนนับถือยำเกรง เป็นผู้ที่อุทิศตัวเพื่อสังคม มีสัจจะ เอื้ออาทรต่อเพื่อนบ้าน หรือเรียกว่าผู้นำตามธรรมชาติ การดูแลความสงบในหมู่บ้านจึงเป็นการดูแลตัวเองกันเองไม่พึ่งพากฎหมาย

2. พรณไม้ พันธุ์สัตว์ และการพึ่งพาระหว่างกัน

สัตว์ป่าในยุคแรกของพื้นที่บ้านควนสีเมืองมีเช่นเดียวกับกลุ่มบ้านใกล้เคียงคือ หมู เสือ ช้าง ย้อนไปเมื่อ 80 ปีก่อนมีฝูงช้างลงมาเดินให้เห็นอยู่บ่อยครั้ง เมื่อตกเย็นผู้คนจะไม่กล้าออกจากบ้านเพราะกลัวถูกทำร้ายจากสัตว์ป่า ในตอนกลางวันช้างหรือหมูป่าลงมากินพืชไร่ของชาวบ้านทำให้ผู้คนสมัยนั้นต้องหาวิธีไล่โดยใช้ธนูกับปืนแก๊ปยิงไล่สัตว์ ปัจจุบันคนยังงหาความรู้ได้จากการเก็บรักษาไว้ของคนรุ่นเก่าให้ลูกหลานได้เรียนรู้

การล่าสัตว์ป่าในอดีตล่าเพื่อเป็นอาหาร พรานล่าสัตว์ที่ยังคงมีชีวิตอยู่เล่าให้ฟังว่าพรานมีการล่าสัตว์แบบอนุรักษ์คือ ไม่ฆ่าสัตว์ลูกอ่อน และสัตว์ที่ตั้งท้องโดยสังเกตที่สีตา สัตว์ปกติมีสีตาเข้ม ถ้าสีตา

อ่อนคือสัตว์ที่กำลังตั้งท้อง การล่าสัตว์ใช้เครื่องมืออย่างง่ายคือ ปืนหัดหาใช้สำหรับสัตว์ใหญ่ แร้วใช้สำหรับสัตว์เล็ก

แต่ในปัจจุบันสัตว์ป่าข้างต้นลดจำนวนลงอย่างมากจากการไล่ล่าของผู้ที่นำไปขาย สัตว์ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบันคือ ลิง และกระรอก ส่วนสัตว์ใหญ่ที่เหลือได้ถูกรับเข้าไปอาศัยในป่าลึกจึงไม่มีใครได้พบเห็นอีกเลย บ้างก็ว่าสูญพันธุ์ไปแล้ว

การเก็บหาของป่า ในอดีตชาวบ้านมักเก็บหาของป่าเพื่อเป็นอาหารระหว่างการเดินทางหรือบริโภคในครัวเรือน ของป่าที่เป็นผลไม้สำหรับคนเดินป่าได้แก่ ลูกเห็บ ลูกกำไล ลูกกระพรวน ลูกไฟกา(สีแดง) ส้มไฟ(สีขาว) คอแลน ลูกประ ลูกเตียน(สะท้อนป่า) ลูกหวายลิง(หวายส้ม) นอกจากผลไม้แล้วยังมีของป่าที่นำไปบริโภคในครัวเรือน ได้แก่ เหยี่ยว เตาร้าง กล้วยเถื่อน ยอดเรียน (มีหนามใช้ส่วนยอด) ยอดชก(คล้ายสาครออย่นที่ดอน) น้ำผึ้ง มดแดง

ในการหาน้ำผึ้งนั้นหากเป็นผึ้งธรรมชาติจะใช้วิธีแบบธรรมชาติ ส่วนผึ้งยวนเป็นผึ้งขนาดใหญ่ดุร้าย และทำรังอยู่บนต้นไม้สูง เป็นรังขนาดใหญ่และมีจำนวนมากอยู่บนต้นไม้เดียวกัน การจับผึ้งยวนจึงจำเป็นต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์และรู้คาถาอาคม การจับผึ้งต้องตั้งนางพญาไว้ก่อนขึ้นต้นไม้ จากนั้นทยอยตีรังแรกไปถึงปางไม้ ขึ้นตอนตีผึ้งเริ่มจากพิชิตบอกกล่าวนางไม้ ว่าคาถาด้วยการร้องเรือ ใช้ทางมะพร้าวแห้งรวบใบมัดไว้แล้วจุดไฟใช้ทางมะพร้าวที่จุดไฟแล้วไกวไปมาให้ตัวผึ้งออกจากรัง แล้วปาดหัวน้ำหวานใส่กระบอกไม้ไผ่ ปัจจุบันผู้ที่มีประสบการณ์ในการจับผึ้งคือ นายวันชัย(ปรก) ช่วยอักษร ปัจจุบันอายุ 40 ปี รับการสืบทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษ

นอกจากการหาน้ำผึ้งแล้วยังมีการหามดแดงเพื่อเป็นอาหาร โดยการหาไข่มดแดงเป็นอาหารที่นิยมทั้งรสชาติที่ถูกปากและทั้งมีคุณสมบัติสามารถรักษาโรคไข้ได้ โดยต้องใช้วิธีเอาขาค่าใส่รังมดแดงไว้แล้วอมดแดงทั้งรังมากิน ส่วนใหญ่มดแดงจะอาศัยอยู่บนต้นไม้เถียง ต้นมะม่วง ต้นลูกหว้าใกล้แหล่งน้ำ แต่ปัจจุบันไม่ต้องหามดแดงในป่าเพราะมีการเลี้ยงมดแดงเพื่อขายกิโลกรัมละ 150-200 บาท

พืชประเภทสมุนไพรในอดีตก็มีหลากหลายชนิดแต่ที่มีมากในอดีตคือ ไพลเผือก มีการใช้สมุนไพรเป็นยารักษาโรคภัยไข้เจ็บ โดยมีหมอยา ได้แก่ ยายทองทรัพย์ อารีกิจ หมอดำแยคือ ยายสีพัตร ไทรเกิด

จำพวกไม้ป่าที่มีมากในป่านี้ได้แก่ ยาง ยุง เหล่าเต่ง หว่าหิน นากบุตร พวมพร้าว หวายชนิดต่างๆ มีการนำหวายไปใช้ประโยชน์หลากหลาย เช่น หวายขลิบ นำมาทำbungกี คันธนู ส่วนหวายเล็กนำมาผูกขอบกระด้ง(ถักหางแลน) ทำรังหนู

3. การถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ยุคแรกของการบุกเบิกชาวบ้านทำนา ทำไร่ปลูกข้าว โดยใช้ น้ำจากคลองไฮโดนเป็นหลัก การปลูกพืชเน้นบริโภคและใช้ประโยชน์ภายในครัวเรือน แต่เมื่อประมาณ 30-40 ปีที่ผ่านมาลดน้อยลงจนชาวควนตี่เมืองต้องเลิกทำนา

กลุ่มบ้านควนแดง

1. การตั้งถิ่นฐาน

ตระกูลดั้งเดิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านควนแดงมี 4 ตระกูลคือ

1) ตระกูลนาคา	ต้นตระกูล	นายสงค์ นาคา
2) ตระกูลพันทอง	“	นายปลอด พันทอง
3) ตระกูลพุ่มทอง	“	นางปลีก พุ่มทอง
4) ตระกูลจรเขต	“	นายรุ่ง จรเขต

จากการบอกเล่าของยายแฉ่วซึ่งเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่ได้สืบทอดเรื่องเล่ามาว่า ที่ดินผืนแรกถูกซื้อเข้ามาด้วยเงิน 30 บาทโดยท่านหมื่นซึ่งเป็นข้าราชการอยู่ที่อำเภอร่อนพิบูลย์ท่านได้ซื้อให้กับเพื่อนรัก คือ ทวดคลึง จรเขต จึงได้เป็นที่ตั้งรกรากมาแต่เดิมจนถึงปัจจุบัน การสร้างบ้านเรือนในยุคแรกนิยมสร้างให้มีใต้ถุนสูง มีนोकขานลดชั้นจากแม่เรือน การดำรงชีวิตในอดีตเป็นไปอย่างเรียบง่ายและอบอุ่น มีการผลิตเพื่อยังชีพทุกครัวเรือนเลี้ยงหมูขี้พริ้ว ไก่บ้าน และทำนาเพื่อเป็นอาหารให้กับครัวเรือน

การหุงหาอาหารในอดีตใช้การก่อไฟด้วยฟืนโดยตั้งก้อนเสาเป็นฐานแทนเตา ก้อนเสามี 2 ประเภทคือ ก้อนเสาหุงข้าว และก้อนเสาสำหรับอยู่ไฟ มีการสร้างชั้นวางของอยู่เหนือก้อนเสาสำหรับเก็บอาหาร

การคมนาคมภายในหมู่บ้านมีถนนสายเล็กๆ ผู้คนใช้เดินทางด้วยเท้าไปมาหาสู่และขนพืชผลไปยังตลาดโคกยาง และตลาดเขาน้อย ในช่วงฤดูฝนถนนจะเป็นโคลนเด็กที่เดินไปโรงเรียนต้องแก้ผ้าแล้วไปนุ่งเสื้อผ้าเมื่อเดินถึงโรงเรียน

2. พรรณไม้ พันธุ์สัตว์ และน้ำ

บ้านควนแดงไม่มีคลองไหลผ่านผู้คนสมัยนั้นขุดทางน้ำเข้ามาเพื่อทำนา เริ่มขุดต่อจากคลองช่องเขาโดยผู้ที่ขุดคนแรกคือตาเล็กเรียกตรงนั้นว่า คลองนาตาเล็ก จากตรงนี้ไปชาวบ้านช่วยกันขุดคลองย่อยหรือเรียกกันว่า “เหมือง” ต่อเข้าไปถึงที่นาของตนเองอีกทีหนึ่ง ปลาจึงอาศัยทางน้ำดังกล่าวเข้ามาในนาข้าวที่บ้านควนแดงซึ่งมีพันธุ์ปลาหลากหลายและจำนวนมาก ดังคำบอกเล่าที่ว่า “ผู้หญิงคนเดียวหาปลาครั้งเดียวกินได้ 3 วัน” ปลาในนาในยุคนี้ที่หาได้ง่ายที่สุดคือ ปลาหมอชัง ส่วนปลาที่อยู่ตามคลองคือ ปลาหลด ปลาทิ้ง ปลาแก้มขี้ เครื่องมือหาปลาเป็นเครื่องมือพื้นบ้านได้แก่ สุม เขี่ย ข้อง โพง วิธีการใช้เครื่องมือแต่ละอย่างเป็นดังนี้

- สุม ใช้สุมปลาในน่าน้ำตื้น
- เจ็บ ใช้สำหรับช้อนปลา
- ข้อง สานด้วยหวายใช้สำหรับใส่ปลาที่จับมาได้
- โพงไม่มีสาย ใช้วิดน้ำตื้น วิดนํ้าน้อย
- โพงที่มีสายโยง ใช้วิดน้ำคลองขอบสูงต้องทำคันโยงเชือก

นอกจากพันธุ์ปลาที่หลากหลายแล้วชาวบ้านยังได้เก็บหาผักป่าเป็นอาหารได้ไม่ขาด ในยุคนั้นมี ยอดสมเสร็จ ลำเพ็ง และผักกาดนกเขาเป็นจำนวนมาก

มีพืชสมุนไพรหลากหลายที่ชาวบ้านนำมาใช้รักษาโรคภัยไข้เจ็บ มีผู้ที่เชี่ยวชาญการใช้สมุนไพรหลายท่านชาวบ้านเรียกว่า หมอยา ได้แก่ ยายจำ ปัจจุบันอายุ 80 ปี ใช้รากหมาก รากมะพร้าวในการรักษาไข้ หมอสนั่น ปัจจุบันอายุ 80 ปี ใช้หนามงับ 1 กำมือต้มกินน้ำเพื่อรักษาไข้ทับทิม ป้าหมูพันธ์ ปัจจุบันอายุ 80 ปี เป็นหมอรักษาชาวดึก

3. การถือครองและใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ที่ดินบริเวณนี้มีลักษณะเป็นที่ราบในหุบเขาเป็นพื้นที่รับน้ำผู้คนยุคแรกจึงใช้ที่ดินทำนาอาศัยน้ำจากคลองช่องเขาซึ่งไม่ได้ไหลผ่านบ้านควนแดงโดยตรง แต่ชาวบ้านขุดร่องน้ำต่อมาเข้านาโดยผู้ที่ขุดคนแรกคือตาเล็กเรียกตรงนั้นว่า คลองนาตาเล็ก จากตรงนี้ไปชาวบ้านช่วยกันขุดคลองย่อยหรือเรียกกันว่าเหมืองต่อเข้าไปถึงที่นาของตนเองอีกทีหนึ่ง การทำนาในรุ่นบุกเบิกมีพันธุ์ข้าวที่ใช้คือ ข้าวปรัง(แข็ง) ข้าวหอมบางกอง(อ่อนนุ่ม) คนลูกมากปลูกข้าวปรัง คนมีลูกน้อยถือว่ามีอันจะกินปลูกข้าวหอมบางกองในการทำนาชาวบ้านจะใช้วิธีลงแรงกันตั้งแต่ขั้นตอนแรก หรือแม้กระทั่งการหาปลาก็ช่วยกันทุกครัวเรือน มีการแบ่งหน้าที่ให้ผู้ชายร่วมกันทำนบกั้นน้ำเมื่อน้ำแห้งตอนล่างก็เกณฑ์แรงผู้หญิงมาจับปลาเพื่อนำไปเป็นอาหารรับประทานร่วมกัน ที่เหลือจากกินก็แบ่งปันไปเก็บไว้กินกันทุกครัวเรือน เนื่องจากในสมัยนั้นมีครัวเรือนน้อย

วิถีชีวิตประจำวันช่วงที่ทำนา ในช่วงดำนาดอนเช้าลงแรงกันดำนา ตอนสายหาปลา ตอนบ่ายตรวจดูสภาพนา ตอนเย็นผู้หญิงเข้าครัวทำอาหาร ผู้ชายนั่งหน้าบ้านร่วมวงพูดคุยเรื่องภารกิจในหมู่บ้าน หากเป็นฤดูเก็บเกี่ยว ตอนเช้าผู้หญิงตื่นแต่เช้ามีคทำอาหารเช้า และขนม เตรียมไว้สำหรับเลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยเก็บข้าวได้กินตอนเช้าและตอนเที่ยง เมื่อฟ้าสางก็ร่วมลงแรงเก็บข้าว ขนมสำหรับกินมือเที่ยงในยุคนั้นส่วนมากนิยมทำขนมลอดช่องทำแล้วเก็บไว้ในโอ่งสามารถอยู่ได้ถึง 3 วัน

การทำนาที่บ้านควนแดงได้หมดไปเมื่อประมาณ 30-40 ปีที่ผ่านมาเนื่องจากน้ำในคลองลดลงจนไม่สามารถดึงน้ำเข้านาได้

นอกจากการทำนาแล้วในสมัยนั้นยังมีอาชีพทำสวน โดยเน้นพันธุ์ไม้ที่ใช้สำหรับการเป็นอาหารคือ มะพร้าว หมาก ต่อมามีการปลูกไม้ผลเพิ่มลงไปในส่วนเดิมกลายเป็นสวนสมรม พืชที่ปลูกเพิ่มมาที่

หลังได้แก่ ทุเรียน มังคุด กล้วย ในปัจจุบันสวนสมรมลักษณะดังกล่าวยังมีอยู่หนึ่งสวนคือสวนของ ยายนิ่ม มีเนื้อที่ประมาณ 10 ไร่

บ้านทางรถจีบ

1. การตั้งถิ่นฐาน

ที่มาของชื่อบ้านทางรถจีบเล่าต่อกันมาว่าแต่เดิมมีการให้สัมปทานตัดไม้แก่เจ้าแก้วลิ้ม ซึ่งได้ใช้เส้นทางนี้ในการบรรทุกไม้โดยรถจีบ เส้นทางนี้เป็นทางผ่านของรถจีบมานานจนผู้คนต่างเรียกหมู่บ้านตรงนี้ว่าบ้านทางรถจีบ

ผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นคนแรกคือ นายลอบ อินทร นายลับ ยอดระบำ และนางพุ่ม

การสัญจรในยุคเดิมเดินเท้าบนเส้นทางที่รถบรรทุกไม้ผ่านไว้ ต่อมาประมาณปีพ.ศ.2498-2499 โดยสารรถม้า จากนั้นพัฒนามาใช้รถจักรยานยนต์ต่อพ่วงชาวบ้านเรียกว่า “สามล้อเครื่อง”

การแต่งกายในยุคก่อนผู้หญิงนุ่งผ้าพื้นบ้านที่เป็นผ้าฝ้าย หากผ้าขาดปะชุนโดยใช้เส้นใยขนาด (สับปะรด)

2. พรรณไม้ พันธุ์สัตว์ และน้ำ

บ้านทางรถจีบมีแม่น้ำไหลผ่านคือ คลองสาย เป็นแม่น้ำที่ไหลเลียบบถนน ผู้คนอาศัยแม่น้ำนี้ทำนาและอุปโภคบริโภคในครัวเรือน

ปัจจุบันน้ำลดน้อยลงจนมีปัญหาเรื่องน้ำอุปโภคบริโภคในครัวเรือน ต้องต่อน้ำมาจากศาลาเทวดาซึ่งมีต้นน้ำมาจากน้ำตกปลิว ตำบลถ้ำใหญ่ อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแนวแหล่งน้ำธรรมชาติ

3. การถือครองและใช้ประโยชน์ที่ดินน้ำของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

อาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านทางรถจีบคือ การทำนา และทำไร่ปลูกข้าวหรือเรียกว่า ข้าวไร่ อาศัยน้ำจากคลองสาย การปลูกข้าวในยุคนั้นทำการบริโภคในครัวเรือน การดำข้าวของชาวบ้านใช้ครกดำเป็นข้าวกลิ้ง และดำเป็นข้าวขัดขาว การดำเป็นข้าวขัดขาวมีวิธีแตกต่างจากการดำข้าวกลิ้งคือต้องใช้ไบตองแห้งใส่ลงในครกดำด้วย

ในยุคนั้นนอกจากการทำนาแล้วยังมีการปลูกกล้วยเป็นพืชเสริมอีกด้วย นอกจากการกินในครัวเรือนแล้วส่วนที่เหลือยังสามารถนำไปขายที่ตลาดโคกยาง และตลาดเขาน้อยได้อีกด้วย

ในปัจจุบันเลิกทำนาไปแล้วเพราะน้ำในคลองลดลงจนไม่สามารถใช้ในการทำนาได้

ตอนที่ 2 ป่าในปัจจุบัน

ความเสื่อมโทรมของป่าต้นน้ำ

ทีมวิจัยได้ออกสำรวจพื้นที่ป่า โดยใช้เวลาเดินสำรวจ 3 วัน จากการสำรวจดังกล่าวทีมวิจัยได้พบถึงการเปลี่ยนแปลงของป่าหลายประการดังนี้

จากคลองพลับขึ้นไปถึงลำธารจะค่อยๆ เล็กลงและแตกสาขาเรื่อยๆ มากมาย ณ จุดหนึ่งมีน้ำตกเล็กๆ หลายสายซึ่งยังไม่มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการ ถัดไปอีกเป็นน้ำตกที่มีความสูง 501 เมตร ลักษณะเป็นทางน้ำแยกออกเป็น 2 สาย ผู้ร่วมเดินทางตั้งชื่อว่า น้ำตกสองแพรก ถัดมาเป็นบริเวณที่เรียกว่า สันปัน เป็นที่ราบบนสันเขาสันนี้ทำหน้าที่แบ่งน้ำที่ไหลจากต้นน้ำเป็น 2 ฝั่ง คือ ด้านตะวันตกไหลสู่ตำบลถ้ำใหญ่ อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช ทางทิศตะวันออกไหลลงหมู่ที่ 8 และหมู่ที่ 10 ตำบลร่อนพิบูลย์ รวมทั้งเป็นเส้นแบ่งเขตตามธรรมชาติ

สภาพป่าปัจจุบันมีการแผ้วถางทำสวนยาง สวนผลไม้บริเวณสองฝั่งคลองพลับ ส่วนที่เป็นต้นน้ำ บริเวณที่เป็นน้ำซับบ้าง น้ำสาขาบ้าง ที่คณะเดินทางเรียกกันว่า ธนาการ คือการเก็บเล็กเก็บน้อยของทางเล็กๆ รวมกัน บริเวณนี้บางส่วนถูกบุกรุกแผ้วถางทั้งที่อยู่ในเขตการดูแลของอุทยาน ต้นไม้ขนาดใหญ่คนโอบถูกตัดโค่นโดยวิธีพลอ คือการกะเทาะเปลือกออกตัดท่อน้ำเลี้ยงอาหารให้ตายช้าๆ เป็นบริเวณกว้างทำให้ป่ากลายเป็นป่าโปร่งเป็นสาเหตุที่ทำให้ระดับน้ำในลำคลองลดลง ความชื้นเย็นในป่าก็น้อยลงกว่าเดิม เมื่อเทียบกับสภาพป่าในอดีตย้อนไปเมื่อ 5-10 ปีก่อนหน้านั้น จากการสอบถามคุณลุงเทียบ คุ่มไพรรัช ผู้ที่เคยเข้ามาศึกษาป่าต้นน้ำแห่งนี้บอกว่าแต่เดิมเป็นป่าดิบมีต้นไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก ลักษณะป่าไม่มีไม้ 3 ระดับเรือนยอดคือ ต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้ขนาดกลาง และพืชคลุมดิน ได้แก่ เฟิร์นมอส สองฝั่งคลองจนหนาทึบไม่โปร่งอย่างที่เห็นปัจจุบัน จึงเป็นที่อาศัยของสัตว์ป่าขนาดใหญ่ ปลาในน้ำก็มีขนาดใหญ่กว่าปัจจุบัน

ทางน้ำในปัจจุบันยังคงเหมือนเดิมแต่ปริมาณน้ำลดลงจาก 5 ปีก่อนหน้านี้นักว่าครึ่ง ลำห้วยเล็กๆ กิ่งสาขาบางสายก็หายไป มีน้ำตกเล็กๆ ให้เห็นอยู่ 3 แห่งในระยะ 10 – 15 เมตรของการเดินทางจากสันเขาคลองพลับ

สภาพลำน้ำในอดีตเมื่อ 5 ปีก่อน จากการสอบถามคุณลุงเทียบ คุ่มไพรรัช ซึ่งคลุกคลีกับต้นน้ำบริเวณนี้มาตั้งแต่รุ่นหนุ่มจนถึงปัจจุบัน เห็นลำน้ำสายใหญ่ของคลองพลับที่ใสสะอาดเต็มถึงฝั่ง เมื่อเข้าใกล้ช่วงที่เป็นน้ำตกได้ยินเสียงน้ำตกดังพุดกันไม่ได้ยิน ช่วงของต้นน้ำหรือปลายกิ่งสาขาเป็นดินนํ้าขึ้นและ บริเวณนี้ในอดีตมีนกและสัตว์ป่าจำนวนมาก โดยเฉพาะนกเงือกจะมาอาศัยเป็นฤดูกาลในทุกปี แต่ปัจจุบันไม่เห็นนกเงือกแล้ว บริเวณใกล้เคียงที่มีให้เห็นบ้างนานๆ ครั้งคือบริเวณยอดเขารามโรม จากการบอกเล่าของคุณปกรณ์ เจ้าหน้าที่จุดรับสัญญาณช่อง 7 สี ซึ่งเป็นส่วนที่สูงที่สุดของเขาร่อนพิบูลย์

พรรณไม้ และสัตว์ในป่าต้นน้ำ

ตลอดการเดินทางป่า 3 วัน ทีมวิจัยได้บันทึกพรรณไม้ที่ยังคงเหลืออยู่ปัจจุบัน ระยะการเดินทางจากต้นคลองพลับถึงต้นน้ำทำนบ 3 ส่วนใหญ่พบเห็นพรรณไม้บริเวณต้นคลองพลับและสันของภูเขา พรรณไม้ที่พบเห็นได้แก่

ต้นไม้ขนาดใหญ่ ได้แก่ ต้นมะค่า ต้นปาล์มพล ต้นสมุนแฉัง ต้นทรวาย(ภาษาพื้นบ้าน) ต้นตะเคียน ต้นหลุมพอ ทั้งหมดนี้พบมากบริเวณต้นคลองพลับ และมีบ้างเล็กน้อยที่บริเวณคลองโตน

ต้นไม้ขนาดกลางได้แก่ ต้นชัน ต้นแขวง(ภาษาพื้นบ้าน)

ประเภทหวาย ได้แก่ หวายเล็ก(หวายชุมพร) หวายลัม(ชื่อพื้นบ้านลำต้นขนาดแขน) หรือเรียกภาษาถิ่นว่า หวายหวาย

พืชคลุมดิน ได้แก่ เฟิร์นสามร้อยยอด มอส กัลยไม้ ว่านร้อยรู กระเช้าสีดา และตระกูลกาฝาก

พันธุ์ปลา ได้แก่ ปลาชิว ปลามัด และปลานขนาดเล็กเกือบทุกชนิด เมื่อเทียบกับในอดีตเคยมีปลาแก้มช้ำขนาดใหญ่ ปลาเงาะ แต่ตอนนี้ไม่มีให้เห็น ปลาที่มีบางชนิดก็มีขนาดเล็กลงมาก

ทรัพยากรธรรมชาติโดยรวมของพื้นที่ศึกษา

จากความรู้ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นได้แบ่งการนำเสนอเป็นทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละกลุ่มบ้าน และทรัพยากรธรรมชาติในป่าต้นน้ำที่ยังไม่มีการตั้งบ้านเรือน ในส่วนนี้จะนำมาสรุปให้เห็นภาพรวมของทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดของพื้นที่ศึกษาโดยแบ่งประเด็นการนำเสนอเป็นทรัพยากรป่าไม้ แหล่งน้ำ และสัตว์ป่า ดังนี้

1. ทรัพยากรป่าไม้

จากการศึกษาข้อมูลใน 10 กลุ่มบ้านและพื้นที่ต้นน้ำจากการเดินสำรวจป่าดังกล่าวข้างต้นสามารถแบ่งการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าต้นน้ำได้เป็น 3 ชั้น คือ ชั้นที่หนึ่งสวนสมรม ชั้นที่สองสวนยางพารา และชั้นที่สามป่าต้นน้ำ

ชั้นที่หนึ่ง สวนสมรม เป็นป่าขั้นแรกที่อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก ในอดีตชาวบ้านใช้ประโยชน์ป่าผืนนี้ในการเก็บหาของป่า เช่น มัน สาเหตุ หัวกลอย หน่อปูดนา บัวบก เตาร้าง ส้มซ่า ผักไห้ ผักเหมะ ลูกจิ้ง กัลยเถื่อน ยอดเรียน ยอดชก และมีผลไม้ป่า คือ กำไล ลำแม ส้มหลอด สภาพป่าเป็นลักษณะป่าไผ่ประกอบด้วยไม้ไผ่และไม้ขนาดเล็กถึงขนาดกลาง คือ ยุง เหล่าเต็ง หว้าหิน ชัน แห สะท้อนเตียน ระกำป่า และประเภทหวาย เป็นต้น แต่ในปัจจุบันชาวบ้านได้เข้าไปบุกเบิกเพื่อขยายที่ทำกินและได้เปลี่ยนพื้นที่ดังกล่าวเป็นสวนสมรมที่มีพืชชนิดใดชนิดหนึ่งมากเป็นพิเศษตามความตั้งใจปลูก ซึ่งได้แก่ ทุเรียน ลองกอง เงาะ มังคุด แต่มีพืชอย่างอื่นซึ่งเป็นผลอาสินเดิมปลูกแซมอยู่บ้าง เช่น หมาก มะพร้าว สะตอ ลูกเนียง เป็นต้น อย่างไรก็ตามแม้ว่าป่าผืนนี้จะถูกเปลี่ยนไปเป็นสวนสมรมแต่ก็ยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์หลายชนิด เช่น กระรอก กระแต นกขนาดเล็กต่างๆ เป็นต้น

ชั้นที่สอง สวนยาง เป็นป่าชั้นที่สองถัดไปจากสวนสมรมมีระยะห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1-5 กิโลเมตร ลักษณะผืนป่าชั้นที่สองที่คล้ายกับป่าชั้นที่หนึ่งทั้งพันธุ์ไม้และสัตว์ป่า แต่จะเป็นลักษณะกิ่งป่า แก่กิ่งป่าโต คือมีทั้งไม้เล็กใหญ่ปะปนอยู่มากมายเช่น ไม้คอแหลม ไม้ซวยแดง ไม้ซวยดำ ไม้ยุง ไม้มะค่า ไม้หลาเตา ไม้ตาเสือ เป็นต้น ในอดีตชาวบ้านเล่าว่าผืนป่าในบริเวณนี้เป็นแหล่งหาของป่าที่อุดมสมบูรณ์ มากเช่น หวาย เหยียง สะตอ หมูป่าและผึ้ง และก่อนที่จะผืนป่าดังกล่าวจะถูกเปลี่ยนมาเป็นสวนยาง พื้นที่แห่งนี้ก็เป็นลักษณะสวนสมรมเช่นเดียวกับป่าชั้นที่หนึ่ง แต่เนื่องจากเป็นพื้นที่ดังกล่าวอยู่ห่างจาก หมู่บ้านพอสมควรและมักปลอดภัยจากการสำรวจป่าของเจ้าหน้าที่อุทยานที่มักเข้ามาตรวจเฉพาะพื้นที่ ใกล้หมู่บ้าน ดังนั้นจึงเป็นการง่ายที่ชาวบ้านจะลักลอบตัดไม้หรือถางป่าเพื่อเปลี่ยนมาทำสวนยางและในปัจจุบันพันธุ์ไม้ที่ยังหลงเหลือปรากฏให้เห็นในสวนบ้าง ได้แก่ สะตอ เหยียง ส่วนสัตว์ป่าที่พบเห็นมากที่สุดได้แก่ หมูป่า มุสั้ง(ชะมด) กระรอก เป็นต้น

ชั้นที่สาม ป่าต้นน้ำ เป็นป่าชั้นที่สามถัดไปจากสวนยาง ป่าในชั้นที่สามในอดีตเป็นป่าแก้ง สูงชันไปยังมีมีความชันมากอุดมภูมิเย็นสบายตลอดทั้งปี เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าขนาดเล็ก จำนวนมาก เช่น ช้าง หมี เสือ ค่างดำ สมเสร็จ หมูเดือน เลียงผา นับว่าเป็นป่าแก่หรือป่าสมบูรณ์ซึ่งเป็น ป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านยังไม่ได้เข้าไปจับจองเพื่อทำกิน โดยในอดีตผืนป่าบริเวณนี้ชาวบ้านไม่ค่อยเข้ามา มากนักเนื่องจากเป็นป่าลึก การเดินทางอาจจะต้องค้างคืนและที่สำคัญชาวบ้านยังสามารถอาศัยผืนป่าใน ชั้นที่หนึ่งและชั้นที่สองในการหาของป่าอยู่ได้ แต่ในปัจจุบันชาวบ้านได้อาศัยป่าในชั้นที่สามสำหรับหา ของป่ามากขึ้นเนื่องจากในป่าชั้นที่หนึ่งและชั้นที่สองที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์ในการเก็บของป่านั้น ถูกจับจองและเปลี่ยนเป็นพื้นที่ทำกินเกือบหมดแล้ว นอกจากการเข้าไปหาของป่าแล้วยังมีการลักลอบ โค่นต้นไม้ขนาดใหญ่เป็นบริเวณกว้าง แต่ก็ยังคงเป็นผืนป่าที่หนาที่มากกว่าป่าชั้นที่หนึ่งและสอง โดย ในป่าชั้นสามนี้ในปัจจุบันยังคงมีพรรณไม้ให้พบเห็นตั้งแต่ต้นไม้ขนาดใหญ่ ได้แก่ ต้นมะค่า ต้นปาล์ม พล ต้นสมุนแวง ต้นทวาย(ภาษาพื้นบ้าน) ต้นตะเคียน ต้นหลุมพอต้น ไม้ขนาดกลางได้แก่ ต้นชัน ต้นแห วง(ภาษาพื้นบ้าน) ประเภทหวาย ได้แก่ หวายเล็ก(หวายชุมพร) หวายลัม(ชื่อพื้นบ้านลำต้นขนาดแขน) หรือเรียกภาษาถิ่นว่า หวายหอย พืชคลุมดิน ได้แก่ เฟิร์นสามร้อยยอด มอส กัลยไม้ ว่านร้อยรู กระเช้าสีดา และตระกูลกาฝาก พันธุ์ปลาที่ยังหลงเหลืออยู่ในคลองของป่าต้นน้ำ ได้แก่ ปลาชิว ปลามัด และปลาขนาดเล็กเกือบทุกชนิด

2. แหล่งน้ำ

ชาวบ้านทั้ง 10 กลุ่มบ้านอาศัยแหล่งน้ำจากต้นน้ำเดียวกันคือผืนป่าดงดิบเหนือบ้านห้วยม้า แล้ว แดกแขนงไหลไปตามคลองต่างๆ ผ่านกลุ่มบ้านด้านล่างเรื่อยมา บางกลุ่มบ้านต้องขุดคูส่งน้ำเข้าไป ไหลมาบรรจบที่จุดศูนย์กลางของพื้นที่คือ น้ำตกบ้านไสโดน จากจุดนี้ไปทางทิศตะวันออกเป็นพื้นที่

ค่ายลูกเสือเก่า ปัจจุบันคืออุทยานชุมชนไฮโดรมีเนื้อที่ 80 ไร่ ถัดลงมาจากน้ำตกบ้านไฮโดรมีคลองสายต่างๆ ที่แตกแขนงมาจากน้ำตกดังกล่าวไหลลงสู่เบื้องล่างครอบคลุมหมู่ที่ 8 และหมู่ที่ 10

ในอดีตช่วงที่เริ่มบุกเบิกเข้ามาตั้งถิ่นฐานมีน้ำไหลในคลองต่างๆตลอดทั้งปี ชาวบ้านได้อาศัยใช้น้ำในการทำนาอย่างเพียงพอ ระยะเวลาที่น้ำในคลองทุกสายค่อยๆ ลดลงมีสาเหตุมาจากความเสื่อมโทรมของป่าต้นน้ำจากการลักลอบตัดไม้ และการสูญหายของผืนป่าซับน้ำในบริเวณป่าด้านล่างที่ถูกเปลี่ยนจากป่าเป็นสวนสมรมและสวนยางพาราเป็นส่วนใหญ่ การหายไปของป่าผืนเดิมอันหมายถึงความหนาแน่นของป่าที่มีระดับเรือนยอดที่สูงต่ำลดหลั่นกันช่วยบังแดดให้พืชคลุมดินได้เติบโตและรักษาความชุ่มชื้นให้ผืนป่าเหล่านี้ส่งผลให้พืชคลุมดินประเภทเฟิร์นตลอดริมคลองทุกสายหมดไป เป็นเหตุให้การไหลของน้ำลงสู่ด้านล่างเร็วขึ้นกว่าเดิมทำให้ระดับน้ำในคลองเหลือเพียงครึ่งหนึ่งเมื่อเทียบกับในอดีต

3. สัตว์ป่า

เมื่อประมาณ 80 ปีก่อนมีฝูงช้าง เสือ และหมี เดินให้เห็นอยู่บ่อยๆ ผู้คนที่อาศัยอยู่ตามกลุ่มบ้านต่างๆ เมื่อตกเย็นต้องรีบเข้าบ้านเพราะกลัวถูกทำร้าย โดยเฉพาะฝูงช้างมักมาในตอนเย็นเพื่อมากินพืชในไร่ของชาวบ้าน ผู้คนสมัยนั้นใช้ธนูและปืนแก๊ปจับไล่ช้างไม่ให้ทำลายพืชผักที่ปลูกไว้ อีกทั้งตลอดเส้นทางตั้งแต่ต้นน้ำลงมาถึงบ้านโคกยางซึ่งเป็นบ้านล่างสุดของป่าผืนนี้ยังได้พบเห็นสัตว์ขนาดใหญ่อีกหลายชนิด เช่น กวางดำ สมเสร็จ หมูเดือน เลียงผา เป็นต้น ในสมัยนั้นผู้คนยังคงอาศัยอยู่เบาบางกว่าปัจจุบันจึงไม่รบกวนที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าเหล่านั้น แต่ปัจจุบันเมื่อป่าถูกเปลี่ยนเป็นสวนมากขึ้นมีการตั้งบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้น มีผู้คนเข้าไปในป่าลึกเข้าไปเรื่อยๆ จนเกือบถึงป่าดิบผืนสุดท้ายโซนบนของป่าต้นน้ำไฮโดรมีเพื่อล่าสัตว์ป่าและเก็บหาของป่าเพื่อการค้า ทำให้สัตว์ป่าขนาดใหญ่ต้องถอยร่นเข้าไปอาศัยบนป่าต้นน้ำและลดจำนวนลงอย่างมากจนกระทั่งไม่สามารถพบเห็นได้ในพื้นที่ด้านล่างซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งบ้านเรือนและทำสวน สัตว์ป่าที่ยังคงพบเห็นอยู่บ้างบริเวณป่าต้นน้ำในปัจจุบัน คือ มดส้ม(ชะมด) หมูเดือน ลิง(กระจง) ประเภทสัตว์ปีกในอดีตก็พบเห็นตามริมคลองจำนวนมากแต่ปัจจุบันก็ไม่พบเห็นอีกเช่นกัน ได้แก่ นกเงือก นกเง้ง นกหิน นกหัว

สรุปการสร้างความรู้ของชาวบ้านเกี่ยวกับธรรมชาติของป่าต้นน้ำและความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับป่าต้นน้ำจากอดีตถึงปัจจุบัน ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงสภาพป่าต้นน้ำที่เปลี่ยนแปลงตามการใช้ประโยชน์ที่ต่างไปแต่ละยุค ในยุคตั้งถิ่นฐานมีการเข้ามาจับจองพื้นที่โดยเลือกทำเลที่เป็นที่ราบและใกล้แหล่งน้ำเป็นที่ปลูกสร้างบ้านและทำการผลิตเพื่อพึ่งตนเอง ในพื้นที่ลุ่มใช้ทำนา ในพื้นที่สูงใช้วิธีการทำหัวไร่คือปลูกข้าวและพืชอาหารอื่น ๆ รวมกันในหลุมเดียว ร่วมด้วยการเก็บหาของป่าเป็นอาหาร หาปลาจากคลอง ซึ่งมีอาหารเพียงพอสำหรับกินอยู่ตลอดทั้งปี ชาวบ้านมีความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลป่าให้ความเคารพว่าเป็นเจ้าของป่าเมื่อต้องตัดต้นไม้มาสร้างบ้านก็ต้องเอ่ยปากขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และตัด

แต่พอดีไม่ทำลาย ต่อมาเมื่อการเดินทางสะดวกขึ้นและมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นการจับจองที่ดินเริ่มแผ่ขยายกว้างออกไปรุกเข้าไปในผืนป่ามากขึ้น การผลิตเพื่อค้าขายเข้ามาแทนที่การทำนาและปลูกพืชอาหารเพื่อกินในครัวเรือนค่อยๆเปลี่ยนมาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจแซมในที่ดินแปลงเดิมบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนเช่น หมากรุก ทุเรียน ลองกอง เงาะ มังคุด ต่อมาเริ่มขยายพื้นที่การจับจองเพิ่มและเปลี่ยนผืนป่าเป็นสวนยางพารา แหล่งน้ำในคลองทุกสายเหือดแห้งลงกว่าในอดีตถึงครึ่งหนึ่งพื้นที่ของพืชอาหารลดน้อยลงทั้งส่วนที่ปลูกเองและการเก็บหาของป่า ภูมิปัญญาของการนำทรัพยากรจากป่ามาใช้ประโยชน์อย่างรู้คุณค่าได้เลือนหายไปพร้อมกับการลดน้อยถอยลงของป่าและสัตว์ป่า อย่างไรก็ตามแม้ว่าในการศึกษาได้ระบุถึงการลดน้อยของป่า ปริมาณน้ำในคลองลดลง และการสูญหายของสัตว์ป่าหลายชนิดแต่ในงานวิจัยครั้งนี้ก็ไม่ได้กล่าวถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านในการดำรงชีวิตหรือการทำการเกษตรแต่อย่างใด

สรุป

จากที่กล่าวมาทั้ง 2 ตอนสรุปได้ว่าชาวบ้านที่เข้ามาบุกเบิกตั้งชุมชนนั้นก็ด้วยต้องการที่ดินในเขตป่าสำหรับทำกิน ซึ่งในขณะป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์มาก ชีวิตของชาวบ้านสมัยนั้นพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติทุกด้าน จึงไม่แปลกอะไรที่ชาวบ้านจะตั้งชื่อหมู่บ้านอย่างสัมพันธ์กับทรัพยากรทั้งสิ้น เช่น บ้านโคกยาง บ้านหนองบอน บ้านควนสี บ้านหาดทราย บ้านในตาก ข้อมูลที่สะท้อนมาจากชาวบ้านที่สำคัญก็คือ

1. ทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์มาก ทั้ง ป่า สัตว์ และน้ำ ชาวบ้านพึ่งพาทั้งทรัพยากรทั้งจากเก็บจากธรรมชาติ เช่นการหาของป่า และการเพาะปลูก โดยทั้งหมดอาศัยความสมบูรณ์จากทรัพยากรธรรมชาติทั้งสิ้น เช่น ทำนาโดยอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ เป็นต้น การเข้าไปในป่าก็จะได้พืชผักที่เป็นอาหารการกินออกมาเป็นจำนวนมาก การสร้างบ้านเรือนก็อาศัยไม้จากป่านั้นเอง

2. ชาวบ้านใช้ทรัพยากรโดยปรับตัวให้เข้ากับลักษณะของทรัพยากร เช่น ในที่ลุ่มก็ทำนาคาพื้นที่สูงขึ้นมาก็ทำข้าวไร่ หรือทำไร่ ในลำคลองก็จับปลา ชาวบ้านยังไม่ปรับหรือทำลายลักษณะของระบบนิเวศเพื่อการผลิตของตน ในขณะที่พืชหรือสัตว์อื่นที่ไม่ใช้ประโยชน์ก็คงปล่อยให้อยู่เช่นนั้น ไม่ทำลายเช่นกัน

3. ชาวบ้านเข้าใจถึงการพึ่งพากันของธรรมชาติ เช่น เมื่อป่าอุดมสมบูรณ์ก็ทำให้น้ำในลำคลองต่างๆเต็มคลอง ในคลองก็จะมีปลาต่างขนาดานาชนิด ชาวบ้านสามารถอาศัยน้ำในคลองสำหรับการเพาะปลูก การกินการใช้ อาศัยจับปลาในลำคลองมาเป็นอาหาร เมื่อป่าอุดมสมบูรณ์ในป่าก็อุดมไปด้วยสิ่งสารพัด สัตว์หลายชนิดช่วยให้เกิดการผสมพันธุ์ของพืช สัตว์กันเองก็กินกันเองเพื่อควบคุมปริมาณไม่ให้มากเกินไป ชาวบ้านสามารถจับสัตว์มาเป็นอาหารและทำเครื่องใช้ไม้สอยในสัดส่วนที่พอดี เพราะชาวบ้านยังมีเศรษฐกิจแบบทำเพื่อกินเพื่อใช้เป็นหลัก และเครื่องมือของชาวบ้านยังไม่ทันสมัย ชาวบ้าน

เข้าใจดีว่าหากปล่อยให้ระบบพึ่งพิงอาศัยกันของธรรมชาติยังคงดำรงอยู่ทรัพยากรธรรมชาติจะยังคงอุดมสมบูรณ์ตลอดไป ดังจะเห็นอะไรที่ชาวบ้านไม่ใช้ประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์ แหล่งน้ำ และอื่นๆ เขาจะปล่อยให้เช่นนั้น หรือไม่ทำลาย เพื่อให้วงจรของการพึ่งพิงกันยังคงทำงานต่อไปได้

4. ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวมาอยู่ภายใต้เงื่อนไข 3 ประการ ประการแรก ตลาดทุนนิยมยังขยายตัวเข้ามามีอิทธิพลต่อชาวบ้านน้อย ชาวบ้านจึงต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการแลกเปลี่ยนเป็นเงินน้อย ประการที่สอง เทคโนโลยีที่ชาวบ้านใช้ยังต่ำ เช่น ชาวบ้านยังใช้ขวานในการโค่นต้นไม้ ประสิทธิภาพในการทำลายทรัพยากรจึงยังคงต่ำ ประการที่สาม ชาวบ้านยังเชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติดูแลทรัพยากรอยู่ ชาวบ้านจึงยังคงใช้ทรัพยากรเท่าที่จำเป็น

5. เมื่อเงื่อนไขดังกล่าวคลayıไป การขยายพื้นที่ทำกินเพื่อปลูกเชิงพาณิชย์จึงเพิ่มมากขึ้น นำไปสู่การบุกเบิกป่าเป็นทรัพยากรส่วนตัวเพิ่มขึ้นมาก ดังจะเห็นข้อมูลจากทุกชุมชนว่าชาวบ้านได้บุกเบิกป่าเพิ่มขึ้นมากเพื่อปลูกยางพารา แม้ในปัจจุบันพื้นที่อุทยานแห่งชาติจำนวนไม่น้อยที่กลายเป็นสวนยางของชาวบ้าน

ตอนที่ 3 ความเชื่อ พิธีกรรม และงานประเพณี

นับแต่ชาวบ้านอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานชาวบ้านจะมีชุดอธิบายว่าทรัพยากรมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้ดูแล ชาวบ้านจะใช้ทรัพยากร เช่น ตัดไม้ แบบตามใจไม่ได้ เช่น ที่บ้านโคกยางมีความเชื่อเรื่องเทวดาไม้ดัก และเรื่องทวดตาสีเมือง

ชาวบ้านเชื่อว่าเทวดาไม้ดักเป็นงูใหญ่ เป็นผู้ดูแลป่า และเชื่อว่างูขนาดใหญ่ทั้งหมดล้วนเป็นลูกหลานของเทวดาไม้ดัก ใครพบเห็นต้องไม่ดี มิเช่นนั้นจะถูกเทวดาไม้ดักลงโทษ ชาวบ้านร่วมกันตั้งศาลเทวดาไม้ดักไว้ที่ช่องเขา ส่วนทวดตาสีเมืองชาวบ้านก็เชื่อว่าเป็นงูใหญ่ที่มีอิทธิฤทธิ์เช่นกัน

ชาวบ้านเชื่อว่าทั้งเทวดาไม้ดักและทวดตาสีเมืองเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลป่า หากใครจะเข้าไปหาของป่า ตัดต้นไม้ หรือบุกเบิกป่า จะต้องขอลงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 2 คนเสียก่อน เพื่อให้คุ้มครองและไม่ประสบอุปสรรคและเหตุร้ายต่างๆ รวมทั้งไม่ถูกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งสองลงโทษด้วย

ที่บ้านศาลาไฟไหม้จะมีความเชื่อเรื่องทวดตาสีเมืองเช่นกัน โดยเชื่อว่าทุกครั้งก่อนเข้าป่าจะต้องกล่าวในใจขอต่อทวดตาสีเมืองให้ช่วยปกป้องคุ้มครอง เมื่อฝนจะตกก็บอกกล่าวต่อตาสีเมืองขอให้ฝนไม่ตก นอกจากนี้ชาวบ้านเชื่อทวดตาสีเมืองเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำป่า ใครจะใช้ประโยชน์จากป่าเช่นตัดไม้หรืออื่นๆ จะต้องอธิษฐานขอลงจากทวดตาสีเมืองเสียก่อน

ที่บ้านในตาก นอกจากชาวบ้านจะเชื่อเรื่องเทวดาไม้ดัก ทวดตาสีเมืองแล้ว ยังมีความเชื่อในอำนาจของทวดรามด้วย โดยเชื่อว่าทวดรามมีรูปร่างปรากฏให้เห็นเป็นเสือ โดยชาวบ้านเคยพบเห็นบริเวณหน้าถ้ำลอด(ช่องเขา)เป็นประจำ รถไฟมักจะตรวจบริเวณนี้บ่อยๆ เนื่องจากอิทธิฤทธิ์ของทวดราม จนพนักงานรถไฟต้องมาตั้งศาลทวดรามไว้บริเวณนั้น อุบัติเหตุรถไฟตรวจจึงหายไป

ที่บ้านควนสีเมือง ชาวบ้านเชื่อในอำนาจของทวดตาสีเมือง ทวดราม เป็นผู้ดูแลการใช้ป่าของชาวบ้าน นอกจากนี้ชาวบ้านยังสามารถขอพรในสิ่งที่ต้องการได้ ชาวบ้านจะแก้บนด้วยข้าวต้ม 1 หาบ นอกจากนี้ยังมีทวดที่อยู่ตามฐานทรัพยากรที่อยู่ห่างออกไป แต่ชาวบ้านควนสีเมืองก็นับถือด้วย เช่น ทวดส่อง อยู่ที่ควนส่อง ทวดเสน อยู่ที่ นาหลวงเสน ทวดเหมนอยู่ที่เขาเหมน ทวดราม อยู่ที่ช่องเขา (อุโมงค์รถไฟ)

ที่บ้านทางรถจีบ ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องเทวดาไม้ดัก เป็นผู้ดูแลรักษาป่า โดยเชื่อว่าการใช้ประโยชน์จากป่าต้องแสดงความเคารพต่อเทวดาไม้ดัก และเชื่อกันว่าเมื่อใครเดินผ่านบริเวณที่เชื่อว่าเทวดาไม้ดักสถิตอยู่จะต้องหักไม้ตั้งไว้ 1 อัน เพื่อแสดงการขอมขมาหรือแสดงความเคารพทวดไม้ดัก หนังสือหรือโนราเมื่อเดินทางผ่านจะต้องหยุดบรรเลงเพลงสั้นๆ ทุกครั้ง ในยุคหลังผู้คนใช้รถแทนการเดินเท้า เมื่อผ่านศาลเทวดาไม้ดักก็จะใช้การบีบแตรเพื่อแสดงความเคารพ

นอกจากนี้ยังพบว่าทุกชุมชนซึ่งในระยะแรกยังทำนากันอยู่นั้นจะมีความเชื่อในเรื่องพระแม่โพสพด้วยกันทั้งสิ้น คือเชื่อว่าพระแม่โพสพจะช่วยอำนวยชัยให้ทำนาประสบผลสำเร็จ คือได้ข้าวมาก ชาวนาจึงมีพิธีกรรมบูชาพระแม่โพสพทั้งก่อนการเริ่มทำนาแต่ละฤดูและก่อนการเก็บเกี่ยวในฤดูนั้น โดยในช่วงต้นฤดูจะกระทำพิธีกรรมที่เรียกว่า “พิธีดำแรกข้าว” เพื่อฝากพระแม่โพสพช่วยดูแลรักษาต้นข้าว ผู้กระทำพิธีจะกล่าวคาถาว่า “พุทธังรักษา ธรรมังรักษา สังฆังรักษา” ส่วนพิธีกรรมก่อนเก็บเกี่ยวเรียกว่า “พิธีรอบข้าว” เพื่อฝากข้าวไว้กับพระแม่โพสพ ไม่ให้ข้าวเสียหาย

จากความเชื่อและพิธีกรรมที่ยกตัวอย่างมา จะเห็นได้ว่าในสมัยก่อนชาวบ้านจะเชื่อว่าทรัพยากรธรรมชาติมีอำนาจเหนือธรรมชาติดูแลอยู่ การที่พวกเขาจะใช้ทรัพยากรในกรณีที่ต้องตัด โค่น บุกเบิกป่า นำของออกมาจากป่า จะต้องขอจากอำนาจเหนือธรรมชาติที่ชาวบ้านนับถือขึ้นเสียก่อน ส่วนในกรณีที่เป็นการเพาะปลูกขึ้นมาใหม่ เช่นการทำนา ชาวบ้านก็จะเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะดลบันดาลให้ประสบผลสำเร็จ ซึ่งชาวบ้านจะต้องประกอบพิธีกรรมขอให้ท่านช่วยเหลือ ลักษณะเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านใช้ทรัพยากรเท่าที่จำเป็น เพราะตระหนักว่าต้องขอจากอำนาจเหนือธรรมชาติที่ดูแลอยู่ การใช้ทรัพยากรแบบทำลายจึงยังไม่ปรากฏชัด ซึ่งก็หมายความว่าความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นอำนาจที่ทำให้เกิดกฎเกณฑ์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรของชาวบ้าน เพราะต่างก็อยู่ภายใต้ระบบความเชื่อเดียวกัน และกฎเกณฑ์ดังกล่าวช่วยควบคุมให้ชาวบ้านใช้ทรัพยากรแต่พอดี ส่วนพิธีกรรมที่กระทำตามความเชื่อนั้นก็ช่วยทำให้ความเชื่อมีความเข้มแข็งต่อเนื่องมา เพราะตราบไคยังมีการกระทำพิธีกรรมแสดงว่าชาวบ้านยังมีความเชื่อในเรื่องนั้นอยู่

นอกจากความเชื่อและพิธีกรรมแล้วยังมีงานประเพณีของชาวบ้านที่มีส่วนสำคัญต่อการสร้างกฎระเบียบในการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชาวบ้านเช่นกัน เช่น งานบุญต่างๆ ชาวบ้านจะมาช่วยกันหุงข้าว ชูมะพร้าว ทำครัว การมีส่วนร่วมในงานประเพณีต่างๆ ดังตัวอย่างนี้จะทำให้ชาวบ้านผูกพันเป็นพวกเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านใช้ทรัพยากรในลักษณะเหมือนกัน ไม่มีใครทำผิดแบบแผน

เพราะถ้าทำเช่นนั้นจะไม่มีใครคบหาด้วย ระบบการใช้ทรัพยากรภายใต้อำนาจของความเชื่อจึงมีความหมายมากในยุคนั้น

อย่างไรก็ตามระเบียบแบบแผนในการใช้ทรัพยากรดังกล่าวดำรงอยู่ได้ก็ด้วยมีเงื่อนไขสนับสนุนอย่างน้อย 2 ประการ ประการแรก ความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติยังเป็นความเชื่อหลักของสังคมโดยยังไม่มีชุดความเชื่ออื่นมาท้าทาย ประการที่สอง ความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติยังอยู่ในขอบเขตจำกัด เนื่องจากการพัฒนาตลาดของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยังขยายตัวเข้าไปถึงชุมชนน้อย

เมื่อเงื่อนไขทั้ง 2 ประการนี้ถูกท้าทายอำนาจของความเชื่อที่เคยเป็นต้นธารของระเบียบกฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรร่วมกันก็เสื่อมคลายลงเป็นลำดับ ความท้าทายดังกล่าวมาจากมีเงื่อนไขใหม่ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อคนในชุมชนมากขึ้น ประการแรก ได้แก่ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการกระตุ้นการผลิตเชิงพาณิชย์และการบริโภคแบบฟุ้งเฟ้อตลาดได้ขยายตัวเข้าไปสู่หมู่บ้านมากขึ้น ดังจะเห็นว่าชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนจากการทำนามาสู่การทำสวนผลไม้และสวนยางพาราเป็นลำดับ พร้อมกับการบุกเบิกป่าเป็นที่ทำกินเพิ่มมากขึ้น ประการที่สอง การศึกษาสมัยใหม่ได้ขยายตัวเข้าไปสู่ชุมชนมากขึ้น และเด็กๆ ในชุมชนได้ออกมาเรียนหนังสือยังภายนอกมากขึ้น การศึกษาสมัยใหม่นับความเชื่อทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งปฏิเสธความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ

สรุป

หมู่บ้านที่เกิดขึ้นในเขตป่าตามรายงานนี้เกิดขึ้นด้วยการอพยพของชาวบ้านจากพื้นที่อื่นเพื่อมาหาที่ทำกิน ซึ่งเป็นแบบแผนที่พบเห็นได้ทั่วไปสำหรับการเกิดขึ้นของหมู่บ้านในเขตป่า โดยในระยะแรกชาวบ้านจะทำการเกษตรเพื่อความอยู่รอดเป็นหลัก ดังจะเห็นว่าทุกหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระยะแรกล้วนต้องทำนาเพื่อให้มีข้าวกิน และยังตั้งชุมชนอยู่ชายป่าเป็นหลัก เพราะมีพื้นที่ที่พอปลูกข้าวได้ และชาวบ้านยังไม่ถูกกดดันให้ทำการผลิตเพื่อแสวงหาเงินตรามากนัก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็คือการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์เข้าไปสู่พื้นที่ป่ามากขึ้น ซึ่งหมายถึงชาวบ้านถูกกระตุ้นให้ผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น จากนั้นจึงได้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนมากขึ้นเป็นลำดับ 3 ด้าน คือ ด้านแรก ชาวบ้านบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนมากขึ้นตลอดเวลา ทั้งสวนผลไม้และสวนยางพารา และนับวันสวนยางพาราจะมีบทบาทเป็นการผลิตหลัก ในขณะที่การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองคือการปลูกข้าวจะหายไป ด้านที่สอง คนจะแตกตัวออกจากชุมชนเดิมออกไปตั้งชุมชนใหม่เพิ่มขึ้น เพราะจะสะดวกต่อการบุกเบิกพื้นที่ใหม่มากกว่า ในขณะเดียวกันก็มีคนจากหลายพื้นที่อพยพเข้ามาสมทบ ทำให้หมู่บ้านแห่งใหม่เติบโตอย่างรวดเร็ว แบบแผนการเพิ่มขึ้นของประชากรจะสัมพันธ์กับความต้องการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดและการบุกเบิกป่าเพื่อขยายที่ทำกิน ด้านที่สาม ตลาดมีอิทธิพลกระตุ้นการบริโภคของประชาชนมากขึ้นพร้อมๆ กับชีวิตของประชาชนต้องพึ่งพิงตลาดมากขึ้น

ในทุกๆ ด้าน รวมทั้งการบริโภคในชีวิตประจำวัน ซึ่งก็นำไปสู่ความต้องการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดที่เข้มข้นมากขึ้นตลอดเวลาด้วย

ภายใต้สถานการณ์ที่กล่าวถึงจะมีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการจัดการป่าควบคู่ไปด้วย โดยแต่เดิมชุมชนต่างๆ ดูแลป่ากันเอง ทั้งในส่วนของการดูแลป่าให้คงอยู่และการใช้ประโยชน์จากป่า อำนาจสำคัญในการดูแลป่าเป็นอำนาจที่มาจากความเชื่อและพิธีกรรม โดยคนในชุมชนจะมีความเชื่อและปฏิบัติพิธีกรรมร่วมกัน ทำให้เกิดกฎเกณฑ์ในการดูแลป่าและใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน การขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์เข้าไปในเขตป่าเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการขยายอำนาจรัฐเข้าไปจัดการป่าที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์ด้วยระบบของชุมชนอยู่ โดยพื้นที่ป่าส่วนหนึ่งถูกประกาศให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติ อีกส่วนหนึ่งถูกประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ทำให้กระบวนการกระตุ้นของตลาดให้ชาวบ้านบุกเบิกพื้นที่ป่าทำงานได้ผลมากยิ่งขึ้น เพราะชาวบ้านจะรู้สึกว่าป่าไม่ใช่ของพวกเขาอีกต่อไปแล้ว ในขณะที่ทางราชการเองก็ไม่สามารถดูแลป่าให้คงอยู่ได้ตามหลักการตามกฎหมายที่รัฐประกาศใช้

ดังนั้นการคิดเรื่องการให้ป่าให้อยู่ในขอบเขตที่พอเหมาะพอควรจึงเป็นเรื่องที่ทุกฝ่ายต้องร่วมกันคิด เพราะจะไม่ให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าก็คงไม่ได้ เพราะชาวบ้านก็คงไม่มีทางเลือกที่จะไปทำมาหากินอย่างอื่น ในขณะที่เดียวกันจะให้ชาวบ้านบุกเบิกป่าได้ตามความต้องการทั้งหมดก็คงไม่ถูกต้องเช่นกัน เพราะผืนป่ามีจำกัด และการสูญเสียพื้นที่ป่าจะนำมาซึ่งผลกระทบต่างๆ หลายประการ

บทที่ 4

การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ

จากการศึกษาข้อมูลของทีมวิจัยได้ข้อมูลว่าการตั้งชุมชน การปรับเปลี่ยนการทำการเกษตรไปสู่การทำเกษตรเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การทำลายป่าอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ผลที่เกิดขึ้นเท่าที่เห็นได้ในปัจจุบันก็คือการเกิดความแห้งแล้ง ครั้นฤดูฝนก็เกิดน้ำหลาก หากการสูญเสียพื้นที่ป่าเกิดขึ้นเกินควบคุมความยุ่งยากและอันตรายจะเกิดแก่ตัวชาวบ้านเอง

ทีมวิจัยจึงได้นำความรู้ดังกล่าวไปจัดเวทีพูดคุยในทุกชุมชน ปรากฏว่าชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่สนับสนุนกิจกรรมของทีมวิจัย ด้วยเกรงว่าพวกตนจะไม่สามารถบุกเบิกป่าได้ต่อไปอีก เหตุผลของพวกเขาก็คือเมื่อลูกๆของพวกเขาโตขึ้นหากไม่ให้บุกเบิกป่าต่อไปอีก ลูกๆของพวกเขาจะได้ที่ดินที่ไหนทำกิน ที่จริงทางทีมวิจัยไม่ได้ตั้งหลักไว้ว่าจะต้องหาทางให้ชาวบ้านหยุดบุกเบิกป่า แต่จะเน้นที่การเพิ่มเนื้อที่ป่า ส่วนวิธีการจะเป็นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับ การตกลงร่วมกันของคนในแต่ละชุมชน แต่กลุ่มที่คัดค้านระบุว่าทีมวิจัยจะเป็นเครื่องมือของทางราชการที่จะเข้ามาควบคุมชาวบ้านจึงตั้งใจไม่เข้าร่วมตั้งแต่ต้น

อย่างไรก็ตามในแต่ละชุมชนก็มีคนมากพอสมควรที่เข้าใจเจตนาดีของทีมวิจัย และเข้ามาร่วมเวทีพูดคุย โดยมีความคิดเห็นสอดคล้องกับความรู้ที่ทีมวิจัยนำเสนอถึงความเสื่อมโทรมของป่าอันเนื่องมาจากการขยายตัวของการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ การพูดคุยในแต่ละชุมชนสามารถนำไปสู่ข้อตกลงกันได้ว่าผู้ที่เข้าร่วมประชุมจะร่วมกันผลักดันให้เกิดกิจกรรมอะไรในชุมชน โดยหวังว่านอกจากจะเกิดรูปธรรมของการเกิดพื้นที่ป่าแล้ว ยังจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ของคนกลุ่มอื่นที่ไม่ได้เข้าร่วมเวทีการพูดคุยด้วย

การสร้างความตระหนักและความสำนึกให้แก่ชาวบ้าน

การสร้างความตระหนักและความสำนึกให้แก่ชาวบ้านผ่านกิจกรรมประชุมกลุ่มย่อย 2 กลุ่มบ้านต่อหนึ่งเวที การประชุมเป็นการนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มย่อยทั้ง 10 กลุ่มบ้านมานำเสนอต่อที่ประชุม ที่ประชุมได้หยิบยกปัญหาของสภาพป่าในบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านที่เสื่อมโทรมลงกว่ายุคแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทำให้น้ำในคลองทุกสายแห้งมากกว่าเดิม พรรณไม้และสัตว์น้ำลดลง หลายชนิดสูญหายไป ภูมิปัญญาในการนำทรัพยากรจากป่ามาใช้ประโยชน์อย่างรู้ค่าก็เกือบจะหมดไปแล้ว เหลือติดตัวไว้แค่ในตัวของพ่อแม่ผู้แก่ ลูกหลานไม่สืบทอดเพราะพ่อแม่ส่งให้เรียนหนังสือออกจากบ้านไปทำงานที่อื่นไม่หันมาเรียนรู้ภูมิปัญญาการอยู่กับป่าเช่นบรรพบุรุษ ผู้ที่ใช้ประโยชน์ป่าในปัจจุบันบางส่วนก็บุกรุกป่ามาเป็นสวนยางพารามากขึ้นและไม่มีการปลูกทดแทน ในพื้นที่ป่าต้นน้ำเองแม้ไม่ได้ถูกเปลี่ยนมาเป็นสวนเชิงเดี่ยวแต่ก็เริ่มมีการเข้าไปลักลอบตัดไม้ขนาดใหญ่เป็นบริเวณกว้าง ทั้งหมดล้วนเป็นปัญหาความ

เลื่อมโทรมของป่าซึ่งกระทบต่อการใช้น้ำในครัวเรือนและการเกษตร ทุกเวทีจึงได้ร่วมคิดและนำเสนอ กิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าตามแต่ศักยภาพของแต่ละบ้านดังนี้

กลุ่มที่ 1 บ้านโคกยางและบ้านควนลี

- 1) ปลุกต้นไม้ในที่ว่างบนพื้นที่ของตัวเองทั้งเพื่อประโยชน์ในการกินและให้ร่มเงา
- 2) ปลุกไม้ริมรั้ว (สวนครัวไว้กินได้)
- 3) เผาถ่านไม้จากเศษไม้กิ่งไม้ในสวนแทนการใช้พลังงานอื่นและการตัดไม้ในป่า
- 4) จะกลับไปหาหรือกันในกลุ่มบ้านเพื่อกำหนดให้มีพื้นที่การละเล่นที่ส่งเสริมการดูแลและอนุรักษ์ป่า

กลุ่มที่ 2 บ้านศาลาไฟไหม้และบ้านควนลีเมือง

บ้านศาลาไฟไหม้และบ้านควนลีเมืองมีกลุ่มอนุรักษ์เดิมอยู่แล้ว มีคณะกรรมการและรูปแบบแผนงานอยู่แล้ว เมื่อร่วมกันกำหนดกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าจึงมีทั้งส่วนที่นำมาจากกิจกรรมเดิมและกำหนดขึ้นมาใหม่

กิจกรรมตามแผนเดิมมีดังนี้

- 1) น้ำส้มควันไม้ ลดการใช้สารเคมี
- 2) นำยาเอนกประสงค์ ลดการใช้สารเคมีรักษาสิ่งแวดล้อม
- 3) ปลุกป่าประจำปีทุกวันที่ 13 กรกฎาคม
- 4) ส่งเสริมกิจกรรมกลุ่มแม่บ้านระบำพัดต้อนรับแขกมาเยือน
- 5) ป้ายหมัก

กิจกรรมใหม่มีดังนี้

- 1) สร้างเครือข่ายอนุรักษ์ร่วมกับโรงเรียนในพื้นที่
- 2) ปลุกพืชแซม
- 3) กลุ่มฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณี
- 4) ไฟฟ้าพลังน้ำ(เป้าหมายอนาคต)

กลุ่มที่ 3 บ้านหนองบอนและบ้านหาดทราย

1. จัดตั้งคณะทำงานกลุ่ม ที่ประชุมได้เสนอรายชื่อคือ

- 1) นายจรูญ ชูเมฆ
- 2) นายเทวี จุลภักดิ์
- 3) นายชุมพล สายน้ำ
- 4) นายอ้น เพชรอนันต์
- 5) นางอุบล สุวรรณเพชร
- 6) นางมัลลิกา กลิ่นดี

- 7) นางเอียง สุทธิเดช
- 8) นางสุคนธ์ ชูพริก
- 9) นางภัทราภรณ์ สุวรรณคดี
- 10) นางปรางค์ ชันธพล

2. กิจกรรม

1) คณะทำงานทั้งหมดต้องปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในสวนของตัวเองเพื่อเป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านเห็น ต้นไม้ที่มีมติให้ปลูกคือต้นเทย(สะเดา) 5 ต้น/คน

2) เลี้ยงไก่บ้านเป็นอาหารบ้านละ 5 ตัว เพื่อลดรายจ่ายในครัวเรือน

กลุ่มที่ 4 บ้านในตากและบ้านต้นกอ

ชาวบ้านได้วิเคราะห์ถึงศักยภาพของทั้งสองกลุ่มบ้านพบว่า มีทรัพยากรธรรมชาติที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ และมีการสืบทอดภูมิปัญญาในการอยู่กับป่า มีความสามัคคีในการรวมกลุ่มกิจกรรม ดังนี้

- มีป่าต้นน้ำที่ยังคงอุดมสมบูรณ์และต้องการอนุรักษ์จำนวน 500 ไร่
- มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์คือ ลำน้ำพราย ลำน้ำหุด
- มีภูมิปัญญาการทำไม้กวาดดอกหญ้า
- กลุ่มดอกไม้จันทร์
- กลุ่มกลองยาว
- กลุ่มมังคุด
- กลุ่มขมิ้น

อย่างไรก็ดีแม้จะมีผืนป่าและแหล่งน้ำที่ยังคงอุดมสมบูรณ์อยู่แต่ก็มองเห็นภัยคุกคามในการทำลายป่าและทำให้แหล่งน้ำเหือดแห้งลงเรื่อยๆ จึงร่วมกันเสนอแผนการอนุรักษ์ผืนป่าและแหล่งน้ำที่มีอยู่ดังนี้

- 1) จัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าและแหล่งน้ำ 1 กลุ่ม
- 2) กำหนดการหารือภายในกลุ่มหาข้อตกลงร่วมกันในการดูแลจัดการป่าผืนนั้นภายใต้เงื่อนไขป่าชุมชน

3) ประสานหน่วยงานเกี่ยวข้องเพื่อหารือในการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน

กลุ่มที่ 5 บ้านควนแดงและบ้านปากทางรถจีบ

กลุ่มนี้ได้วิเคราะห์ศักยภาพของกลุ่มที่จะสามารถนำไปสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ได้ ดังนี้

- กลุ่มกิจกรรมผู้สูงอายุ
- กลุ่มอสม.
- กลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ลำน้ำพราย

- เป็นแหล่งต้นซก ลักษณะคล้ายต้นปาล์มหรือต้นมะพร้าว ออกลูกเป็นทลาย เมื่อแกะเปลือกออกมาจะมีลักษณะคล้ายลูกจาก สามารถนำมาทำเป็นขนมลูกซกในน้ำเชื่อม

- แหล่งต้นสาธุ

- แหล่งต้นกระพ้อ

- แหล่งน้ำสำคัญของพื้นที่คือ คลองควนแดง ขณะนี้สิ้นเงิน

เมื่อเห็นศักยภาพของพื้นที่แล้ว มีการพูดคุยถึงสถานการณ์การที่คนรุ่นใหม่ละเลยการใช้ประโยชน์จากต้นสาธุ กระพ้อ ซก จึงเกิดความห่วงใยว่าในอนาคตอาจถูกรื้อถอนป่าเหล่านี้ออกเพื่อเปลี่ยนเป็นพืชเชิงเดี่ยวทั้งหมด ซึ่งจะส่งผลเสียต่อความสมดุลของระบบนิเวศในพื้นที่ ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันคิดวางแผนกิจกรรมที่เล็งเห็นว่าจะสามารถสร้างความตระหนักให้คนรุ่นใหม่หันมาเห็นคุณค่าของทรัพยากรดังกล่าวด้วยการแสดงให้เห็นการนำมาใช้ประโยชน์อย่างอนุรักษ์ มีการกำหนดกิจกรรมดังนี้

1. ให้กลุ่มเยาวชนจัดกิจกรรมสำรวจถ้ำน้ำพราย
2. สนับสนุนกลุ่มผู้สูงอายุให้ดำเนินกิจกรรมเหล่านี้
 - จัดสวนพืชมะรุ่มด้วยทางสาธุ
 - สนับสนุนการ “ระบำรำพืด”
 - ทำขนมจากแป้งสาธุ
 - สร้างผลิตภัณฑ์และขนมจากลูกซก
3. อนุรักษ์และปลูกเพิ่มเติมต้นซก ต้นกระพ้อ สาธุ
4. ขุดลอกคลองควนแดงให้น้ำไหลได้สะดวก

แผนรวมในการอนุรักษ์ป่าบริเวณที่ตั้งบ้านเรือน

จากการประชุมกลุ่มชาวบ้านในชุมชนต่างๆข้างต้นนักวิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดมาจัดกลุ่มอีกครั้งเพื่อวางแผนการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำไฮโดรเจน ทำให้ได้แผนการทำงานดังนี้

1) เชื่อมโยงการทำงานของกลุ่มอนุรักษ์ย่อยเดิมในบ้านในตาก ไฮโดรเจน และควนแดง เพื่อทำงานในลักษณะเครือข่ายการดูแลป่าหัวไร่ปลายนา การปลูกป่าเพิ่มเติมในพื้นที่หัวไร่ปลายนา และส่งเสริมการฟื้นฟูความเชื่อและภูมิปัญญาการอยู่กับป่า การใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างรู้คุณค่าและเคารพต่อความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดกันมา

2) ผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ตามศักยภาพของแต่ละกลุ่มบ้าน

3) เชื่อมโยงประเพณี วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มบ้านเป็นประเพณีรวมของพื้นที่ป่าต้นน้ำไฮโดรเจน

แผนการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ

การร่วมกันเดินป่าทำให้ชาวบ้านได้เห็นสภาพป่าในปัจจุบัน ผู้ร่วมเดินทางต่างได้พบเห็นความเสื่อมโทรมของป่า มีการลักลอบตัดต้นไม้ใหญ่จำนวนมากด้วยวิธีการพลต้นไม้ ผู้ร่วมเดินป่าทั้งหมดมีความเห็นร่วมกันว่าควรจัดคณะทำงานที่เฝ้าดูแลควบคุมไม่ให้มีผู้ทำลายป่าเพิ่มเติม และได้กำหนดแผนเร่งด่วนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ดังนี้

- 1) ต้องกำหนดจุดหมายใหม่ที่ยังไม่ได้สำรวจ ระยะต่อไปต้องเข้าไปสำรวจอย่างละเอียดเพื่อจัดทำแผนที่ป่าต้นน้ำที่สมบูรณ์และระบุโซนการอนุรักษ์อย่างจริงจัง
- 2) ต้องมีแผนหยุดการทำลายป่า เพราะป่าต้นน้ำปัจจุบันถูกลักลอบตัดไม้จนเสื่อมโทรมในหลายจุด

การสร้างเขตป่าชุมชน

ป่าต้นน้ำสโตนมีป่าผืนหนึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทางราชการเคยมาตั้งค่ายลูกเสือและลูกที่ร้างมานานแล้ว มีการบุกรุกโดยชาวบ้านเข้ามาทำสวนเรื่อยๆ บางสวนบุกมาถึงริมฝั้งคลอง ป่าในค่ายลูกเสือเดิมดังกล่าวมีขนาด 80 ไร่ ปัจจุบันอยู่ภายใต้การดูแลของสำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 5 (นครราชสีมา) กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทีมวิจัยจึงได้ประสานงานกับหน่วยงานดังกล่าวเพื่อใช้ประโยชน์และดูแลป่าให้อุดมสมบูรณ์ขึ้นโดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ร่วมกับภาครัฐและท้องถิ่น ในการดำเนินการทีมวิจัยได้เคลื่อนไหวโดยให้ชาวบ้านทุกหมู่บ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนผืนนี้โดยมีการหารือเรื่องนี้กับการประชุมประชาชนในหมู่บ้านทั้ง 10 หมู่บ้าน และมีการจัดตั้งคณะทำงานในการจัดการป่าชุมชน ประกอบด้วยกลุ่มแม่บ้าน ผู้ใหญ่ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้าน จัดตั้งเป็น “กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านสโตน” การทำงานของกลุ่มมีการจัดประชุมร่วมกันเป็นระยะ โดยได้ร่วมกันว่าจะรณรงค์ให้ชาวบ้านหยุดการบุกรุกพื้นที่เพิ่ม โดยหากใครไม่ปฏิบัติตามจะมีมาตรการลงโทษทางสังคมคือ ไม่สนใจ ไม่ทำกิจกรรมร่วม ที่ผ่านมายังไม่มีการใช้มาตรการถึงขั้นต้องลงโทษทางสังคม มีเพียงการตักเตือนเขาก็หยุด การตักเตือนใช้วิธีการเชิญผู้ใหญ่บ้านของผู้บุกรุกมาร่วมกับตัวแทนกลุ่มฯ ซึ่งเป็นคนในพื้นที่เป็นผู้นำพูดคุยให้เหตุผลเขาก็รับฟังและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

ในการทำงานของกลุ่มฯ ได้สร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ท้องถิ่น และหน่วยงานรัฐในพื้นที่ในการร่วมกันดูแลป่าชุมชน โดยบทบาทหลักในการสอดส่องดูแลไม่ให้มีผู้บุกรุกป่าเป็นหน้าที่ของชาวบ้านที่เป็นคณะทำงานในกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านสโตนเป็นหลัก ส่วนหน่วยงานอื่นทั้งภาคท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐคอยให้การสนับสนุนให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ บรรลุผล เช่น การสนับสนุนกล้าไม้ให้ชาวบ้านนำไปปลูก สนับสนุนรถอานวยความสะดวกในการเดินทางไปปลูกป่า เป็นต้น

ในขณะดำเนินการวิจัยทางกลุ่มได้จัดกิจกรรมฟื้นฟูความเชื่อและปลูกป่าเพิ่มเติมจัด 2 ครั้ง ทั้งสองครั้งได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานรัฐเป็นอย่างดี ผลจากการเคลื่อนไหวทั้งสองครั้งนี้เป็นการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านกลุ่มที่เห็นด้วยและเอาใจจริงเอาใจในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำได้แสดงออกถึงคุณค่าของป่าต้นน้ำที่มีต่อการดำรงชีวิตของผู้คนให้มีชีวิตปกติสุข ฝ่ายท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐได้เห็นความตั้งใจของชาวบ้านและร่วมเรียนรู้การจัดการป่าของชุมชนความหมายและขั้นตอนของการเคลื่อนไหวด้วยกิจกรรมดังกล่าวเป็นดังนี้

การฟื้นฟูความเชื่อก็เพื่อให้ชาวบ้านเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลผืนป่าต้นน้ำไสโดน ทั้งชาวบ้านที่เข้าร่วมงานและที่ไม่ได้เข้าร่วมงาน ผู้ที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมก็จะได้รับทราบข้อมูลจากการพูดต่อกันไปของผู้ที่มาร่วมงาน กิจกรรมครั้งที่ 1 จัดเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2551 ทางองค์การบริหารส่วนตำบลได้ส่งตัวแทนคือ จสอ.จตุพร วัลลสุคนธ์ รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลร่อนพิบูลย์มากล่าวเปิดงานโดยมีเนื้อความกล่าวเปิดว่า “ยินดีและเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งกับกิจกรรมที่ชุมชนมีขึ้นในครั้งนี้และยินดีที่จะสนับสนุนกิจกรรมลักษณะนี้ต่อไปเพื่อเป็นแบบอย่างของต้นน้ำอื่นๆ ในพื้นที่ตำบลร่อนพิบูลย์” คำกล่าวนี้เป็นเสมือนสัญญาต่อชาวบ้านทั้งกลุ่มที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับกิจกรรมของทีมวิจัยได้หมดข้อกังวลหรือข้อกังขาว่าการอนุรักษ์ผืนป่าต้นน้ำเป็นหน้าที่และสิทธิอันชอบธรรมของชาวบ้านในพื้นที่หรือไม่ นอกจากนี้ทางหัวหน้าอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยงได้สนับสนุนอาหารกลางวันสำหรับวันที่ 15 พฤษภาคม 2551 ซึ่งเป็นวันปลูกป่า และส่งตัวแทนมาร่วมด้วย

ในงานวันนี้มีการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านในการอยู่กับป่าตั้งแต่อดีตให้ผู้ร่วมงานรับชมด้วย เพื่อให้ร่วมกันตระหนักถึงการใช้ประโยชน์ป่าอย่างอนุรักษ์ การแสดงดังกล่าวประกอบด้วย

ระบำรำฟัด โดยกลุ่มแม่บ้านโคกยาง หัวหน้าทีมและผู้ฝึกซ้อมคือนายทิพย์ นาคา ซึ่งเป็นสมาชิก อบต. หมู่ที่ 8 ตำบลร่อนพิบูลย์ ก่อนการแสดงคุณทิพย์ นาคา ได้ให้ความรู้ถึงแหล่งที่อยู่อาศัย สถานการณ์ปัจจุบัน และการใช้ประโยชน์ของต้นกระพ้อว่า กระพ้อเป็นพันธุ์ไม้ที่มีมากในบ้านโคกยางและบ้านสวนเลา ตำบลร่อนพิบูลย์และในอำเภอใกล้เคียงคืออำเภอร่อนพิบูลย์ซึ่งแยกตัวออกมาจากอำเภอร่อนพิบูลย์ ความเป็นมาของการก่อตั้งกลุ่มฟัดใบกระพ้อบ้านโคกยาง เริ่มจากเมื่อพ.ศ.2505 มีพายุโหมกระหน่ำภาคใต้โดยเฉพาะที่แหลมตะลุมพุก อำเภอปากพนังได้รับความเสียหายอย่างรุนแรง ชาวอำเภอปากพนัง เขียวใหญ่ หัวไทร ซึ่งเป็นอำเภอติดชายฝั่งทะเลของจังหวัดนครศรีธรรมราชที่เป็นจุดที่ได้รับ ความเสียหายหนักในครั้งนั้น ผู้คนจึงอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่อื่นรวมทั้งอำเภอร่อนพิบูลย์ด้วย ในจำนวนนั้นก็มีนายเอื่อน กำเนิดสี เป็นชาวอำเภอหัวไทร นายเอื่อนเป็นคนขยันช่างคิดมาตั้งรากฐานและที่ทำกินอยู่ที่บ้านโคกยาง โดยทำสวนยางพาราและสวนผลไม้การเข้ามาในช่วงแรกนายเอื่อนเริ่มจากการมาเช่าบ้านพักอาศัยพร้อมกับพรรคพวกหลายคนจนกลายเป็นชุมชนโคกยางในเวลาต่อมา หรือเดิมเรียกตลาดโคกยางเพราะนอกจากกลายเป็นชุมชนแล้วยังเป็นชุมทางในการลำเลียงพืชผลทางการเกษตรมาขายบริเวณนี้ด้วย จากการช่างคิด ช่างประดิษฐ์ประดิษฐ์ของลุงเอื่อนจึงมีฟัดใบกระพ้อจากฝีมือการประดิษฐ์

ของลุงเอื้อนขึ้น ต่อจากนั้นเมื่อมีคนสนใจมากขึ้น ลุงเอื้อนก็ชักชวนพรรคพวกคือ นายเพ็ญ คงทอง นายอ่ำ ทองเทพ นายเกลื่อน จันทน์वल นางจันทร์ จันทน์वल นายห้วย ดวงใหญ่ และอีกหลายคนซึ่งปรากฏในตำนานใบกระพ้อบ้านโคกยางจนกระทั่งก่อตั้งเป็นกลุ่ม ปัจจุบันใช้ชื่อ “ศูนย์ธุรกิจชุมชนพัฒนาใบกระพ้อบ้านโคกยาง”

สถานการณ์ปัจจุบันของทรัพยากรที่ใช้ทำพัดใบกระพ้อ สิ่งที่น่าห่วงคือส่วนประกอบของด้ามจับในอดีตทำจาก ไม้ไผ่คลาน ซึ่งมีมากบริเวณป่าดิบและริมคลองบ้านโคกยางและบ้านในตาก แต่ปัจจุบันมีเหลือให้เห็นน้อยลง จนไม่สามารถนำมาเป็นส่วนประกอบของด้ามจับได้อีกต่อไป ต้องปรับปรุงรูปแบบด้ามจับของพัดใบกระพ้อ และส่วนประกอบของชิ้นงานอื่น ได้แก่ หูสำหรับแขวน แต่เดิมทำจากไม้ไผ่คลานปัจจุบันเปลี่ยนมาทำจากหวาย และพลาสติกทดแทน

ระยะต่อมาส่วนราชการ และหน่วยงานอื่นเข้ามาประสานงานโดยเฉพาะเกษตรอำเภอ และพัฒนากรอำเภอรัตนพิบูลย์ ผู้ที่รับตำแหน่งเป็นพัฒนากรในช่วงนั้นคือ นายเสริม คารวะ และนางสาวอนุสรณ์ ศรีประจันต์ ช่วยประสานให้จนกระทั่งสินค้าพัดใบกระพ้อได้รับการรับรองให้เป็นสินค้า OTOP ในปัจจุบัน การพยายามสืบทอดภูมิปัญญาการทำพัดใบกระพ้อของกลุ่มไม่ได้เพียงเพราะเป็นรายได้แต่เป็นความตั้งใจที่อยากจะให้ใบกระพ้อเป็นที่รู้จักของชาวบ้านในพื้นที่และบุคคลภายนอกทั่วไปเพื่อให้เห็นคุณค่าและช่วยกันอนุรักษ์ต้นกระพ้อไว้เป็นการรักษาสมดุลของระบบนิเวศป่าบ้านโคกยางและป่าต้นน้ำไฮโดรตต่อไป

เพลงบอก การละเล่นพื้นบ้านที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันมีผู้ร่วมร้องเพลงบอกเป็นเยาวชนร่วมอยู่ด้วย คณะเพลงบอกประกอบด้วย นายอดิศักดิ์ มณีโชติ(ยังเป็นนักเรียน) เด็กชายเบิร์ต ลักษณะแมน น้องนกแล ลักษณะแมน นายพร้อม ดิษจำนงค์ นายเพ็ญ เดชแก้ว นายล้น ขวัญเทพ และพี่เลี้ยงคณะเพลงบอกคือนายเพ็ญ เดชแก้ว เนื้อหาการร้องเพลงบอกครั้งนี้กล่าวถึงต้นไม้ ต้นน้ำ ป่า สัตว์ป่า และภูมิปัญญาของคนเฒ่าคนแก่

ละครลิเก เนื้อเรื่องการแสดงกล่าวถึงคุณค่าวัฒนธรรมและสำนึกในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เล่นสลับกับเพลงจากเยาวชนบ้านศาลาไฟไหม้ เป็นเพลงเพื่อชีวิตแนวอนุรักษ์ พรรณนาชีวิตคนรุ่นเก่า ได้แก่ เพลงเดือนเพ็ญ สะท้อนชีวิตคนรุ่นเก่า เพลงคำลง เป็นเพลงสะท้อนคุณค่าของน้ำ เพลงคนสร้างชาติ ปลุกสำนึกอนุรักษ์การรักและหวงแหนชาติและถิ่นกำเนิด

กลองยาว นำแสดงโดยกลุ่มกลองยาวของหมู่ 8 และหมู่ 10 นำโดยนายวันชัย ช่วยอักษร และนายสมนึก ไชยสุวรรณ และสมาชิกร่วมเล่นกลองยาวคละกันทั้งหญิงและชายมาจากกลุ่มแม่บ้านข้างกลุ่มอาชีพข้าง กลองยาวของหมู่ 8 และหมู่ 10 เป็นทีมที่ใช้ในงานหลักคืองานชักพระในวันออกพรรษา ซึ่งทุกวัดในอำเภอรัตนพิบูลย์จะต้องมีกลองยาวร่วมไปกับขบวนเรือพระ เข้าประกวดและลากไปรวมกัน 1 คีน จนเข้าจึงลากกลับ กิจกรรมนี้ของชุมชนในทุกหมู่บ้านใครมีความคิดอะไร ความถนัดอะไรจะไปร่วมกันช่วยจัดแสดงเรือพระและร่วมขบวนกลองยาวที่วัด กลองยาวจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่จะ

ช่วยอยู่เป็นเพื่อนผู้มาช่วยงานทุกคนได้ผ่อนคลาย กิจกรรมนี้ชาวบ้านเรียกว่า “คุมพระ” ด้วยเหตุที่การแสดงกลองยาวมีความสำคัญในการป่าวร้องหาแนวร่วม ให้กำลังใจกลุ่มคนทำงาน และสร้างแรงฮึกโหมในการทำงานร่วมกันเป็นทีม ทีมวิจัยจึงได้นำกลองยาวมาแสดงเป็นเครื่องหมายของการให้กำลังใจชาวบ้านที่มาร่วมงานอนุรักษ์ในคืนวันที่ 14 และการร่วมกันปลูกป่าในเช้าวันที่ 15 พฤษภาคม 2551 นั้นเอง

การปลูกป่าชุมชน

ในเช้าวันที่ 15 พฤษภาคม 2551 การเตรียมงานในวันนี้ได้เห็นความร่วมมืออย่างจริงจังของชาวบ้าน โดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้านของหลายหมู่บ้านที่มานอนค้างอยู่บริเวณนี้เพื่อต้องตื่นเช้าเตรียมอาหารถวายพระและเลี้ยงรับรองแขกบางส่วนที่ไม่ได้นำปิ่นโตมาด้วย

หน่วยงานที่เข้าร่วมสนับสนุนและรับรู้การจัดการป่าชุมชนในวันนี้คือ 1) พระสงฆ์ วัดสุวรรณรังสี บ้านโคกยาง มาร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนา 2) คุณอนันต์ หนูนิ่ม หัวหน้าหน่วยพิทักษ์เขารามโรม อุทยานแห่งชาติน้ำตกโขง 3) ปลัดอาวุโส อำเภอร่อนพิบูลย์ 4) คุณชะยุค หัวหน้าหน่วยรักษาดินน้ำปากพองบ้านไสเเงะ 5) พระอาจารย์สุวรรณ คเวสโก ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติ วัดป่ายาง อ.เมือง จ. นครศรีธรรมราช

ตอนเช้าผู้ร่วมกิจกรรมทั้งหมดทยอยกันมาบริเวณที่จัดงาน ตัวแทนนักวิจัยคือ นายบุญธรรม เมืองสีนุ่น ทำหน้าที่พิธีกรกล่าวต้อนรับทักทายและสอดแทรกเนื้อหาวัตถุประสงค์ของการปลูกป่า สร้างความเข้าใจในการดูแลป่าชุมชนผืนนี้ร่วมกัน กำหนดการเคลื่อนขบวนในวันนี้ถือฤกษ์ตามความเชื่อว่าเป็นเวลามงคลคือเวลา 09.09 น. เมื่อถึงกำหนดการก็เคลื่อนขบวนแห่ไปยังพื้นที่เป้าหมายค่ายลูกเสือเก่าในต้นน้ำอุทยานชุมชนไสโดน ระยะทางจากบริเวณลานจัดงานซึ่งก็คือบ้านนายมนู ชูแก้ว ประมาณ 1.5 กิโลเมตร สภาพเส้นทางเป็นถนนคอนกรีตมาถึงสามแยกประมาณ 300 เมตร นอกจากนั้นก็เป็นถนนดินตลอดจนถึงพื้นที่ต้นน้ำ ขบวนแห่มีกลองยาวนำหน้า ตามด้วยเสปิงสำภาระ ปิดท้ายด้วยขบวนรถยนต์สำหรับสมาชิกที่เดินไม่ไหว มีทั้งรถของทีมงานวิจัยที่เป็นรถธรรมดาและรถขับเคลื่อนสี่ล้อที่ทางอุทยานน้ำตกโขงนำมาสนับสนุนการปลูกป่า

บริเวณประกอบพิธีเป็นศาลาขนาดเล็กกว้าง 4 เมตร ยาว 8 เมตร ถูกสร้างขึ้นโดยการร่วมแรงกันของชาวบ้านมีแกนนำคือนายกฐิน อารีกิจ เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงหลัก สร้างและต่อเติมปรับพื้นที่กันตามโอกาสที่สามารถนัดหมายกันมาลงแรงได้ เงินทุนได้รับการบริจาคของทีมวิจัยและชาวบ้าน กระเบื้องมุงหลังคาได้มาจากวัดสุวรรณรังสี ผู้ร่วมสร้างตั้งใจให้เป็นศาลาสำหรับสำหรับประกอบพิธีกรรมและพักผ่อนของผู้เดินทางผ่านไปมา

เริ่มพิธีด้วยการแสดงออกถึงความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลรักษาป่า มีการขอขมาและบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางบอกถึงความบริสุทธิ์ใจของลูกหลานที่จะร่วมกันดูแลพื้นที่ป่าต้นน้ำ เสร็จจากพิธีการบอกกล่าวขอขมาแล้วก็เป็นพิธีกรรมทางศาสนา มีการเทศนาเรื่องการดูแลอนุรักษ์ป่า บุญคุณของน้ำและ

ป่า โดยพระอาจารย์สุวรรณ คเวสโก จากศูนย์สถิตกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช เสร็จจากการฟังเทศนาจึงถวายอาหารเพลพระสงฆ์วัดป่ายางที่มาเทศนาและพระจากวัดสุวรรณรังสีบ้านโคกยาง เมื่อพระฉันเพลเสร็จแล้วก็สวดให้พรเป็นอันสิ้นสุดช่วงของพิธีกรรมสงฆ์ ทุกคนร่วมกันรับประทานอาหารจากปิ่นโตบ้าง จากการเตรียมของกลุ่มแม่บ้านบ้าง ช่วงที่กินข้าวพร้อมกันนี้ล้อมวงเล็กบ้างใหญ่บ้างกินพลางเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับป่าไปพลาง เด็กๆ ที่ตามพ่อแม่มาก็ลงไปเล่นน้ำอยู่ใกล้ๆ กับศาลาซึ่งเป็นน้ำตกเล็กๆ น้ำใสสะอาด

หลังจากนั้นก็เป็นการเสวนาวงเล็กแลกเปลี่ยนแนวทางการดูแลและพัฒนาต้นน้ำ ในวงประกอบด้วยทีมวิจัย คุณอนันต์ หนูเนียม หัวหน้าหน่วยพิทักษ์เขารามโรม หน่วยย่อยของอุทยานแห่งชาติ น้ำตกโยง คุณชะยุค หัวหน้าหน่วยรักษาด่านน้ำปากพองบ้านไสเงาะ ปลัดอาวุโส อำเภอรัตนพิบูลย์ และเจ้าหน้าที่จากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดนครศรีธรรมราช หลังจากนั้นทุกคนได้ช่วยกันปลูกต้นไม้ที่จัดเตรียมมาจากหน่วยรักษาป่าต้นน้ำปากพองบ้านไสเงาะ เมื่อเสร็จสิ้นการปลูกต้นไม้มีวงสรุปกิจกรรมเล็กๆ ร่วมกันพร้อมสัญญากันว่าจะร่วมกันรักษาและดูแลต้นน้ำแห่งนี้

ทีมวิจัยสรุปการเคลื่อนไหวเพื่อจัดการป่าชุมชนผืนนี้ได้ว่า แม้คนส่วนใหญ่ในสองหมู่บ้านจะเห็นด้วย แต่ก็ยังมีคนบางกลุ่มไม่เห็นด้วยโดยเฉพาะกลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์ในบริเวณต้นน้ำนี้ยังคงหาควะแวง กลัวเสียประโยชน์กลัวว่าอุทยานจะเข้ามายึดพื้นที่ทำกินคืน กลุ่มนี้สร้างปัญหาต่อการเคลื่อนไหวไม่น้อยเพราะคอยวิพากษ์วิจารณ์อยู่รอบนอกทำให้คนอื่นๆ คล้อยตามไปด้วย แท้จริงหากเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อรับทราบวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันแล้วก็จะมีความรู้และเป็นพลังเคลื่อนไหวที่สำคัญหนึ่งเพราะกลุ่มนี้เป็นผู้ใช้ประโยชน์โดยตรงในป่าผืนนี้ย่อมทราบสถานการณ์ปัญหา และวางแผนอนุรักษ์ได้ดีที่สุด

กิจกรรมปลูกป่าครั้งที่สอง จัดขึ้นเข้าวันที่ 19 พฤษภาคม 2552 ทุกคนมารวมกันที่จุดประสานงานชั่วคราวบ้านนายมนู ชูแก้ว(นักวิจัย) เช่นเดียวกับครั้งแรกเพื่อเคลื่อนขบวนไปยังต้นน้ำไสโดนซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและปลูกป่า ก่อนการเคลื่อนขบวนนายบุญธรรม เมืองสินุ่น ได้ชี้แจงเป้าหมาย วัตถุประสงค์ของกิจกรรมและของโครงการ ผู้ร่วมงานฟังไปด้วยรับประทานอาหารเช้าไปด้วย ครั้งนี้มีผู้สื่อข่าวของทหารจากค่ายกะปางทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช คือ จสอ.นิรันทร บุญเกิด มาร่วมด้วย เมื่อถึงเวลาเคลื่อนขบวนโดยรถยนต์สมาชิกร่วมเดินทางขนตำบาระ เสบียง ต้นไม้ที่เตรียมไปปลูกขึ้นรถ โดยจัดไว้ 2 แบบ คนนั่งรถของสมาชิกที่เป็นรถกระบะธรรมดา สำหรับสิ่งของได้รับความอนุเคราะห์ให้ใช้รถขับเคลื่อนสี่ล้อของอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง การเคลื่อนขบวนครั้งนี้ต่างออกไปจากครั้งแรกที่ให้คนเดินเท้าแห่ขบวนกลองยาวไปบทรเย็นครั้งนั้นเกิดปัญหาเสียงรบกวนคนในพื้นที่และสัตว์เลื้อยคืบตกใจ ครั้งนี้จึงปรับขบวนให้เคลื่อนไปอย่างสงบ

เมื่อถึงที่หมายคือบริเวณหน้าศาลารวมใจ เป็นศาลาที่ยังไม่มีชื่อเรียกแต่ชาวบ้านเรียกแบบนี้มา เพราะเกิดจากการร่วมแรงร่วมใจกันก่อสร้างขึ้นชาวบ้านที่มาทำกิจกรรมในปีนั้นดูแล้วครึกครื้นขึ้นกว่า ปีที่แล้วทุกคนภูมิใจในน้ำพักน้ำแรงที่ร่วมกันทำ

กิจกรรมแรกคือ กลองยาวรำประโคมกึกก้องภูเขา คล้ายเป็นการประกาศให้เจ้าที่เจ้าทางรู้ว่า ลูกหลานตระหนักในคุณค่าและพร้อมแล้วที่จะดูแลต้นน้ำแห่งนี้เยี่ยงเจ้าของร่วมกัน เสี่ยงกลองยาวดังหนักแน่นและหยุดลงพร้อมกัน ป่าทั้งป่าเงียบสนิท ครู่หนึ่งก่อนมีเสียงพูดคุยเพื่อเตรียมตัวในพิธีกรรมต่อไป

กิจกรรมต่อจากนั้นคือ การบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางโดย นายกลิ่น อารีกิจ เริ่มต้นโดยการไหว้พระ ด้วยบทนะโม 3 จบ คาถาชุมนุมเทวดา

“สัคเค กาเม จะ รูปे คิริติชระตะญเญ จันตะลิกเข วิมานเ

ขอเชิญเหล่าเทพเจ้าซึ่งสถิตย์อยู่ในสวรรค์ชั้นกามภพก็ดี รูปภพก็ดี

และภุมมเทวดา ซึ่งสถิตย์อยู่ในวิมานหรือยอดเขาและหุบผา ในอากาศก็ดี

ทีเป รัฏฐเญ จะ กาเม ตะรุวะนะกะหะเน เคหะวัตถุมหิ เขตเต

ในเกาะก็ดี ในแคว้นแคว้นก็ดี ในบ้านก็ดี ในต้นพฤกษาและป่าช้ญก็ดี ในเรือนก็ดี ในที่ไร่นาก็ดี

ภุมมา จายันตุ เทวา ชะละละละวิสะเม ยักกะคันธัพพะนาคา

เทพยดาทั้งหลาย ซึ่งสถิตย์ตามภาคพื้นดิน รวมทั้งยักษ์ คนธรรพ์และพยานาค

ซึ่งสถิตย์อยู่ในน้ำ บนบก และที่อื่นไม่รวบเรียบ ก็ดี

ติฏฐันตา สันติเก ยัง มุนีวะระวะจะนัง สาธะโว เม สุณันตุ

ซึ่งอยู่ในที่ไกลเคียง จงมาประชุมพร้อมกันในที่นี้

คำใดเป็นของพระมุนีผู้ประเสริฐ ท่านสาธุชนทั้งหลาย จงสดับคำข้าพเจ้านั้น”

เสร็จสิ้นการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางทุกคนพักผ่อนพูดคุยกันตามอัธยาศัยเพื่อรอพิธีทางศาสนา เพราะพระที่นิมนต์ไว้ยังเดินทางมาไม่ถึง

พระมาถึงบริเวณพิธีกรรมเวลา 10.30 น. ให้ท่านพักหายเหนื่อยอยู่ครู่หนึ่งจึงประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เสร็จแล้วพระให้พรแล้วฉันเพลต่อจากนั้นทุกคนรับประทานอาหารร่วมกัน ต่อด้วยวงเสวนามีคุณนิรันดร์ เป็นผู้ดำเนินรายการได้สัมภาษณ์แกนนำและร่วมเวทีพูดคุย เสี่ยงสะท้อนจากเวทีวันนี้คือ เกิดความเปลี่ยนแปลงที่น่าภาคภูมิใจทั้งสภาพป่าบริเวณนี้และคนที่เข้าร่วมกิจกรรมทุกคนร่วมกิจกรรมด้วยใจเต็มใจไม่หวาดระแวงเช่นครั้งที่ 1 แต่ที่น่าภูมิใจกว่านั้นคือมีผู้กล่าวขึ้นมามีว่าปีที่แล้วน้ำในคลองโสโดนโดยเฉพาะต้นน้ำเกือบแห้งขอด แต่ปีนี้มีน้ำใช้ให้เด็กได้ลงเล่นน้ำ หันไปดูภาพที่ทุกคนยิ้มแย้มอย่างภาคภูมิใจที่เห็นเด็กๆ ที่ตามผู้ใหญ่มานอนแช่อยู่ในน้ำหลายคน คุณนิรันดร์ กล่าวว่านี่แหละภาพที่ประทับใจในวันนี้ เพราะกลุ่มที่ก่อการดีในวันนี้ก็ทำเพื่อคนเหล่านี้ และในวันข้างหน้า

ลูกหลานพวกเขาก็คงได้แช่น้ำในน้ำสายนี้แบบนี้เช่นกัน เสร็จสิ้นจากวงเสวนาทุกคนก็ร่วมกันปลูกป่าอย่างแข็งขัน

สร้างการเคลื่อนไหวให้ชาวบ้านใช้พื้นที่ถือครองปลูกป่าเพิ่มเติม

ปลูกป่าหัวไร่ปลายนา

ทีมวิจัยได้เคลื่อนไหวให้ชาวบ้านใช้พื้นที่ถือครองส่วนหนึ่งปลูกป่าเพิ่มเติมในเขตหัวไร่ปลายนา คณะวิจัยได้ทำงานโดยเชื่อมโยงเครือข่ายของกลุ่มอนุรักษ์ซึ่งมีอยู่แล้วเกือบทุกหมู่บ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำไฮโดร ซึ่งแต่เดิมเกิดขึ้นและกำกับดูแลโดยสภาองค์กรชุมชนตำบลร้อนพินุลย์ จึงได้เชื่อมโยงเครือข่ายทั้งหมดเข้าด้วยกัน โดยคัดเลือกตัวแทนจากแต่ละกลุ่มมาเป็นคณะทำงานและจดทะเบียนเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกับสำนักงานเกษตรอำเภอร้อนพินุลย์ โดยใช้ชื่อจดทะเบียนว่า “อุทยานชุมชนบ้านไฮโดร” การทำงานของคณะทำงานชุดนี้มีลักษณะของการเข้าร่วมเครือข่ายอาศัยการเคลื่อนงานของสภาองค์กรชุมชนที่มีการรองรับด้วย พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชน ที่จะต้องมีกลุ่มกิจกรรมและแกนนำในกลุ่มกิจกรรมร่วมจัดตั้งเป็นสภาองค์กรชุมชนตำบล ตำบลร้อนพินุลย์คือ 1 ใน 18 ตำบลที่จดทะเบียนแจ้งอย่างถูกต้องแล้ว และอุทยานชุมชนบ้านไฮโดรก็คือ กลุ่มหนึ่งในจำนวน 11 กลุ่มที่เป็นสมาชิกลักษณะเครือข่ายของสภาองค์กรฯ และแกนนำจะต้องเข้าร่วมประชุม 2 เดือนต่อ 1 ครั้ง นำปัญหาอุปสรรคและผลการเคลื่อนงานของกลุ่มมานำเสนอเพื่อสภาพิจารณาและจัดทำแผนงานในแต่ละปี

หนึ่งในประเด็นของสภาฯคือ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ร้อนพินุลย์ โครงสร้างของสภาจะต้องมีสมาชิกที่มาจากกลุ่มองค์กรในชุมชน คณะวิจัยจึงเข้าไปร่วมเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของสภาชุมชนตำบลร้อนพินุลย์ซึ่งมีนายบุญธรรม เมืองสินุ่น เป็นประธานสภา นายกลิ่น อาริกิจ เป็นสมาชิกสภา นายมงคล ฤทธิมนตรี เป็นที่ปรึกษาของสภาองค์กรชุมชนร้อนพินุลย์

ในกิจกรรมปลูกป่าหัวไร่ปลายนาจึงนำเอาวาระของสภาที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยในกิจกรรมที่มติสภาเห็นชอบมานำเสนอโดยนายบุญธรรม เมืองสินุ่น ได้ชี้แจงให้ทราบถึงโครงการที่จะเป็นเงื่อนไขในการอนุรักษ์และไม่ก่อให้เกิดแรงเสียดทานในพื้นที่ระบุไว้

กิจกรรมการปลูกป่าหัวไร่ปลายนาของคณะวิจัยนั้นต้องอาศัยพื้นที่เล็กพื้นที่น้อยตามหัวไร่ ในเขตปลายสวนของสมาชิกโดยเฉพาะสวนของคณะวิจัยโดยอาศัยหลักการว่าผู้นำต้องทำให้อุ และได้ผูกเงื่อนไขการส่งเสริมปลูกป่าในเขตหัวไร่ปลายนาเข้ากับโครงการที่สอดคล้องกับกิจกรรมนี้คือ ธนาคารต้นไม้ ซึ่งมีหลักการดังนี้

1) ต้นไม้ที่ประชาชนปลูก พื้นที่ใด ประชาชนมีสิทธิเป็นเจ้าของหมายถึง การให้ค่าแก่สิทธิชุมชน สิทธิประชาชนให้เกิดการรู้สึกเป็นเจ้าของ เพราะปัญหาที่ผ่านมาเสมือนว่าประชาชนไม่ได้เป็นเจ้าของจึงไม่เห็นคุณค่า

2) ต้นไม้ที่ประชาชนปลูกพื้นที่ใด ประชาชนย่อมมีสิทธิดูแลรักษาคุณค่าและตัดเพื่อเป็นสินค้าได้หมายถึง ใช้สิทธิในการดูแลจัดการเหมือนพืชเกษตรอื่น

3) ต้นไม้ที่ประชาชนปลูกเป็นทรัพย์สินของประชาชน และต้องมีมูลค่าหมายถึง ต้องมีการรับรองมูลค่า คุณค่า

4) ต้นไม้ทุกต้นที่ประชาชนปลูกย่อมสร้างสีเขียวให้แผ่นดินและความสมบูรณ์ของระบบนิเวศตลอดทั้งแก้ปัญหาโลกร้อนได้

การผูกเงื่อนไขจรรยาบรรณปลูกป่าเพิ่มเติมในเขตหัวไร่ปลายนาครั้งนี้เข้ากับโครงการธนาคารต้นไม้ เพื่อให้ชาวบ้านเห็นว่าเป็นโครงการระดับนโยบายที่ทำกันทั่วไปและเหมือนกันทั่วประเทศ เป็นการลดแรงเสียดทานที่ชาวบ้านจะตั้งข้อสังเกตว่าทำไมต้องเชื่อฟังทีมวิจัยที่เป็นชาวบ้านเหมือนกับตนเอง ถ้าเห็นด้วยก็ให้สมัครสมาชิกธนาคารนี้ได้ ผู้ที่สมัครเป็นสมาชิกได้แจ้งความต้องการกล้าไม้ส่วนมากเป็นตะเคียน และจำปา ซึ่งหน่วยรักษาดินน้ำปากพนังบ้านไสยะ ตำบลหินตก โดยคุณชยุต ห้วนหน้าดินน้ำ ทำหน้าที่จัดหาต้นไม้มาให้สมาชิก มีผู้มารับต้นไม้ไปปลูกบริเวณบ้านคนละ 20 ต้น และมีเงื่อนไขสำคัญคือพื้นที่หัวไร่ปลายนาดังกล่าวต้องใช้เป็นป่ากันชนห้ามตัดหรือหากใช้ประโยชน์ต้องปลูกทดแทนเงื่อนไขนี้ดูแลโดยกลุ่มอุทยานชุมชนไสโดน ทีมวิจัยได้รวบรวมชาวบ้านที่เห็นด้วยมาร่วมกิจกรรมปลูกป่าหัวไร่ปลายนาเพื่อเป็นพื้นที่กันชน นำร่องเป็นตัวอย่างที่วัดสุวรรณรังสี ในกิจกรรมนี้ได้รับความร่วมมือจากทหารค่ายศรีนครินทร์ 42 จำนวน 30 นาย มาร่วมกับชาวบ้านประมาณ 100 คนจากทุกกลุ่มบ้านในป่าต้นน้ำไสโดน

หลังจากทีมงานวิจัยเข้ามาก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของจิตสำนึกการรักป่าของคนมากขึ้น มีผู้เข้าใจและเห็นด้วยประมาณร้อยละ 70 จะเห็นได้จากการปลูกป่าที่จัดขึ้นทุกปี ในปีหลังๆ มีชาวบ้านเข้าร่วมมากขึ้น การปลูกป่าในเขตหัวไร่ปลายนาก็มีมากขึ้น เมื่อป่าไม้เพิ่มขึ้นน้ำในคลองสายต่างๆ ก็เพิ่มขึ้นจากเดิม เมื่อก่อนคลองบางสายน้ำแห้ง แต่วันนี้ชาวบ้านลดการทำลายป่าจากการพุดปากต่อปากให้หยุดการบุกรุกป่าเป็นสวนเชิงเดี่ยว อีกทั้งการเคลื่อนไหวระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่อุทยานทำให้เจ้าหน้าที่เอาใจจริงเอาใจมากขึ้น มีการไปสำรวจการบุกรุกป่ามากขึ้น ชาวบ้านตื่นตัวจึงบอกต่อกันว่า “พวกนี้มันเอาจริงนะ” ผลจากการเคลื่อนไหวมีการตอบรับจากชาวบ้าน 2 อย่างคือ บางกลุ่มมองในแง่ดีเพราะจะได้ยับยั้งการบุกรุกป่า บางกลุ่มไม่เห็นด้วยแต่ไม่มีการบุกรุกบางกลุ่มไม่เห็นด้วยและโต้แย้งเพราะเกรงว่ากลุ่มเคลื่อนไหวนี้จะมารวมกับอุทยาน คิดว่าการปลูกต้นไม้เพิ่มในพื้นที่ตนเองจะเป็นเครื่องมือของอุทยานน้ำตกโยงมายึดพื้นที่ไปเป็นของอุทยานชาวบ้านจะไม่มีที่ดินทำกิน

สรุป

สรุปกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำได้ดำเนินการใน 3 ประเด็นคือ 1) การสร้างความตระหนักและสำนึกให้แก่ชาวบ้าน ด้วยการประชุมกลุ่มย่อย 2 กลุ่มบ้านต่อหนึ่งเวทีทั้ง 10 กลุ่มบ้าน

นำเสนอปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพป่าบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านและป่าต้นน้ำ แต่ละกลุ่มบ้านได้เสนอแผนการฟื้นฟูป่าตามศักยภาพของตัวเองซึ่งเกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลป่า สืบทอดภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าทั้งการใช้สมุนไพร สิ่งประดิษฐ์และการเล่นที่สื่อถึงการเคารพป่าของแต่ละกลุ่มบ้าน 2)การสร้างเขตป่าชุมชน ใช้ค่ายลูกเสือเดิมขนาด 80 ไร่ เป็นพื้นที่ในการเริ่มจัดการป่าชุมชน ทำงานโดยสร้างการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในการร่วมกันจัดการ จัดตั้งเป็น “กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านไสโดน” มีคณะทำงานประกอบด้วยกลุ่มแม่บ้าน ผู้ใหญ่ ผู้ช่วย และชาวบ้าน 2-3 คน ใช้ข้อตกลงระหว่างชาวบ้านผู้ที่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่นี้อยู่ก่อนที่จะมีงานวิจัยกับกลุ่มฯ ตกลงว่าจะหยุดการบุกรุกพื้นที่เพิ่ม โดยหากใครไม่ปฏิบัติตามจะมีมาตรการลงโทษทางสังคม และหากยังไม่ปฏิบัติตามอีกก็ใช้กติกาตามระเบียบของกลุ่ม มีการปลูกป่าร่วมกัน 2 ครั้งห่างกันปีละครั้งเกิดความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นคือป่ามีความชื้นเพิ่มขึ้น ปริมาณน้ำในคลองเพิ่มมากขึ้น 3)สร้างการเคลื่อนไหวให้ชาวบ้านใช้พื้นที่ถาวรปลูกป่าเพิ่มเติม ใช้กลุ่มอนุรักษ์เดิมของแต่ละกลุ่มบ้านมาทำงานเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายโดยการจัดตั้งคณะทำงาน “อุทยานชุมชนบ้านไสโดน” ดูแลเรื่องการแก้ปัญหาสภาพป่าหัวไร่ปลายนาเสื่อมโทรมเชื่อมการทำงานกับสภาองค์กรชุมชนตำบลร้อนพินุลย์ สร้างความเข้าใจต่อชาวบ้านและรณรงค์ให้ชาวบ้านใช้หัวไร่ปลายนาปลูกป่าเพิ่มเติม โดยมีเงื่อนไขว่าต้นไม้ที่ปลูกเพิ่มนี้ใช้เป็นป่ากันชนห้ามตัดหรือหากใช้ประโยชน์ต้องปลูกทดแทน ผู้ที่สนใจก็เข้าร่วมกับโครงการธนาคารต้นไม้ได้เลย มีผู้เข้าใจและเห็นด้วยประมาณร้อยละ 70 บางส่วนก็ไม่เห็นด้วยเกรงว่าจะกลายเป็นเครื่องมือให้อุทยานมายึดพื้นที่ทำกิน

บทที่ 5

การเคลื่อนไหวดูแลป่าต้นน้ำ

ในบทที่ 4 ได้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านได้ร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าอย่างไร ในบทนี้จะชี้ให้เห็นต่อไปว่า เพื่อให้การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่ามีความยั่งยืน ชาวบ้านโดยการผลักดันของทีมวิจัยได้สร้างกลุ่มและเครือข่ายเพื่อจะทำหน้าที่ดูแลป่าให้ต่อเนื่องไปอย่างไร

การดูแลป่าในรูปแบบอุทยานชุมชนบ้านไสโตน

อุทยานชุมชนฯ ทำหน้าที่ควบคู่ไปกับอุทยานแห่งชาติน้ำตกโขง มีการแบ่งบทบาทที่เสริมหนุนแก่กัน กล่าวคืออุทยานชุมชนมีตัวแทนชาวบ้านของแต่ละหมู่บ้านเข้ามาเป็นกรรมการ ทำหน้าที่จัดการป่าในระดับพื้นที่ ส่งเสริมภูมิปัญญาและความเชื่อของการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลระหว่างคนกับป่า ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มเติม การเก็บหาของป่าตามฤดูกาล การปลูกป่าเพิ่มเติมในพื้นที่เสื่อมโทรม และตามหัวไร่ปลายนา สร้างความร่วมมือกับชาวบ้านที่ทำการเกษตรให้ทำการเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม มีการจัดตั้งกลุ่มปุ๋ยหมัก สมาชิกร่วมกันสมทบเงินและทำปุ๋ยหมักร่วมกันนำไปใช้ในสวนแทนการใช้ปุ๋ยเคมี ในระยะแรกนี้ชาวบ้านได้นำปุ๋ยหมักไปใช้แต่ก็ไม่ได้เลิกใช้ปุ๋ยเคมีเสียทีเดียวเป็นการใช้ควบคู่กันไปแต่ลดปริมาณปุ๋ยเคมีลง

ฝ่ายอุทยานแห่งชาติน้ำตกโขงทำหน้าที่สองส่วนคือ หนึ่งการควบคุมดูแลป่าและสัตว์ป่าโดยการบังคับใช้กฎหมายใช้อำนาจบังคับตามกฎหมายหากเกินกำลังของชุมชน สองการดูแลป่าโดยการสนับสนุนกิจกรรมของชุมชนหรือเมื่อชุมชนร้องขอความร่วมมือ

อุทยานชุมชนฯ ขับเคลื่อนภายใต้การควบคุมของสภาองค์กรชุมชนตำบลร่อนพิบูลย์ที่เป็นผู้ดูแลแผนงานครอบคลุมทุกด้านของชุมชนรวมทั้งแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วย โดยมีการประชุมตามวาระปกติของสภาองค์กรชุมชนฯ สองเดือนต่อ 1 ครั้ง

การดูแลป่าโดยกลุ่มอาสาสมัครหมู่บ้าน

อาสาสมัครหมู่บ้าน เกิดขึ้นก่อนงานวิจัยจากการจัดตั้งของสภาองค์กรชุมชนตำบลร่อนพิบูลย์ หมู่บ้านละ 10 คน ทำงานภายใต้การดูแลของสภาฯ ทำหน้าที่ตรวจตราการใช้ประโยชน์ในป่าแล้วมารายงานต่อสภาฯ สองเดือนต่อ 1 ครั้งตามวาระการประชุมปกติ เมื่อมีงานวิจัยจึงได้กระตุ้นบทบาทในการสอดส่องผู้ที่บุกรุกป่าในเขตพื้นที่ทำกินได้แก่สวนสมรมและสวนยางพารา มีการเฝ้าระวังภัยธรรมชาติรวมไปถึงภัยจากการตัดไม้ทำลายป่า อย่างไรก็ตามการทำงานยังอยู่ในระดับหนึ่งยังไม่มีกลไกที่นำไปสู่การเอาจริงเอาจังในภาคปฏิบัติอย่างเต็มที่นัก

ผลจากการเคลื่อนไหวในระดับพื้นที่ตอนนี้ยังคงมีการบุกรุกป่าแต่น้อยลงกว่าเดิม สถานการณ์ของป่าต้นน้ำในตอนนี้เริ่มได้รับการฟื้นฟูในส่วนที่ถูกทำลาย ส่วนความเข้าใจของชาวบ้านเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกับป่าอย่างเกื้อกูลกันได้ขยายผลพอสมควร มีชาวบ้านที่เห็นด้วยและร่วมในขบวนการรักษาป่าเพิ่มขึ้น รวมทั้งการเข้าร่วมกลุ่มปฎิบัติ และมีแผนงานที่จะเคลื่อนไหวต่อไปในลักษณะของการไม่ได้ห้ามแต่เป็นการสร้างการรับรู้ร่วมกัน สร้างกิจกรรมร่วมกัน การเคลื่อนไหวลักษณะดังกล่าวคือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ซึ่งมีแนวทางเบื้องต้นที่ต้องทำความเข้าใจกับชาวบ้านในพื้นที่ให้ใช้การท่องเที่ยวเป็นเงื่อนไขในการดูแลป่าในระยะยาว เช่น หากต้องการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ก็ต้องมีผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์ให้นักท่องเที่ยวดูแล้วจึงจะนำไปสู่การวางเงื่อนไขให้ชาวบ้านต้องปลูกป่าเพิ่มขึ้นและดูแลรักษาป่าด้วยความตั้งใจของตัวเอง ไม่ต้องมีกลไกใดๆ คอยกระตุ้น ซึ่งก็เป็นแนวคิดเบื้องต้นที่จะเคลื่อนไหวต่อจากนี้

ความร่วมมือกับโรงเรียนจัดการเรียนรู้ในโรงเรียน

การร่วมมือกับโรงเรียนในการจัดทำหลักสูตรหรือวิชาสอนให้นักเรียนเข้ามาเรียนรู้เกี่ยวกับป่าต้นน้ำก็เพื่อสร้างคนรุ่นใหม่ให้มีความรู้และเห็นความสำคัญของป่าต้นน้ำ และเพื่อให้เด็กนักเรียนเป็นสะพานเชื่อมไปสู่การเรียนรู้และการให้ความร่วมมือของผู้ใหญ่ โรงเรียนที่อยู่ในเป้าหมายครั้งนี้มี 2 โรงเรียนคือ โรงเรียนชุมชนวัดสุวรรณรังสี และโรงเรียนวัดเนกขัมมาราม

การเรียนรู้ในโรงเรียนชุมชนวัดสุวรรณรังสี

การรณรงค์ผ่านโรงเรียนของทีมวิจัยที่เป็นชาวบ้านทั้งหมดเป็นเรื่องยากพอสมควรในการสร้างความเข้าใจและความเชื่อถือแก่สถานศึกษา ในครั้งแรกของการประสานงานระหว่างทีมวิจัยกับสถานศึกษาได้รับการบ่ายเบี่ยงโดยให้เหตุผลว่าในปัจจุบันเวลาของครูต้องหมดไปกับการทำแผนการจัดการเรียนรู้ของเด็กซึ่งเป็นผลงานของโรงเรียน และผลงานของครูแทบจะไม่มีเวลาคิดหรือทำเรื่องอื่นอีกทั้งโรงเรียนมีหลักสูตรท้องถิ่นอยู่แล้วคือ การประดิษฐ์พัดใบกระพ้อ ทีมวิจัยได้ชี้แจงให้ครูเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่ต้องการขยายความรู้ไปถึงการอนุรักษ์ไม่ให้ต้นกระพ้อสูญหายไปจากพื้นที่ หลังจากนั้นโรงเรียนจึงมอบหมายให้ฝ่ายวิชาการมาประสานงานร่วมกับทีมวิจัยโดยเข้าร่วมกิจกรรมกับทีมวิจัยหลายครั้งจนกระทั่งมีข้อสรุปร่วมกันระหว่างโรงเรียนและทีมวิจัยเกิดหลักสูตรการเรียนรู้เรื่องการศึกษาพื้นที่ป่าไผ่โตน มีฐานการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติจริงรวม 5 ฐานการเรียนรู้ดังนี้

ฐานที่หนึ่ง การอนุรักษ์ จำนวนนักเรียน 20 คน รับผิดชอบดูแลโดยนายกฐิน อารีกิจ และนายบุญธรรม(มิตร) เมืองสีนุ่น

ครูกฐินและครูมิตรเล่าให้นักเรียนฟังถึงลำดับการเปลี่ยนแปลงของป่าต้นน้ำดังที่ปรากฏอยู่ในบทที่ 1 ของงานวิจัยว่า

แต่เดิมวิถีชีวิตของคนร่อนพิบูลย์ยังอยู่อย่างเรียบง่าย อบอุ่น มีความมั่นคง โดยมีความชัดเจนในการพึ่งพาหลักศีลธรรม และพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่มาของอาหาร ยา ที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม(ปัจจัยสี่) บรรพบุรุษของคนร่อนพิบูลย์เริ่มการเพาะปลูกแบบกลมกลืนกับป่าธรรมชาติที่ชาวบ้านเรียกว่า “สวนพ่อเฒ่า” หรือ การทำเกษตรแบบสวนสมรม หมายถึง การปลูกพืชที่กลมกลืนไปกับป่าธรรมชาติ เน้นพืชยืนต้น มักเป็นพืชที่เจ้าของสวนรู้ประวัติของพืชชนิดนั้นมาบ้าง

ในปี 2505 เกิดมหาวาตภัยแลหมตละมทุก ไม้ในป่าต้นน้ำเขตอำเภอร่อนพิบูลย์ล้มเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้ทางราชการให้สัมปทานตัดไม้แก่นายทุน โดยเริ่มจากสัมปทานไม้ที่ล้มจากนั้นก็สัมปทานต่อเนื่องไปถึงไม้ยืนต้นธรรมชาติ การสัมปทานไม้จากป่าต้นน้ำในเขตเขาหลวงเป็นไปอย่างกว้างขวาง เมื่อบริเวณใดทางสัมปทานได้ตัดต้นไม้ใหญ่หมดแล้ว ก็จะย้ายไปยังที่อื่นบริเวณนั้นชาวบ้านก็จะหักล้างทางพงต่อเพื่อจับจองที่ดินเป็นที่ทำกิน เนื่องจากป่าบริเวณนั้นบุกเบิกได้ง่ายแล้วลักษณะเช่นนี้ปรากฏว่าไม่ใช่เพียงคนในพื้นที่เท่านั้นที่เข้าไปบุกเบิกป่าแต่คนจากพื้นที่ทำนาแถบอำเภอปากพนัง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร และอำเภอชะอวด ซึ่งคนร่อนพิบูลย์เรียกว่า “คนท่อง(ทุ่ง)” หรือ “ชาวนอก” ได้ทยอยอพยพขึ้นมาบุกเบิกป่าในลักษณะดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง

ยุคแห่งการบุกเบิกปาลักษณะนี้ได้ส่งผลให้เกิดการบุกรุกป่าต่อมาอย่างต่อเนื่อง แม้ป่าที่ยังไม่เสื่อมโทรมชาวบ้านก็สามารถบุกเบิกได้ นอกจากนี้ยังพบว่าการบุกเบิกที่ดินยังได้รับการกระตุ้นจากนโยบายส่งเสริมการปลูกยางของรัฐบาล โดยเฉพาะการจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางขึ้นมาดำเนินการเรื่องนี้โดยตรง ซึ่งส่งผลกระทบทำให้ชาวบ้านบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนยางแบบใหม่มากขึ้นและมีการรื้อสวนผลไม้่ออกแล้วนำไปทำสวนยางกันมากขึ้นด้วย แม้ในปัจจุบันความพยายามของคนบางกลุ่มที่พยายามบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนยางก็ยังคงมีอยู่

เดือนพฤศจิกายน 2531 มีฝนตกหนักติดต่อกันหลายวัน ชาวบ้านแถบไสโดนได้ยินเสียงน้ำดังคล้ายเสียงของน้ำที่เดือดจากหม้อใบใหญ่ ไม่กี่วันต่อมาเขาร่อนนา บริเวณหมู่ที่ 2 ตำบลร่อนพิบูลย์ก็พังครืนลงกลายเป็นพื้นราบ แม้ระดับความรุนแรงจะไม่เท่าภูเขาถล่มที่พินุนและคีรีวง แต่หลังจากเหตุการณ์นี้เกิดขึ้น ชาวบ้านพบว่าความอุดมสมบูรณ์ที่เคยมีอยู่เริ่มหายไป น้ำในห้วยต่างๆ ที่เคยไหลตลอดปีบางเดือนเกือบแห้งขอด บางหน้าแล้งสายบางห้วยแห้งจนน้ำขาดกัน

จากสภาพความเปลี่ยนแปลงของป่าต้นน้ำดังกล่าวชาวบ้านประมาณ 15 คน ที่คิดเห็นตรงกันร่วมพูดคุยปัญหานี้อย่างจริงจังถึงเห็นสภาพป่าไม้ชุมชนที่เริ่มหมดไปเทียบกับอดีตที่ค่อนข้างมีความอุดมสมบูรณ์เป็นต้นน้ำและเป็นที่ทำกินให้แก่ชาวไสโดนรวมถึงชุมชนใกล้เคียงและคิดว่าทรัพยากรชุมชนเป็นของชุมชน ทุกคนในชุมชนควรมีส่วนร่วมและช่วยกันดูแลรักษา หากเราไม่ช่วยกันดูแลรักษาป่าจะหมดไปไม่เหลือไว้ให้ลูกหลาน จึงปรึกษารื้อกันในหมู่ที่ 8 กับหมู่ที่ 10 และมีมติจัดตั้งกลุ่มดูแลป่าต้นน้ำขึ้นประมาณเดือนกุมภาพันธ์ 2549 ในภายหลังมีชาวบ้านให้ความสนใจและเห็นความสำคัญเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จากนั้นเริ่มตั้งโรงเรียนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาร่วมและพยายามจัด

กิจกรรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำทุกๆ วันสำคัญเช่น ปลูกต้นไม้ ปรับปรุงและพัฒนาสถานที่สาธารณะของชุมชนคือ วัด โรงเรียน เพื่อสามารถเป็นต้นแบบให้เยาวชนรุ่นหลังได้สืบทอดและร่วมกันอนุรักษ์ต่อไป

นอกจากนี้ยังได้มีการตั้งพิธีกรรมป่าต้นน้ำ มาเป็นประเพณีประจำปีของชุมชน เพื่อปลูกฝังและสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เช่น การบวชป่า ซึ่งมีการทำพิธีกรรมโดยมีการนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีและนำผ้าเหลืองไปผูกต้นไม้ต้นที่บวช

จากการที่กลุ่มมีการดำเนินงานและเริ่มมีความเข้มแข็งก็ได้มีการจัดตั้งกลุ่มเยาวชนต้นน้ำขึ้น ได้นำเยาวชนไปอบรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าที่อุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง เพื่อที่เยาวชนกลุ่มนี้จะสามารถนำความรู้ที่ได้กลับมาพัฒนาของกลุ่มของตน อนุรักษ์ป่าต้นน้ำในถิ่นกำเนิดและดึงเยาวชนคนอื่นๆ เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

ฐานที่ 2 ภูมิปัญญาระหว่างคนกับป่า จำนวนนักเรียนประมาณ 20 คน รับผิดชอบโดยนางสาวกริชูแก้ว และนายมนู

อธิบายถึงการใช้ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาผลผลิตในภาคเกษตรโดยไม่ทำลายระบบนิเวศ มีการยกตัวอย่างของการใช้ประโยชน์ “น้ำส้มควันไม้” ปาหรั่ง อธิบายให้นักเรียนฟังว่าน้ำส้มควันไม้ คือของเหลวที่เกิดจากควันของการเผาถ่าน มีกลิ่นไหม้ และนายมนูได้อธิบายถึงประโยชน์ในด้านการเกษตรและด้านอื่นๆ

ประโยชน์ของน้ำส้มควันไม้ในภาคเกษตร ชาวสวนยางใช้น้ำส้มควันไม้ล้างมือทำให้ไม่มีกลิ่นยางติดมือ นอกจากนั้นยังมีสรรพคุณในการไล่แมลง โดยผสมน้ำส้มควันไม้ 1 ส่วนต่อน้ำ 100 ส่วน(น้ำส้มควันไม้ 1 ลิตรผสมกับน้ำ 100 ลิตร) ฉีดพ่นตามต้นไม้ไล่แมลง ลุงมนูยกตัวอย่างว่า ตอนนี้ลุงใช้ไล่แมลงในสวนรอบบ้านแทนการใช้สารเคมีทำให้ปัญหาแมลงในสวนหมดไป นอกจากฆ่าแมลงแล้วน้ำส้มควันไม้ยังมีฤทธิ์ในการบำรุงดิน

วิธีการใช้และประโยชน์ในด้านการเกษตร เมื่อใช้ประมาณ 1 เดือนจึงเริ่มเห็นผล

1. ป้องกันโรครากและโคนเน่าจากเชื้อรา ใช้น้ำส้มควันไม้ 1 ช้อนโต๊ะ ต่อน้ำ 1 ลิตรฉีดพ่นลงดินก่อนปลูกพืช 15 วัน

2. เพื่อเร่งการเจริญเติบโต กระตุ้นความต้านทานโรค ใช้น้ำส้มควันไม้ 10 ช้อนโต๊ะ ต่อน้ำ 1 ปีบริวารโคนต้นทุกๆ 7 - 15 วัน

3. ป้องกันศัตรูพืช ขับไล่แมลงทุกชนิดและกำจัดเชื้อรา ใช้น้ำส้มควันไม้ 10 ช้อนโต๊ะ ต่อน้ำ 1 ปีบริวาร ฉีดพ่นใบทุก 7 - 15 วัน

4. เพื่อช่วยในการสังเคราะห์น้ำตาลของพืชทำให้ผลไม่มีรสหวาน ใช้น้ำส้มควันไม้ 4 ช้อนโต๊ะ ต่อน้ำ 1 ปีบริวาร ฉีดพ่นผลหลังจากติดผลแล้ว 15 วัน และพ่นอีกครั้งก่อนเก็บเกี่ยว 20 วัน

5. ป้องกันมดและแมลง ใช้น้ำส้มควันไม้ 5 ช้อนโต๊ะ ต่อน้ำ 1 ลิตร ราดหรือพ่นบริเวณที่มีมดและแมลง

6. แก้วโรคราในยางพารา ใช้น้ำส้มควันไม้ 5 ช้อนโต๊ะ ต่อน้ำ 1 ลิตร ทาหน้ายาง

วิธีการใช้และประโยชน์ด้านปศุสัตว์

1. ขับไล่เห็บหมัด รักษาโรคเรื้อนของสัตว์ ใช้แบบเข้มข้นผสมน้ำพ่นที่ตัวสัตว์อาทิตย์ละ 2-3 ครั้ง

2. กำจัดกลิ่น ขับไล่แมลงในคอกสัตว์ ใช้น้ำส้มควันไม้ 20 ช้อนโต๊ะ ต่อน้ำ 1 ปี๊บ ราดพื้นคอกสัตว์

3. กำจัดกลิ่นขยะและป้องกันไม่ให้แมลงวางไข่ ใช้น้ำส้มควันไม้ 20 ช้อนโต๊ะ ต่อน้ำ 1 ปี๊บ ผสมน้ำราดหรือพ่นกองขยะ

ในการใช้ประโยชน์ด้านปศุสัตว์และด้านการเกษตรจากผลการใช้จริงของชาวบ้านมีคำแนะนำว่าในการใช้ครั้งที่ 1-2 ควรผสมกับสารเคมีที่ใช้อยู่เดิมในอัตราส่วนครึ่งต่อครึ่ง ผสมน้ำแล้วฉีดพ่น ในการใช้ครั้งถัดไปจึงเปลี่ยนมาใช้เฉพาะน้ำส้มควันไม้เพียงอย่างเดียวโดยไม่ต้องใช้สารเคมี

ประโยชน์ของน้ำส้มควันไม้ที่ใช้ในครัวเรือน นำมาใช้เป็นยาสระผม มีคุณสมบัติขจัดรังแค เอามาขโลมดับกลิ่นตัวและบำรุงผิวพรรณ แก้คันคัน แก้อาการปวดฟัน ดับกลิ่นปาก อมบ้วนปาก แก้ปวดกำจัดเห็บ หมัดตามตัวของสัตว์เลี้ยงในบ้านโดยทาตามตัวทิ้งไว้ 1 ชั่วโมง

ฐานที่ 3 พิธีกรรม ความเชื่อระหว่างคนกับป่าไผ่โตน

นายกฐิน อารีกิจ รับผิดชอบบอกเล่าให้นักเรียนฟังว่า ผู้คนในพื้นที่ที่มีความเชื่อและพิธีกรรมที่เคยเป็นกฎเกณฑ์ในการกำหนดสิทธิและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอยู่หลายอย่าง อาทิความเชื่อเรื่อง “เทวดา” และ “ทวด” ซึ่งสิ่งสถิตอยู่ในเขาแต่ละลูก ชาวบ้านเชื่อว่าเทวดาและทวดดังกล่าวเป็นผู้พิทักษ์ภูเขและคุ้มครองลูกหลานที่เข้าใช้ประโยชน์จากป่า โดยชาวบ้านถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพนับถือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีการเล่าสืบทอดกันมาก็คือ ทวดตาสีเมืองตรงบริเวณป่าไผ่โตน ทวดราม ตาสีเมือง แม่เศรษฐีในตำนานเรื่องปาฏิหาริย์พระแม่เศรษฐี เรื่องราวของทวดรามปรากฏในนิมิตเป็นเสือ ทวดตาสีเมืองเป็นทวดที่คอยดูแลรักษาป่าแถบไผ่โตน มีตัวอย่างเหตุการณ์ที่แกนนำทีมวิจัยพบเห็นด้วยตัวเองคือครั้งหนึ่งได้เข้าไปถางป่าเพื่อตัดเส้นทางขึ้นไปเพื่อสร้างอาคารที่ทำการของกลุ่มในการดูแลป่า แกนนำดังกล่าวได้พบงูตัวใหญ่แต่หายไประหว่างรวดเร็วจึงได้จุดธูปบอกกล่าวขออนุญาตถางป่า หากนำข้าวห่อไปกินในป่าก่อนกินต้องเตรียมไปวางไว้แล้วเอ่ยชื่อทวดสีเมืองก่อน

นอกจากเรื่องทวดแล้วยังเชื่อเรื่องเทวดาที่รักษาต้นไม้บางประเภท ชาวบ้านมีความเชื่อเชิงอนุรักษ์ว่า ต้นไม้ที่มีน้ำลอดข้างใต้ราก ต้นไม้ที่ยางเหมือนเลือดหรือเรียกว่าต้นไม้ดกมันและต้นไม้ที่มีสองปาง ห้ามโค่นเพราะจะทำให้เกิดความเจ็บไข้ให้แก่ผู้ที่โค่น ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ดังกล่าวว่าเป็นประเภทไม้ตะเคียน ไม้หลุมพองซึ่งเป็นไม้ขนาดใหญ่และหายาก

การบูชาทวด พระภูมิเจ้าที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมีการจัดขึ้นปีละ 1 ครั้ง เป็นประเพณีของชาวไผ่โตนที่มีการจัดขึ้นทุกปี มีการตั้งอาหารคาว-หวาน น้ำ ดอกไม้ ธูป เทียน หัวหมู ไก่ เป็นเครื่องเซ่น โดย

เริ่มต้นนะโม 3 จบเรียกขมนุ่มเทวดา เชิญทวด พระภูมิเจ้าที่มารับเครื่องเซ่น เมื่อเวลาผ่านไปสักพักใหญ่ หรือระยะที่รูปหมดดอก เป็นสัญลักษณ์ว่าเจ้าที่รับเครื่องเซ่นเสร็จแล้วขอให้เจ้าที่ปกปักรักษาคุ้มครอง ชาวไสโตน จากนั้นจึงเชิญเจ้าที่กลับพบภูมิ

ความเชื่อเหล่านี้ของชาวบ้านมีความเกรงกลัวและศรัทธาต่อทวดว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาป่า ชาวบ้านจะไม่ตัดไม้ทำลายป่าทั้งยังช่วยกันอนุรักษ์ป่าให้คงอยู่ตลอดไป

ฐานที่ 4 ปัญหาและอุปสรรคในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำ

ทีมวิจัยอธิบายถึงปัญหาในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำหลายปัญหาเกิดจากการขาดความร่วมมือที่จะช่วยผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ การกำหนดแนวทางในการรักษาป่าต้นน้ำยังไม่ชัดเจนและมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น งบประมาณ คนทำงาน ทั้งสองอย่างยังไม่เพียงพอ โดยเฉพาะคนทำงานที่จะช่วยกันฟื้นฟูป่าต้นน้ำนับเป็นปัญหาสำคัญเพราะขาดบุคคลที่มีความเสียสละทำเพื่อส่วนรวม ตอนนี้มีเพียงคนกลุ่มเล็กๆ ที่ร่วมแรงร่วมใจกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเพียงกลุ่มเดียวไม่เพียงพอที่จะดูแลป่าชุมชนได้อย่างทั่วถึง

และได้ยกตัวอย่างให้นักเรียนเข้าใจง่ายขึ้นว่าหากมีคน 1 คน รักษาแต่ 10 คนทำลายป่าก็จะค่อยๆ หดไป แต่ในทางกลับกันหากมี 10 คนรักษาแต่มีเพียง 1 คนทำลาย อย่างไรป่าก็ยังมีเหลือมากขึ้น และที่ดีที่สุดคือหากทุกคนในชุมชนร่วมมือกันก็จะสามารถแก้ปัญหาทุกปัญหาที่เกิดขึ้นได้

ฐานที่ 5 ศึกษาพรรณไม้และวิธีการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า

ทีมวิจัยได้หยิบยกเนื้อหาส่วนที่ได้กล่าวถึงในบทที่ 1 ของรายงานเกี่ยวกับป่าต้นน้ำของอำเภอรัตนพิบูลย์มาอธิบายให้นักเรียนฟังว่า สำหรับชาวรัตนพิบูลย์ป่าต้นน้ำ หมายถึง ป่าที่ทำหน้าที่ซับน้ำจากพื้นดินบริเวณเขาสูงก่อนรวมตัวเป็นสายน้ำเล็กๆ ไหลลงลำคลองใหญ่หลายสาย ก่อนจะไปรวมกันเป็นลำน้ำขนาดใหญ่ ในเขตเทือกเขาหลวงฝั่งตะวันออกช่วงเขาอำเภอรัตนพิบูลย์มีป่าต้นน้ำทั้งหมด 6 ผืน ได้แก่

1. ป่าต้นน้ำไสโตน อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ 8 หมู่ 10 บางส่วนของหมู่ 7 บางส่วนของหมู่ 2 ของตำบลรัตนพิบูลย์ อำเภอรัตนพิบูลย์
2. ป่าต้นน้ำแม่เศรษฐีหรือต้นน้ำท่านบสาม อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ 7 ของตำบลรัตนพิบูลย์ อำเภอรัตนพิบูลย์
3. ป่าต้นน้ำห้วยเหมือง อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ 2 ของตำบลรัตนพิบูลย์ อำเภอรัตนพิบูลย์
4. ป่าต้นน้ำวังศิลารักษ์ (วังอ้ายควาย) อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ 3 ของตำบลรัตนพิบูลย์ อำเภอรัตนพิบูลย์
5. ป่าต้นน้ำห้วยไม้แก่น อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ 11 ของตำบลรัตนพิบูลย์ อำเภอรัตนพิบูลย์
6. ป่าต้นน้ำไสเาะ อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ 8 ของตำบลหินตก อำเภอรัตนพิบูลย์

สำหรับป่าต้นน้ำไสโตนเป็นป่าต้นน้ำขนาดใหญ่มีพื้นที่ประมาณ 1,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่ที่ราบเชิงเขาขึ้นไปจนถึงสันเขาของเทือกเขาหลวงที่ชาวบ้านเรียกว่าสันเย็น มีชาวบ้านตั้งชุมชนบุกเบิกป่าทำสวนมาแต่เดิม 7 แห่ง และที่แตกตัวออกไปตั้งชุมชนทำสวนในเขตพื้นที่อยู่ลึกเข้าไปอีก 3 แห่ง เมื่อทางราชการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยงเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำนี้ตกอยู่ในเขตอุทยานดังกล่าวประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ ยกเว้นในเขตพื้นที่ราบเชิงเขายังคงเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ โดยมีหมู่บ้านดั้งเดิม 3 แห่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติด้วย

ในอดีตป่าต้นน้ำไสโตนมีต้นไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่มากมายหลายชนิด มีความอุดมสมบูรณ์มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวบ้าน แต่ในปัจจุบันกำลังจะหมดไปซึ่งพื้นที่หลายสิบไร่ถูกแทนที่ด้วยยางพาราทำให้ชาวบ้านเริ่มขาดน้ำ ชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ได้พยายามที่จะช่วยกันฟื้นฟูป่าต้นน้ำไสโตนทำให้ชาวบ้านไสโตนไม่ขาดน้ำใช้ และชี้ให้เห็นว่าหากชาวบ้านในทุกหมู่บ้านที่อาศัยอยู่ในป่าต้นน้ำทั้ง 6 พื้นดังกล่าวร่วมแรงร่วมใจกันอนุรักษ์ป่าก็จะทำให้ทุกหมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำใช้ในการทำการเกษตรกันอย่างทั่วถึง

การเรียนรู้ในโรงเรียนวัดเนกขัมมาราม

การประสานงานระหว่างทีมวิจัยนำโดยนายบุญธรรม เมืองสินุ่น หารือกับผู้อำนวยการโรงเรียน การทำความเข้าใจเป็นไปด้วยความสะดวกได้รับความร่วมมือจากผู้อำนวยการเป็นอย่างดีเนื่องจากผู้อำนวยการโรงเรียนเป็นคนท้องถิ่นและได้นำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้เป็นหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนอยู่บางส่วนแล้ว จึงเกิดความร่วมมือในการจัดทำหลักสูตรโดยมีการจัดตั้งคณะทำงานเป็นครูโรงเรียนและครูภูมิปัญญาหรือวิทยากรในพื้นที่ ร่วมกันสอนนักเรียนด้วยหลักสูตรท้องถิ่นที่โรงเรียนทำอยู่แล้ว คือ ผักสวนครัว พืชสมุนไพร หมูหลุม น้ำหมักจุลินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ และเพิ่มเติมหลักสูตรเกี่ยวกับภูมิปัญญา ความเชื่อต่อศักดิ์สิทธิ์ที่คู่แลป่า

มีการแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อรับผิดชอบสร้างหลักสูตรและสอน โดยคณะทำงานที่มาจากทีมวิจัย และเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติน้ำตกโยงมีดังนี้

1. ครูภูจัน อารีกิจ
2. ครูบุญธรรม เมืองสินุ่น
3. ครูสาคร ชูแก้ว
4. ครูมนู ชูแก้ว
5. ครูสนอง สายน้ำ
6. ครูเทียบ คุ่มไพร
7. ครูสมนึก ไชยสุวรรณ
8. ครูวันชัย ช่วยอักษร

9. ครูศักดิ์ รักจันทร์

10. คณะเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง

ผู้ดูแลและที่ปรึกษา

1. นายมงคล ฤทธิมนตรี
2. นางลัดดาวัลย์ สุตดาพงศ์

คณะครูโรงเรียนวัดเนกขัมมาราม

1. นายสำราญ	อิทธิศิริ	ผู้อำนวยการ
2. นายประทีป	โรจนรัตน์	รองผู้อำนวยการ
3. นางธิดารัตน์	ชูแก้ว	ครู
4. นายสมบูรณ์	กงบุญแก้ว	ครู
5. นางวิลาศ	ชูภิรมย์	ครู
6. นางอารมณี	สงพอม	ครู
7. นางพวงเพ็ญ	กงพินิจ	ครู
8. นักเรียนโรงเรียนวัดเนกขัมมาราม จำนวน 55 คน		

การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่า

1. เครือข่ายชุมชนในป่าต้นน้ำ 5 แห่ง

ป่าต้นน้ำในเขตเขาหลวงฝั่งตะวันออกมีป่าต้นน้ำทั้งสิ้น 6 ผืน ป่าต้นน้ำไสโดนเป็นหนึ่งในป่าหกผืนดังกล่าว ทีมวิจัยจึงได้สร้างการเรียนรู้กับชาวบ้านในป่าต้นน้ำอีก 5 แห่งเพื่อสร้างการรับรู้ถึงปัญหาและแผนการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำร่วมกัน ซึ่งคาดหวังว่าหากเกิดการเคลื่อนไหวเช่นเดียวกันนี้ในป่าต้นน้ำอีก 5 แห่งดังกล่าวจะช่วยให้การรักษาดินน้ำต่างๆ ได้ผลสมบูรณ์ การเคลื่อนไหวในกิจกรรมต่างๆ ที่ผ่านมาได้สร้างการรับรู้ได้เป็นอย่างดีเพราะได้เชิญตัวแทนกลุ่มอนุรักษ์ในพื้นที่ป่าต้นน้ำทั้ง 5 แห่งเข้าร่วมกิจกรรมทุกครั้ง พร้อมกับที่กลุ่มอุทยานชุมชนบ้านไสโดนเองก็ได้เข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มอนุรักษ์เหล่านั้นด้วย จากการช่วยประสานงานของอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง นอกจากนั้นในระหว่างการดำเนินกิจกรรมในโครงการวิจัย จากการทำกิจกรรมการเรียนรู้ของนักเรียนร่วมกับโรงเรียน การเป็นสมาชิกสภาองค์กรชุมชนตำบลร่อนพิบูลย์ รวมทั้งการประชุมกลุ่มย่อยที่คลองพลับทำให้เกิดกลุ่มอนุรักษ์ใหม่ขึ้นมาอีก 3 กลุ่มคือ

1. กลุ่มเยาวชนโรงเรียนนาคามวิทยา จำนวน 60 คน โดยการดูแลของครู
2. กลุ่มอนุรักษ์คลองพลับ มีแกนนำคือ นายประโยชน์ พรหมเอียด นายสนอง สายน้ำ นายสมมาศ คงเงิน นายอนันต์ รัตนพันธ์

3. กลุ่มสายใยธรรมชาติ เป็นกลุ่มต้นน้ำย่อยหัวเหมือง ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 2 เป็นป่าต้นน้ำที่ติดต่อกับ หมู่ที่ 7 และหมู่ที่ 10(พื้นที่ศึกษา)

2. เครือข่ายที่เป็นหน่วยงานรัฐ

ตลอดการทำงานในการปลูกป่าชุมชน การปลูกป่าหัวไร่ปลายน่า ได้สร้างความร่วมมือกับ หน่วยงานรัฐในพื้นที่และได้รับความร่วมมือด้วยดีตลอดมาในแง่ความรู้ และการอำนวยความสะดวกในการจัดการ หน่วยงานรัฐที่เป็นภาคีความร่วมมือดังกล่าวมีดังนี้

1. อุทยานแห่งชาติน้ำตกโยง ตลอดมาที่มวิจัยได้สร้างความร่วมมือด้วยการประสานบอกเล่า วัตถุประสงค์ของงานวิจัยและได้รับความร่วมมือเมื่อมีกิจกรรมปลูกป่าชุมชน อุทยานจะสนับสนุน บุคลากรร่วมแลกเปลี่ยนการจัดการป่าชุมชนร่วมกันมาโดยตลอด สนับสนุนอาหารกลางวันและรถยนต์ ขับเคลื่อนสื่อในการเคลื่อนย้ายอุปกรณ์สำหรับการปลูกป่า ให้คำแนะนำและสนับสนุนข้อมูลเกี่ยวกับ ฐานข้อมูลกลุ่มอนุรักษ์ที่อยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำอื่นๆ ในเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกโยงแก้มวิจัยโดยตลอด

2. หน่วยรักษาต้นน้ำปากพองบ้านไผ่เงาะ ตำบลหินตก สนับสนุนพันธุ์กล้าไม้และร่วมหาหรือ โดยตลอดโดยคุณชยุพร

3. สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 5 กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นหน่วยงานรัฐที่กำกับดูแลป่าต้นน้ำไผ่เงาะให้การสนับสนุน กิจกรรมการจัดการป่าชุมชนตลอดมา

4. ทหารค่ายศรีนครินทร์ 42 ร่วมปลูกป่ากับชาวบ้าน

5. ทหารค่ายกะปอง อ.ทุ่งสง นำข่าวการปลูกป่าชุมชนไปเผยแพร่

สรุป

ขบวนการเคลื่อนไหวดูแลป่าต้นน้ำได้ดำเนินการโดย 1)อุทยานชุมชนบ้านไผ่เงาะ มีตัวแทน ชาวบ้านของแต่ละหมู่บ้านเข้ามาเป็นกรรมการ ทำหน้าที่จัดการป่าในระดับพื้นที่ สร้างความร่วมมือให้ ทำการเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม มีการจัดตั้งกลุ่มปุ๋ยหมักนำไปใช้ในสวนควบคู่กับเคมีเป็นการ ค่อยๆ ลดการใช้ปุ๋ยเคมี 2)อาสาสมัครหมู่บ้าน มีตัวแทนจากหมู่บ้านละ 10 คน ทำงานภายใต้การดูแล ของสภาองค์กรชุมชนตำบลร่อนพิบูลย์ ทำหน้าที่ตรวจตราการใช้ประโยชน์ในป่าแล้วมารายงานต่อ สภาฯ สองเดือนต่อ 1 ครั้ง 3)การทำความร่วมมือกับโรงเรียนในการสร้างการเรียนรู้ให้นักเรียน คือ โรงเรียนวัดสุวรรณรังสี และ โรงเรียนวัดเนกขัมมาราม โดยครูและชาวบ้านได้ร่วมกันออกแบบ หลักสูตรการเรียนรู้ ชาวบ้านทำหน้าที่หลักในการสอนโดยเน้นการปฏิบัติจริงให้นักเรียน 4)สร้าง เครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกับชุมชนในเขตป่าต้นน้ำอีก 5 แห่ง เกิดความร่วมมือกับกลุ่มอนุรักษ์ในป่าต้น

น้ำทั้ง 5 แห่งในแง่การร่วมรับรู้ปัญหาและกระบวนการเคลื่อนไหวของกันและกันด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมระหว่างกันทุกครั้ง อีกทั้งยังเกิดเครือข่ายที่เป็นหน่วยงานรัฐอีกด้วย

การเคลื่อนไหวของชาวบ้านครั้งนี้เกิดขึ้นในสองระดับคือ หนึ่งการใช้โรงเรียนเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวโดยกำหนดกิจกรรมต่อเนื่องใช้อุทยานชุมชนฯเป็นต้นแบบในการศึกษาของเยาวชนและขยายผลไปยังผู้ปกครองและต้นน้ำใกล้เคียงได้เป็นอย่างดี และสองการเคลื่อนไหวโดยกระบวนการชุมชนผ่านสภาองค์กรชุมชนตำบลร้อนพิบูลย์ ซึ่งทุกกลุ่มในตำบลจะมีแกนนำนำปัญหามาพูดคุยและกำหนดกิจกรรมสองเดือนต่อ 1 ครั้ง ในลักษณะเครือข่ายเชิงนโยบายดังนั้นการจัดการป่าต้นน้ำไฮโดนและอีก 5 แห่งจึงทำไปเป็นขบวนเดียวกันที่หนุนช่วยกันได้อย่างดี

กล่าวได้ว่างานของโครงการดำเนินการไปได้ตามเป้าหมายของโครงการที่วางไว้ เพียงแต่ผลที่เกิดขึ้นยังไม่อาจกล่าวได้ว่าสมบูรณ์แล้ว เนื่องจากเป็นเพียงความพยายามในการก่อรูปการเคลื่อนไหวในระยะแรก การจะสรุปว่าได้ผลมากน้อยแค่ไหนคงต้องดูผลที่เกิดขึ้นในระยะยาวกว่านี้ แต่ก็สรุปได้ในเบื้องต้นหากชาวบ้านได้ร่วมกันเรียนรู้ ร่วมกันคิด ชาวบ้านจะมีความเข้าใจว่าอะไรเป็นอะไรได้มากพอสมควร เมื่อเข้าใจแล้วก็สามารถวางแผนที่จะจัดการคลี่คลายปัญหาได้ เพียงแต่ว่าหากปล่อยชาวบ้านไว้ตามลำพัง ชาวบ้านก็จะเข้าสู่กระบวนการเดิมคือการผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด หากต้องการให้ชาวบ้านรวมตัวกันเป็นกลุ่มและเครือข่ายเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และดูแลป่าต้นน้ำ ผู้เกี่ยวข้องคงเข้ามาร่วมทำงานกับชาวบ้าน

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

1. หมู่บ้านที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่ศึกษาเกิดขึ้นด้วยการอพยพของชาวบ้านจากพื้นที่อื่นเพื่อมาหาที่ทำกิน โดยในระยะแรกชาวบ้านจะทำการเกษตรเพื่อการอยู่รอดเป็นหลัก โดยตั้งชุมชนอยู่ชายป่า เพราะชาวบ้านยังไม่ถูกกดดันให้ทำการผลิตเพื่อแสวงหาเงินตรามากนัก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็คือการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์เข้าไปสู่พื้นที่ป่ามากขึ้น ซึ่งหมายถึงชาวบ้านถูกกระตุ้นให้ผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น จากนั้นจึงได้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนมากขึ้นเป็นลำดับ 3 ด้าน คือ ด้านแรก ชาวบ้านบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนมากขึ้นตลอดเวลา ทั้งสวนผลไม้และสวนยางพารา และนับวันสวนยางพาราจะมีบทบาทเป็นการผลิตหลัก ในขณะที่การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองคือการปลูกข้าวจะหายไป ด้านที่สอง คนจะแตกตัวออกจากชุมชนเดิมออกไปตั้งชุมชนใหม่เพิ่มขึ้น เพราะจะสะดวกต่อการบุกเบิกพื้นที่ใหม่มากกว่า ในขณะที่เดียวกันก็มีคนจากหลายพื้นที่อพยพเข้ามาสมทบ ทำให้หมู่บ้านแห่งใหม่เติบโตอย่างรวดเร็ว แบบแผนการเพิ่มขึ้นของประชากรจะสัมพันธ์กับความต้องการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดและการบุกเบิกป่าเพื่อขยายที่ทำกิน ด้านที่สาม ตลาดมีอิทธิพลกระตุ้นการบริโภคของประชาชนมากขึ้นพร้อมกับชีวิตของประชาชนต้องพึ่งพิงตลาดมากขึ้นในทุกๆด้าน รวมทั้งการบริโภคในชีวิตประจำวัน ซึ่งก็นำไปสู่ความต้องการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดที่เข้มข้นมากขึ้นตลอดเวลาด้วย

ภายใต้สถานการณ์ที่กล่าวถึงจะมีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการจัดการป่าควบคู่ไปด้วย โดยแต่เดิมชุมชนต่างๆดูแลป่ากันเอง ทั้งในส่วนของการดูแลป่าให้คงอยู่และการใช้ประโยชน์จากป่า อำนาจสำคัญในการดูแลป่าเป็นอำนาจที่มาจากความเชื่อและพิธีกรรม โดยคนในชุมชนจะมีความเชื่อและปฏิบัติพิธีกรรมร่วมกัน ทำให้เกิดกฎเกณฑ์ในการดูแลป่าและใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน การขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์เข้าไปในเขตป่าเกิดขึ้นพร้อมๆกับการขยายอำนาจรัฐเข้าไปจัดการป่าที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์ด้วยระบบของชุมชนอยู่ โดยพื้นที่ป่าส่วนหนึ่งถูกประกาศให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติ อีกส่วนหนึ่งถูกประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ทำให้กระบวนการกระตุ้นของตลาดให้ชาวบ้านบุกเบิกพื้นที่ป่าทำงานได้ผลมากยิ่งขึ้น เพราะชาวบ้านจะรู้สึกว่าการไม่ใช้ของพวกเขาก็ต่อไปแล้ว ในขณะที่ทางราชการเองก็ไม่สามารถดูแลป่าให้คงอยู่ได้ตามหลักการตามกฎหมายที่รัฐประกาศใช้

ดังนั้นการคิดเรื่องการให้ป่าให้อยู่ในขอบเขตที่พอเหมาะพอควรจึงเป็นเรื่องที่ทุกฝ่ายต้องร่วมกันคิด เพราะจะไม่ให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าก็ไม่ได้ เพราะชาวบ้านก็คงไม่มีทางเลือกที่จะ

ไปทำมาหากินอย่างอื่น ในขณะที่เดียวกันจะให้ชาวบ้านบุกเบิกป่าได้ตามความต้องการทั้งหมดก็คงไม่ถูกต้องเช่นกัน เพราะพื้นป่ามีจำกัด และการสูญเสียพื้นที่ป่าจะนำมาซึ่งผลกระทบต่างๆหลายประการ

2. กระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำโครงการวิจัยได้ดำเนินการใน 3 ประเด็นคือ (1) การสร้างความตระหนักและสำนึกให้แก่ชาวบ้าน ด้วยการประชุมกลุ่มย่อย 2 กลุ่มบ้านต่อหนึ่งเวทีทั้ง 10 กลุ่มบ้าน นำเสนอปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพป่าบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านและป่าต้นน้ำ แต่ละกลุ่มบ้านได้เสนอแผนการฟื้นฟูป่าตามศักยภาพของตัวเองซึ่งเกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูป่าความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลป่า สืบทอดภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าทั้งการใช้สมุนไพร สิ่งประดิษฐ์และการละเล่นที่สื่อถึงการเคารพป่าของแต่ละกลุ่มบ้าน (2) การสร้างเขตป่าชุมชน ใช้ค่ายลูกเสือเดิมขนาด 80 ไร่ เป็นพื้นที่ในการเริ่มจัดการป่าชุมชน ทำงานโดยสร้างการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในการร่วมกันจัดการ จัดตั้งเป็น “กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านไสโดน” มีคณะทำงานประกอบด้วยกลุ่มแม่บ้าน ผู้ใหญ่ ผู้ช่วย และชาวบ้าน 2-3 คน ใช้ข้อตกลงระหว่างชาวบ้านผู้ที่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่นี้อยู่ก่อนที่จะมีงานวิจัยกับกลุ่มฯ ตกลงว่าจะหยุดการบุกรุกพื้นที่เพิ่ม โดยหากใครไม่ปฏิบัติตามจะมีมาตรการลงโทษทางสังคม และหากยังไม่ปฏิบัติตามอีกก็ใช้กติกาตามระเบียบของกลุ่ม มีการปลูกป่าร่วมกัน 2 ครั้งห่างกันปีละครั้งเกิดความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นคือป่ามีความชื้นเพิ่มขึ้น ปริมาณน้ำในคลองเพิ่มมากขึ้น (3) สร้างการเคลื่อนไหวให้ชาวบ้านใช้พื้นที่ถือครองปลูกป่าเพิ่มเติม ใช้กลุ่มอนุรักษ์เดิมของแต่ละกลุ่มบ้านมาทำงานเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายโดยการจัดตั้งคณะทำงาน “อุทยานชุมชนบ้านไสโดน” ดูแลเรื่องการแก้ปัญหาสภาพป่าหัวไร่ปลายนาเสื่อมโทรมเชื่อมการทำงานกับสภาองค์กรชุมชนตำบลร่อนพิบูลย์ สร้างความเข้าใจต่อชาวบ้านและรณรงค์ให้ชาวบ้านใช้หัวไร่ปลายนาปลูกป่าเพิ่มเติม โดยมีเงื่อนไขว่าต้นไม้ที่ปลูกเพิ่มนี้ใช้เป็นป่ากันชนห้ามตัดหรือหากใช้ประโยชน์ต้องปลูกทดแทน ผู้ที่สนใจก็เข้าร่วมกับโครงการธนาคารต้นไม้ได้เลย มีผู้เข้าใจและเห็นด้วยประมาณร้อยละ 70 บางส่วนก็ไม่เห็นด้วยเกรงว่าจะกลายเป็นเครื่องมือให้อุทยานมายึดคืนพื้นที่ทำกิน

3. การเคลื่อนไหวดูแลป่าต้นน้ำให้มีความยั่งยืนได้ดำเนินการ 4 ลักษณะ ได้แก่ (1) อุทยานชุมชนบ้านไสโดน มีตัวแทนชาวบ้านของแต่ละหมู่บ้านเข้ามาเป็นกรรมการ ทำหน้าที่จัดการป่าในระดับพื้นที่ สร้างความร่วมมือให้ทำการเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม มีการจัดตั้งกลุ่มปุ๋ยหมักนำไปใช้ในสวนควบคู่กับเคมีเป็นการค่อยๆ ลดการใช้ปุ๋ยเคมี (2) อาสาสมัครหมู่บ้าน มีตัวแทนจากหมู่บ้านละ 10 คน ทำงานภายใต้การดูแลของสภาองค์กรชุมชนตำบลร่อนพิบูลย์ ทำหน้าที่ตรวจตราการใช้ประโยชน์ในป่าแล้วมารายงานต่อสภาฯ สองเดือนต่อ 1 ครั้ง (3) การทำความร่วมมือกับโรงเรียนในการสร้างการเรียนรู้ให้แก่นักเรียน คือ โรงเรียนวัดสุวรรณรังสี และโรงเรียนวัดเนกขัมมาราม โดยครูและชาวบ้านได้ร่วมกันออกแบบหลักสูตรการเรียนรู้ ชาวบ้านทำหน้าที่หลักในการสอนโดยเน้นการปฏิบัติจริงให้แก่ นักเรียน (4) การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกับชุมชนในเขตป่าต้นน้ำอีก 5 แห่ง เกิดความร่วมมือกับ

กลุ่มอนุรักษ์ในป่าต้นน้ำทั้ง 5 แห่งในแง่การร่วมรับรู้ปัญหาและกระบวนการเคลื่อนไหวของกันและกัน ด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมระหว่างกันทุกครั้ง อีกทั้งยังเกิดเครือข่ายที่เป็นหน่วยงานรัฐอีกด้วย

กล่าวได้ว่างานของโครงการดำเนินการไปได้ตามเป้าหมายของโครงการที่วางไว้ เพียงแต่ผลที่เกิดขึ้นยังไม่อาจกล่าวได้ว่าสมบูรณ์แล้ว เนื่องจากเป็นเพียงความพยายามในการก่อรูปการเคลื่อนไหวในระยะแรก การจะสรุปว่าได้ผลมากน้อยแค่ไหนคงต้องดูผลที่เกิดขึ้นในระยะยาวกว่านี้ แต่ก็สรุปได้ในเบื้องต้นหากชาวบ้านได้ร่วมกันเรียนรู้ ร่วมกันคิด ชาวบ้านจะมีความเข้าใจว่าอะไรเป็นอะไร ได้มากพอสมควร เมื่อเข้าใจแล้วก็สามารถวางแผนที่จะจัดการคลี่คลายปัญหาได้ เพียงแต่ว่าหากปล่อยชาวบ้านไว้ตามลำพัง ชาวบ้านก็จะเข้าสู่ประสบการณ์เดิมคือการผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด หากต้องการให้ชาวบ้านรวมตัวกันเป็นกลุ่มและเครือข่ายเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และดูแลป่าต้นน้ำ ผู้เกี่ยวข้องคงเข้ามาร่วมทำงานกับชาวบ้าน

ปัญหาอุปสรรคในการวิจัย

1. เนื่องด้วยโครงการ “การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการเรียนรู้และอนุรักษ์ป่าต้นน้ำไฮโดรคาร์บอนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช” เน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การจัดการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเป็นสำคัญ ในระยะเริ่มต้นนั้นการเคลื่อนไหวมีปัญหาเกี่ยวกับคนในชุมชนมากเพราะคนในชุมชนบางส่วนรู้สึกว่าโครงการนี้ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินและอาจทำให้ผู้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าได้รับความเดือดร้อนอาจถูกขับไล่ออกจากป่า ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการเคลื่อนไหวของคนบางกลุ่มในชุมชนที่ต่อต้านทีมวิจัยส่งผลให้ทีมวิจัยทำงานในชุมชนได้ยาก ต้องใช้เวลาในการสร้างความไว้วางใจซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งที่ทำให้ทีมวิจัยดำเนินการตามแผนได้ล่าช้ากว่าเดิม

2. ทีมวิจัยหลายคนมีภาระในครอบครัวไม่มีเวลาพอที่จะลงพื้นที่ได้ตามเป้าหมาย ทำให้การศึกษาข้อมูลเป็นไปด้วยความล่าช้าส่งผลต่อการวิเคราะห์และเขียนงานวิจัยที่ต้องล่าช้าออกไปอย่างมาก

3. ปัญหาเรื่องค่าน้ำมันสูงขึ้นมาก อีกทั้งการเดินทางในพื้นที่ศึกษาครอบคลุมพื้นที่กว้างมีระยะทางในการเดินทางห่างไกลกันมาก ทำให้งบประมาณตามโครงการที่วางไว้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปศึกษาข้อมูลและจัดเวที

4. ปัญหาเรื่องการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมความคิดเห็นต่อการอนุรักษ์ มีปัญหาชาวบ้านเห็นว่าการอนุรักษ์ป่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมาย หากการอนุรักษ์ หมายถึง ไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปทำกินในพื้นที่ป่าได้เดยนั้นก็เป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่เห็นด้วย เพราะฉะนั้นชาวบ้านจึงรู้สึกว่าการอนุรักษ์นั้นต้องแก้กฎหมายก่อน จึงส่งผลให้ความคิดของชาวบ้านต่อการอนุรักษ์ป่าติดอยู่ในกรอบนี้

5. ปัญหาเรื่องการเขียนรายงานเนื่องจากทีมวิจัยทั้งหมดเป็นชาวบ้าน การเขียนรายงานอย่างเป็นระบบเป็นประสบการณ์ใหม่สำหรับการทำงาน การเคลื่อนงานจึงเป็นไปได้อย่างล่าช้า เพราะต้องทำงานควบคู่กับการเรียนรู้

6. ปัญหาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในระหว่างการดำเนินการวิจัยมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำของชุมชนต้องเว้นช่วงการทำงานวิจัยในระหว่างการเปลี่ยนผู้นำใหม่เพราะเกิดการแบ่งฝักฝ่ายระหว่างผู้นำเก่าและผู้นำใหม่ส่งผลให้การเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ป่าต้องหยุดชะงักช่วงหนึ่ง

ข้อเสนอแนะต่อการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1. งานวิจัยที่ทำโดยคนในชุมชนเป็นประโยชน์มากในเชิงพัฒนาแต่ต้องมีความยืดหยุ่นอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน การวางแผนการทำงานไม่ควรเป็นการกดดันจับผิดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแต่ต้องสร้างความร่วมมือให้เกิดประโยชน์ต่อกันทุกฝ่าย

2. การสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อดูแลป่าต้นน้ำนั้นจำเป็นต้องใช้ระยะเวลาในการดำเนินการมากกว่านี้ เนื่องจากกระบวนการดังกล่าวคือการสร้างความร่วมมือระหว่างหลายฝ่ายทั้งชุมชน หน่วยงานรัฐ และท้องถิ่น ซึ่งในแง่ของการจัดการประสานความร่วมมือนั้นต้องใช้กลไกการทำงานที่ต้องสร้างความเข้าใจเป็นสำคัญ หากเกิดความระแวงจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาต่อการสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวดูแลป่าต้นน้ำ

ກາດພນວກ

ทีมวิจัยและชาวบ้านสำรวจป่าและแหล่งน้ำรอบกลุ่มบ้าน

สำรวจน้ำในคลอง

หยุดพักดื่มน้ำที่สภาพความเปลี่ยนแปลงของป่าและแหล่งน้ำ

การวางท่อส่งน้ำเพื่อใช้ในครัวเรือนและการเกษตร

เส้นทางสัญจรและขนส่งผลผลิต

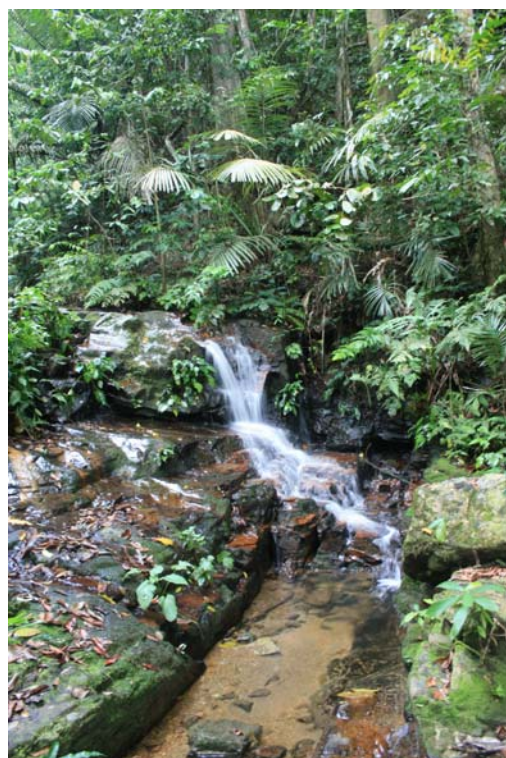
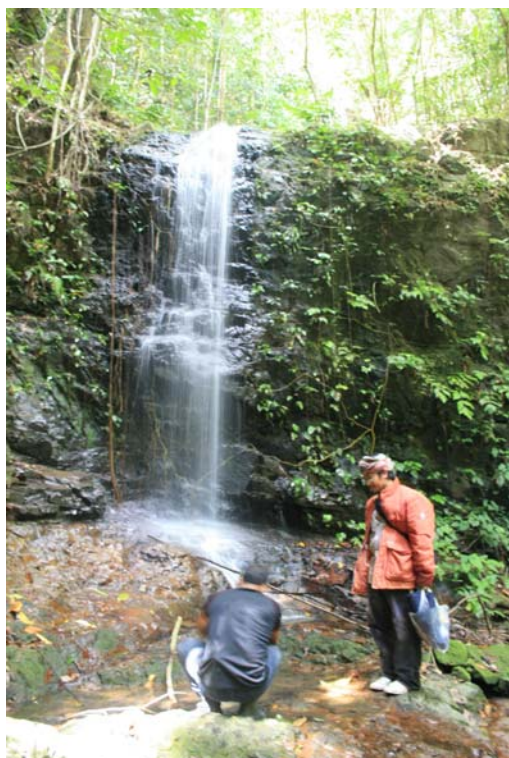
การเดินทางสำรวจป่าต้นน้ำ

ระบบนิเวศในสวนยางพารา ระหว่างทางเดินไปสำรวจป่าต้นน้ำ

ขนา(กระท่อม)ของชาวบ้านสำหรับพักชั่วคราวขณะขึ้นมาดูแลสวน

น้ำตกย่อยพบเห็นตลอดทางในป่าต้นน้ำ

ต้นไม้ขนาดใหญ่ในป่าต้นน้ำ

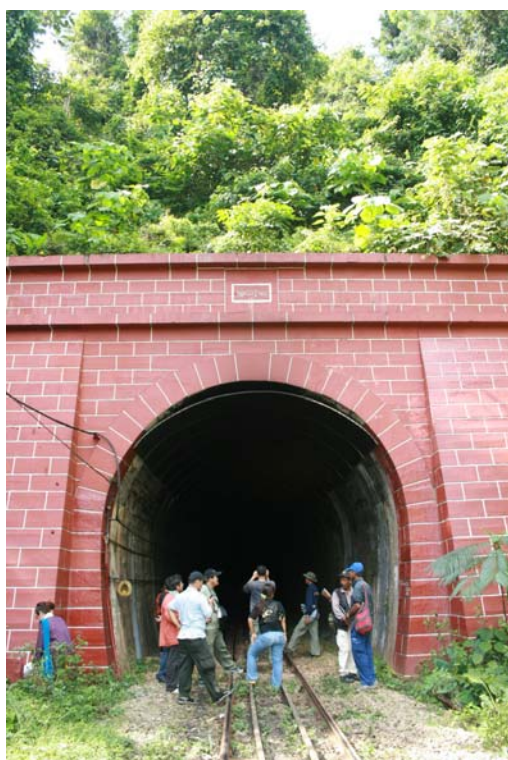

พรรณไม้และสัตว์ขนาดเล็กที่พบระหว่างทาง

สถานที่ตั้งศาลปู่ทวดราม

ศาลปู่ทวดราม

อุโมงค์รถไฟสถานที่ใกล้เคียงกับที่ตั้งศาลปู่ทวดราม

การประชุมกลุ่มบ้าน

การแสดงรำบ่ารัดของกลุ่มแม่บ้าน(วัดใบกระพ้อ)

